T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

İLHANLILARIN ANADOLU BEYLİKLERİ VE OSMANLI TOPLUM VE DEVLET YAPISINA ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Meryem Tekin

Ankara 2019

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

İLHANLILARIN ANADOLU BEYLİKLERİ VE OSMANLI TOPLUM VE DEVLET YAPISINA ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Meryem Tekin

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu

Ankara – 2019

T.C

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

Meryem Tekin

İLHANLILARIN ANADOLU BEYLİKLERİ VE OSMANLI TOPLUM VE DEVLET YAPISINA ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı **:** Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmza**
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi: .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(…./…./2019)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Meryem Tekin

İmzası

…….

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ v

KISALTMALAR viii

Kaynaklar ve Araştırmalar…….1

GİRİŞ……...20

Cengiz Han Ve İmparatorluğu……..……..…..22

BİRİNCİ BÖLÜM

İLHANLI DEVLETİ'NİN ANADOLU HÂKİMİYETİ

l) Cengizlilerden Önce Anadolu……..50

II) Anadolu'ya Akınlar ve Kösedağ Savaşı……..…. 55

A) İstilayı Hazırlayan Etkenler……....55

B) Yassı-Çemen Savaşı…….56

C) Cormağan Noyan'nın Batıya Gönderilmesi……..60

D) Ögedey Han'ın Anadolu'ya Elçi Göndermesi ……..61

E) Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi ve Sadeddin Köpek'in Faaliyetleri……62

F) Baba İshâk Ayaklanması…….63

G)Anadolu'ya Cengizli Saldırısı……...65

H) Kösedağ Savaşı…….65

İ) İzzeddin Keykavus'un Sultanlığı Dönemi……..70

J) Üç Sultanlı Anadolu (1249-1254) ……....71

K) Celaleddin Karatay Dönemi…….....72

L) Rükneddin ve İzzeddin'in Savaşı……....74

III) Cengizli Hâkimiyetindeki Anadolu…….75

A) Baycu'nun İkinci Anadolu Seferi……..76

B) İki Sultanlı Dönem…….....77

C) IV. Rükneddin Kılıç Arslan Dönemi…….82

D) III. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi……...83

E) Pervane Dönemi……..….85

F) Baybars'ın Anadolu Seferi…….....87

G) Cengizli İdaresine Karşı Karamanoğlu Direnişi…….....89

H) Cimri'nin Saltanatı……..91

İ) Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveyni'nin Anadolu'ya Tayin Olması…….92

J) Anadolu'da Cengizli İdaresi……93

K)Gıyaseddin Mesud'un İlk Saltanatı (1284-1297) ve Şehzadelerin Anadolu'ya Gelişi……..…….94

L) Cengizlilerin Yönetimi Resmi Olarak Devralması……96

M) Şehzadeler Arasında Çatışma……99

IV) Anadolu'nun Dört Mali Bölümde İradesi……..100

A) III. Alâeddin Keykubad Dönemi ……....102

B) Sultan Mesud'un İkinci Saltanatı……...……...104

C) Anadolu'da Eretna Dönemi……..107

V) Anadolu'da Beyliklerin Faaliyetleri…….……110

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLI HÂKİMİYETİNDEKİ ANADOLU VE CENGİZLİ ETKİSİ

I) İlhanlı Hâkimiyetindeki Anadolu'da Siyasi Durum……....……..118

II) İlhanlı Hâkimiyetindeki Anadolu'da Ekonomik Durum……..132

III) İlhanlı Hâkimiyetinde Anadolu'da Kültürel Durum……...151

IV) İlhanlı Hâkimiyetinde Anadolu'da Askeri Durum ve Etkileri……...….166

SONUÇ **191**

ÖZET **194**

SUMMARY **195**

KAYNAKÇA **196**

ÖNSÖZ

Tarih boyunca istilalara açık olan Anadolu Xlll. yüzyılda Cengizlilerin gelişiyle siyasi, etnik, kültürel ve askeri yapı da köklü değişikliklere uğramıştır. 1243'ten itibaren Selçuklu yönetimi İlhanlılara tâbii olmuştur. Bu devrede başta Karamanoğulları olmak üzere bağımsızlık isteyen Türkmen beylikleri İlhanlılara karşı faaliyet yürütmüşlerdir. 1277 yılında vuku bulan hadiseler İlhanlara Anadolu'yu daha sıkı politikalarla idare etme zaruriyetini göstermiştir. Bu tarihten itibaren Selçuklu gücü düşerken beylikler zaman zaman yarı bağımsız hareket etmişlerdir. Anadolu'nun siyasi vaziyeti böyle iken Cengizliler ile birlikte Anadolu'ya taşınan eski bozkır gelenekleri en çok bölgede faaliyet gösteren Beylikler üzerinde etkili olmuştur. Aralarında Osmanlıların da olduğu Türk hüviyetini muhafaza eden Batı Anadolu Beylikleri idari, mali ve askeri teşkilatlarını Cengizli tesiriyle eski Türk töresine göre tatbik etmişlerdir. Kuruluştan itibaren çağının seviyesinin ilerisinde bir idari ve askeri sistemi benimseyen Osmanlı İmparatorluğu'nun teşkilatının kökenini Cengizlilerde aramak tâbiidir.

Çalışmamızın konusunu belirlerken ilk olarak Cengizli istilasından sonra Anadolu'da görülen içtimai, kültürel ve idari inkişaf dikkatimizi çekmiştir. Selçuklular, beylikler ve esas odak noktamız olan Osmanlıların teşkilatlanmasında İlhanlılardan miras kalan pek çok unsur göze çarpmaktadır. Şimdiye kadar genel kabul olan Cengizlilerin gittikleri yerleri yakıp yıkmaktan başka bir şey yapmağı fikrinin döneme dair kaynak ve araştırma eserler incelendiğinde tam anlamıyla gerçeği yansıtmadığını söylemek mümkündür. Çalışmamız esnasında karşılaştığımız en büyük zorluk bu alanda yerli kaynakların çok geç başlamasıdır. Ne var ki sonradan araştırmacıların aralarında geçen tartışmalar

konuya ışık tutar nitelikte olmuştur. Erişebildiğimiz kadariyla İlhanlılar, Selçuklular, Beylikler ve Osmanlıların kuruluş yıllarındaki kaynak eserlerden; Farsça, İngilizce ve Türkçe araştırma eserlerden faydalandık. Giriş bölümünde yararlandığımız ve bu alan için faydalı gördüğümüz başlıca eserlere yer verdik.

İlhanlılar, Cengiz İmparatorluğunun batıdaki temsilcisi ve devamı olarak ortaya çıktıkları için siyasi tarih kısmına geçmeden evvel Cengiz'in zuhurundan ve gelişiminden bahsetmeyi faydalı bulduk. Konumuzun çerçevesini İlhanlıların Anadolu'daki faaliyetleri ve miras bıraktıkları kurum ve terimler olarak belirlerken onların bölgedeki diğer siyasi teşekküllerle girdikleri çatışmaları da önemli gördük, çalışmamıza dâhil ettik. Kösedağ savaşından sonra tedricen yıkılışa geçen Selçuklular bu süreçte Cengizli vali ve komutanların getirdiği yenilikleri benimsemişlerdir. Çalışmamızın ikinci ve esas bölümünde siyasi hadiselerin yol açtığı durumların etkisinden bahsettik. Yıkılma sürecindeki Selçuklu idaresindeki Anadolu'da işler İlhanlılar tarafından tayin edilen memurlar tarafından yürütülmüştür. Son bölümde ise Anadolu'nun siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri değişimi üzerinde durduk.

Çalışmamızın konusunu belirlerken bana ilham kaynağı olan değerli hocam Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU'ya bu zorlu süreçte karşılığını ancak bundan sonra daha fazla çalışarak ödeyebileceğim anlayışı, desteği ve sabrı için ne kadar teşekkür etsem azdır. Çalışmamı yardımı, planlaması ve azalmayan pozitif tavırları sayesinde tamamladım. Lisans eğitimine başladığım günlerden itibaren beni sürekli teşvik eden, cesaretlendiren ve yol gösteren kıymetli hocam Yard. Doç. Dr. İsmail CANSIZ'a değerli rehberliği için de ayrıca teşekkür ederim. Geç tanışmayı talihsizlik olarak gördüğüm hocam Müştaq AL-HİLO'ya konu ile ilgili Farsça eserlere ulaşmamı sağladığı ve heyecanımı paylaştığı için minnettarım. Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphanesi gece personellerine anlayışları için

teşekkür ederim. Kaynakların tasnifinde büyük yardımlarını gördüğüm kıymetli kardeşim Zeynep SEMİZ'e emekleri için çok teşekkür ederim. Çocukluk yıllarımdan itibaren tarih araştırmalarına ilgili olmamı teşvik eden ve çalışmamı bir an evvel tamamlamamı arzu eden, bugün yanımda olmayan babam ve şefkatli desteğini her zaman hissettiğim anneme minnettarım. Bu yolda elimi bir an bırakmayan hayat arkadaşım Asım ŞİŞİKOĞLU'na varlığıyla hayatıma harikalar kattığı için ayrıca teşekkür ederim.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m. : Adı Geçen Makale

a.g.t. : Adı Geçen Tez

Akt. : Aktaran

Anl. : Anlatan

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

HAZ. : Hazırlayan

İ.A. : İslam Ansiklopedisi

M.Ö. : Milattan Önce

s. : Sayfa

S. : Sayı

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLER

Çalışmanın ilk bölümünde yer verdiğimiz Cengiz İmparatorluğu ve onların İran şubesi İlhanlıların siyasi tarihi ile Anadolu'daki hâkimiyet dönemlerini aydınlatan Farsça yazılmış muasır kaynak eserler incelenmiştir. Bu kaynakların günümüze ulaşabilen kısmı Türkçeye kazandırılmıştır. Buralarda İlhanlıların siyasi teşekkülleri ve müesseseleri hakkında bilgi bulmak mümkündür. Devlet adamlarının, seyyahların kitaplarından aldığımız bilgiler de dâhil edilmiştir. Çalışmamızın konusu olarak belirlediğimiz Anadolu'da devlet ve toplum üzerindeki İlhanlı tesiri hususunda henüz bir tez çalışması yapılmamıştır. Konunun kaynaklarını Farsça ve Türkçe eserler oluşturmaktadır. Çalışmamızda çoğunlukla Arap, Fars ve Moğol müverrihler tarafından yazılan kaynakların bugüne kadar neşredilmiş Türkçe tercümelerinden yararlandık. Kaynak eserlerin yanı sıra konuyla ilgili İngilizce, Türkçe ve Farsça araştırma eserlerden de faydalanılmıştır. Buna göre çalışmamızın temel kaynaklarından bahsedeceğiz.

Alâeddin Atamelik Cüveynî, Tarîh-i Cihân-Güşâ

Atamelik Cüveynî 1226 yılında Cüveyn'in Âzâdvâr kasabasında doğmuştur. Müellif, İslam dünyasının Cengiz istilasını geçirdiği dönemde yaşamıştır. Genç yaşlarında İran, Horasan, Irak ve Azerbaycan'da Cengizliler adına umumi vali olmuş, Argun'un özel kâtipleri arasına girmiştir. Argun'un 1243-1256 yılları arasında Cengizli başkenti Karakurum'a yaptığı resmî ziyaretlerde yanında idi. Cüveynî 1256 yılında Hülagü İran'a

geldiğinde hizmetine girerek onun itimat ve teveccühünü kazanmış, onun Bâtınîleri yok etmek ve İsmâilîler'i ortadan kaldırmak için yaptığı bütün seferlere ve askerî faaliyetlere iştirak etmiştir. Ayrıca Bağdat Seferi'ne de katılan Cüveynî'ye 1259'da bütün Irâk-ı Arab ve Hûzistan eyaletlerinin idaresi verilmiştir. Hülagü'nün ölümüne kadar bu görevde kalan Cüveynî, onun oğlu Abaka Han zamanında da (1265-1282) bütün Irâk-ı Arab'ı müstakil denecek bir şekilde yönetmiştir. 1283 yılında Ahmet Teküdar döneminde öldürülen müellif, Hülagü'nün Ön Asya seferinden hemen önce 1252-1253 yılında yazmaya başladığı Tarîh-i Cihân-Güşâ adlı eserini 1260 yılında tamamlamıştır.[1] İçerdiği zengin tarihî ve içtimaî bilgiler itibariyle İlhanlı tarihinin birinci derece kaynaklarından biri olan eser üç ciltten oluşmaktadır. Üçüncü cilt Hülagü'nün İran ve Ön Asya seferlerini anlatmaktadır. Çalışmamızda İlhanlı siyasi tarihi, askeri teşkilatı ve Anadolu politikaları yönünde istifade ettik.

Mîrza Muhammed Kazvînî ve E. Browne tarafından 1912–1937 yıllarında neşri yapılan eser, Prof. Dr. Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.[2] Biz bu çeviriyi kullandık.

Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî, Câmiu't-Tevârîh

1248 yılında Hemedan'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Reşidüddin, İslâmiyeti kabul etmiş ve Abaka Han zamanında (1265-1282) tâbiip olarak devlet hizmetine girmiştir. Argun Han devrinde (1284-1291) konumunu iyice güçlendirerek

[1] George Lane, **Early Mongol Rule in thirteenth Century İran**, London 2003, s.187.;Orhan Bilgin, "Cüveyni, Atâ Melik", **DİA,** C.8, İstanbul 1993, s. 140.; Alâeddin Atamelik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşâ**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013, s. 452-592.
[2] Cüveynî, **a.g.e.**, s.452-592.

1298 yılında Gazan Han döneminde Vezir Sadreddin Zencânî'nin katledilmesinin ardından Sa'deddîn-i Sâvecî ile birlikte vezir tayin edilmiş ve Gazan Han'ın Suriye seferlerine katılmıştır. İlhanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılması için pek çok alanda uygulanan reformlarda aktif olarak görev almıştır. Gazan Han'ın vefatından sonra dinî ve ilmî konulara büyük ilgi duyan Sultan Olcaytu'nun yanında kendisine yer edinmiştir. Olcaytu Han onu Sâhib-Dîvân makamına getirirken Sa'deddîn-i Sâveci'yi de kendisine ortak ve divan işlerinden sorumlu vezir tayin etmiştir. Bu dönemde İlhanlı Devleti içerisindeki gücü ve nüfuzu artan Reşîdüddin'in oğlu Abdüllatîf de Sultan Olcaytu'nun kendine varis olarak Horasan'ın idaresine gönderdiği oğlu Ebû Said'in vezirliğine atanmıştır. Reşîdüddin'in diğer oğlu Celâleddin ise Anadolu genel valiliği ile görevlendirilen Emîr Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın veziri idi.[3] Orta çağın en önde gelen âlim ve devlet adamı Reşîdüddin Fazlullah, gerek bizim çalışmamız gerek diğer ortaçağ çalışmaları için ana kaynak değerindeki Câmiu't-Tevârîh adlı eserini yazarak Gazan Han'a sunmuştur. Bu eser modern anlamda ilk umumi dünya tarihi olarak kabul edilmiş Farsça bir eserdir. Eser bölümler halinde yayımlanıp bugüne kadar çeşitli dillere tercüme edilmiştir.

İlhanlı devrinin en önemli kayaklarından sayılan Câmiu't-Tevârîh Türk-Moğol tarihine ışık tutacak zengin içeriği ile çalışmamızda yararlandığımız en temel kaynak eserlerden biri olmuştur. Biz çalışmamızda Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmed Hesamipour Khelejani tarafından yapılan çeviriden faydalandık.[4]

İbn Bîbî, el Evamirü'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuknâme)

[3] Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar" **D.İ.A.,** C.35, s.20.
[4] Reşîdüddin Fazlullah, **Câmiu't Tevârih (İlhanlılar Kısmı)**, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Khelejani, Ankara 2013.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminin en kıymetli kaynaklarından sayılan el-Evâmir el-Alâ'iyye fî el-Umûr el-Alâ'iyye'nin müellifi İbn Bîbî, aslen Harezmlidir. Harezmşâhlar Cengizli baskısından batıya doğru göç ettiğinde, İbn Bîbî'nin babası 1231-1233 yılları arasında Anadolu'ya gelmiş ve Selçuklular'ın hizmetine girmiştir. Babasının 1272'de ölümünün ardından onun görevleri İbn Bîbî'ye devredilmiştir. III. Gıyâseddin Keyhusrev devrinde (1266-1284) Dîvân-ı İnşâ ve Tuğrâ reisliğine getirilen İbn Bîbî dönemin İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî'nin teşviki ve icra ettiği vazife sayesinde Selçuklu-İlhanlı ilişkilerinin bizzat tanığı olarak 1186-1280 yılları arasındaki olayları kapsayan bir Selçuklu tarihi yazmıştır.[5] Biz çalışmamızda Prof. Dr. Mürsel Öztürk'ün Türkçe çevirisinden faydalandık.[6]

Kerîmüddin Mahmûd Aksarâyî, Müsâmeret el-Ahbâr ve Müsâyeret el-Ahyâr

Aksaraylı bir aileden gelen müellifin eserinden iyi bir tahsil gördüğü, İslâmî ilimler ile Arap ve Fars edebiyatına vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. İlhanlı Hükümdarları Abaka Han ve Argun Han devirlerinde Anadolu'daki İlhanlı hazinesine ait "incü ve iktâların idaresi", nâiblik ve Dânişmendli ilinin yönetimi gibi görevlerde ve Mücîrüddin Emirşah'ın ölümüne kadar (1301-1302) onun maiyetinde bulunmuştur. Daha sonra İlhanlı Gazan Han tarafından Anadolu'daki vakıfların idaresine getirilerek bir müddet Aksaray

[5] Abdulkerim Özaydın, TDV islam ansk. c.19 sayfa 379- 380

[6] İbn Bibi El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri Er-Rugadi, **el Evamirü'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

Kalesi'nin muhafızlığını yapmıştır. 1323'te telif edilen Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr veya Tezkire-i Aksarâyî adlı eser, İbn Bîbî'nin el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye adlı eserinden sonra Anadolu Selçukluları tarihi için en önemli kaynak sayılmaktadır. XIII. yüzyılın ikinci yarısından XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar meydana gelen hadiselerin anlatıldığı son bölüm eserin en geniş ve en önemli bölümünü teşkil etmektedir.[7] Çalışmamızda Prof. Dr. Mürsel Öztürk'ün çevirisinden faydalandık.[8]

Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim Selçuknâme)

1363 yılına kadar geçen olayları Farsça anlatan ve müellifinin bilinmemesi nedeniyle *"Anonim Selçuknâme"* adı verilen eser Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi ile ilgili kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Eser Büyük Selçukluların kuruluşundan başlayarak Anadolu Selçukluları, Beylikler, Cengizlilerin Anadolu politikası özellikle Keyhatu zamanında Anadolu'daki Moğol gruplar hakkında bilgi vermektedir. Çalışmamız açısından önemli bilgiler içeren eserin Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner tarafından hazırlanan tercümesinden faydalandık.[9]

Ebû el-Ferec İbn el-İbrî, Târih Muhtasar el-Düvel

[7] İsmail Aka, "Aksarâyî, Kerîmüddin" **İA**, C.2, İstanbul 1989, s.293.
[8] Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî**, Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
[9] Anonim, **Selçukname**, Çev. Fahrettin Coşguner, Halil İbrahim Gök, Ankara 2014.

1226 yılında Malatya'da doğan müellifin babası Ehrun adında Yahudi bir hekimdir. Bu yüzden ona Yahudi oğlu anlamında ''İbnü-l İbrî'' denilmiştir. Arapça'yı çok iyi bilen yazar ana dili olan Süryanice bir vekayinâme yazmıştır. Daha sonra bu eserin daha iyi anlaşılması için Arapça muhtasarını yazmıştır. Târih Muhtasar el-Düvel adlı eserin Şerafettin Yaltkaya tarafından Târih Muhtasar Ahbâr el-Düvel adlı Türkçe tercümesi yapılmıştır.[10] Hülagü Han, Abaka Han, Ahmed Teküder Han ve Argun Han devirlerinin görgü tanığı olan müverrih, 1286 yılında, Merâga'da vefat etmiştir. Eser Cengizlilerin Anadolu'daki faaliyetleri hakkında önemli bir kaynak niteliğindedir.

Monghol-un Niuça Tobça'an, Moğolların Gizli Tarihçesi

Moğolların Gizli Tarihçesi, Cengizlilerin tarihi hakkında en eski bilgileri içermesi bakımından ilk başvurulması gereken eserdir. 1240 yılında tamamlandığı düşünülen eserin müellifi bilinmemektedir. Asıl adı Monghol-un Niuça Tobça'an olan kitap erken Moğol tarihinden; Cengiz Han'ın kökeni, çocukluğu, gençlik yılları ve askeri zaferleri ile Ögedey Kağan zamanına kadar; onların istilaları, Türklerle ilişkileri hakkında bilgileri kapsamaktadır. 1948 yılında Türkçeye tercüme edilen eserin günümüze dek pek çok dile çevirisi yapılmıştır. İlhanlıların kökeninin Cengiz İmparatorluğuna dayanması sebebiyle İlhanlı devri tarihi araştırmacıları için "Monghol-un Niuça Tobça'an" oldukça önemlidir. Çalışmamızda Mehmet Levent Kaya tarafından yapılan tercümeyi kullandık.[11]

[10] Ebül-Ferec İbnü'l-İbrî, **Tarihu muhtasari'd-düvel**, Çev. Şerafettin Yaltkaya, Ankara 2011.
[11] Anonim, **Moğolların Gizli Tarihçesi**, Çev. Mehmet Levent Kaya, İstanbul 2011.

Marco Polo Seyâhatnâmesi

Ortaçağın en büyük seyyahlarından olan İtalyan Marco Polo, 1271 yılında Venedik'ten Çin'e gitmek üzere yolculuğa başlamıştır. Orta-Doğu'dan Çin'e kadar geçtiği yerlerle ilgili gezi notlarından oluşan bir kitap kaleme almıştır. 1282 yılında Karakurum'a ulaşan seyyahın Kubilay Han zamanındaki Moğol teşkilatı ve sosyal yaşamı hakkında verdiği bilgiler çalışmamız açısından önemlidir. Biz, Filiz Dokuman'ın hazırladığı çeviriyi kullandık.[12]

İbn Battuta Seyahatnamesi

Asıl adı Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b.İbrahim el-Tanci el Levati olan müellif 1304 yılında Tanca'da doğmuştur. Türklerin, Moğolların, Maldivlilerin hükümdarlarıyla tanışan İbn Battuta gittiği ülkelerde kadılık makamına getirilmiş, Farsça ve Türkçe bilmesi ve yolculuklarında çeşitli siyasî tecrübeler kazanması dolayısıyla kendisine bazı diplomatik görevler verilmiştir. 1333 yılında yani beylikler döneminde Anadolu'ya gelmiştir. Bu dönem Anadolu'da İlhanlı gücünün azalmaya başladığı dönemdir. Çeşitli milletlerin giyim kuşamı, âdetleri ve inançları hususunda ayrıntılara inmesi bazı araştırmacılar tarafından ilk antropologlardan ve ilk etnologlardan sayılmasına sebep olmuştur.[13] İbn Battuta eserinde gezdiği ülkelerin coğrafyası ve ekonomisi hakkında

[12] Marco Polo, **Seyahatname**, Çev. Filiz Dokuman, İstanbul 1990.
[13] A. Sait Aykut, "İbni Battuta", **DİA**, c.19, İstanbul 1999, s.364.

ayrıntılı bilgiler vermektedir. Anadolu şehir tasvirlerinden faydalandığımız eserin A. Sait Aykut tarafından yapılan çevirisini kullandık.[14]

Enverî, Dûstûrname-i Enverî

Enverî takma adıyla tanınan müellifin gerçek adı, ailesi ve nereli olduğu bilinmemektedir. Müellife dair malûmatımız sadece eserinde kendisi hakkında verdiği bilgilerle sınırlıdır. İlk Osmanlı tarihlerinden olan Dûstûrname 1465 yılında tamamlanmış mesnevi tazında bir eserdir. Yazar eserini 22 kitaba ayırmıştır. Ancak üç bölümde incelemek mümkündür. 19. 20. 21. ve 22. kitapları içeren üçüncü bölümde Osmanlı tarihi anlatılmaktadır.[15] 1465 yılına kadar yaşanan olayların anlatıldığı bu bölüm orijinal bilgiler içermektedir. Çalışmamız için faydalı bulduğumuz eserin Prof. Necdet Öztürk tarafından yapılan Osmanlı tarihini kapsayan bölümlerin çevirisinden yararlandık.[16]

Şükrullah, Behçet-üt-Tevarih

1338'de doğan müellif Osmanlı devlet hizmetine alınarak ll. Murad zamanında önemli görevlere getirilmiştir. 1456 yılında Behçet-üt Tevarih adlı eserini yazmaya başlayan yazar kendisine bağlanan maaşla Bursa'da yaşamını sürdürmüştür. Yazım dili Farsça

[14] Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta, "**İbni Battûta Seyahatnamesi**", Çev. A.Sait Aykut, İstanbul 1997.
[15] Enverî, **Düsturname-i Enveri**, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2012, s.XXX- XXXl.
[16] Enverî, **a.g.e.**, s.32

olan eser 1459 yılında tamamlanarak Sadrazam Mahmud Paşa'ya ithaf olunmuştur. Umumi tarih niteliğindeki eserin Osmanlılar bölümü önemlidir.[17] Çelebi Mehmed, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed zamanlarında yaşayan müellifin verdiği bilgiler İlhanlılar ile Osmanlılar arasındaki sosyal ve kültürel etkileşimi anlamamız açısından önemli olmuştur. Biz Nihal Atsız'ın çevirisinden faydalandık. [18]

Âşıkpaşazâde Tarihi

Asıl adı Derviş Ahmed olan müellifin mahlası Âşıki'dir. Fakat daha çok büyük dedesi olan Âşık Paşa'ya nisbetle Âşıkpaşazâde adıyla anılmıştır. Hayatı hakkındaki bilgiler sadece yazmış olduğu Osmanlı tarihine dayanmaktadır. Kendi ifadesine göre 1400 yılı civarında Amasya sancağının Mecitözü kazasına bağlı Elvan Çelebi köyünde doğmuştur. Fetret Devri'nin bazı olaylarına ve II. Murad ile Düzmece Mustafa arasındaki mücadeleye şahit olan Âşıkpaşazâde daha çok Tevârîh-i Âl-i Osmân adlı eseriyle tanınmaktadır. Hayatının sonlarına doğru yazmaya başladığı tarihinin Yıldırım Bayezid devrine kadar gelen kısmını Yahşi Fakih'in menâkıbnâmesinden, bu padişahın 1391'de Macarlar'la yaptığı savaşı Kara Timurtaş'ın oğlu Umur Bey'den, 1402'deki Ankara Savaşı'nı bu savaşta solak olarak bulunan birinden nakletmiş, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerini ise bizzat kendi gözlemlerine dayanarak kaleme almıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fâtih devri sonlarına kadar gelen bu eserde konular bölümler ve soru-cevap şeklinde ele alınmıştır. Müellifin yaşına ve muhtemel ölüm tarihine

[17] Nihal atsız, **Üç Osmanlı Tarihi Oruç Beğ Tarihi, Ahmedi, Şükrullah**, İstanbul 2011, s.181- 182-184-185
[18] Atsız, **a.g.e.**, s.23

bakılırsa 166. bölümden sonraki kısımların başkaları tarafından eklenmiş olabileceği düşünülmektedir[19] Çalışmamızda Nihal Atsız tarafından hazırlanan örneği kullandık.[20]

Neşrî, Kitâb-ı Cihân-Nüma

Neşrî yazarın mahlası olup asıl adı bilinmemektedir. Karamanlı olduğu ve Sultan Selim'in hizmetlilerinden olduğu bilinmektedir. Tahsilini Bursa'da tamamlamış ve uzun yıllar burada yaşamıştır. Mevlânâ sıfatı onun ilmiye sınıfına mensup olduğunu göstermektedir. II. Murad döneminde Bursa'da Subaşı olan Koca Nâib'in meclislerinde bulunduğu ve 1481'de Fatih Sultan Mehmed'in ölümünün ardından çıkan hadiselere şahit olduğu anlaşılmaktadır. Eserinden, II. Bayezid'in son zamanlarında Bursa'da Sultâniye Medresesi'nde müderrislik yaptığı çıkarılabilirse de Fatih Sultan Mehmed'in ölümü sırasında "Sâhib-i Ayârın" çadırında bulunduğunu belirtmesi kendisinin bürokrasiyle de ilgili olduğunu göstermektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ın cülûsuna müteakip 1520 veya 1521 yılında vefat etmiştir. Altı bölüm halinde bir dünya tarihi olarak yazılan eserin günümüze kısaca Osmanlı öncesi Türk tarihiyle Osmanlı tarihine dair olan altıncı kısmı intikal edebilmiştir. Osmanlı tarihiyle ilgili kısımda evlâd-ı Nûh'a ve Selçuklular'a ait bölümlerin de bulunduğu görülmektedir. Günümüze ulaşan bölümde önce eski Türklerin dinlerinden, hakanlarının kıyafetlerinden ve döneminin önemli olaylarından, göçlerinden ve İslâmiyet'e geçiş hadiselerinden bahsedilmiş sonra Anadolu Selçuklu ve Anadolu Beylikleri hakkında malumat verilmiştir. Kuruluştan II. Bayezid devri ortalarına kadar Osmanlı tarihinin yer aldığı son bölüm bu padişaha

[19] Abdülkadir Özcan, "Âşıkpaşazâde", **DİA**, C.4, İstanbul 1991, s.6-7.
[20] Âşıkpaşaoğlu, **Aşıkpaşaoğulları Tarihi**, Çev. Nihal Atsız, Ankara 1970.

manzum bir methiye ile sona ermektedir. Bu şiirde müellifin mahlası "Neşrî" olarak geçmektedir.[21] Çalışmamızda M. Altay Köymen ve Faik Reşit Unat'ın iki ciltlik çevirisinden faydalandık.[22]

Ahmedî, Dâstân-ı Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osmân

Asıl adı İbrahim, lakabı Taceddin olan müellif hakkında bilgiler tutarsızdır. Ahmedî'nin Germiyanlı (Taşköprizâde, Mecdî) veya Sivaslı (Latîfî, Âlî) olduğuna dair iki ayrı rivayeti belirten kaynaklar onun Mısır'a gittiği konusunda hem fikirdir. Osmanoğulları'na intisabının ne zaman olduğu kesin şekilde belli değildir. Ancak Emir Süleyman'la olan münasebeti onun ölümüne kadar (1410) devam etmiştir. Nitekim 1407 yılında İskendernâme'deki "Mevlid" kısmı Bursa'da Emir Süleyman zamanında yazılmıştır. Ahmedî'nin Emir Süleyman'a yakınlığı, eserlerinin çoğunu ona ithaf etmesinden anlaşılmaktadır. Emir Süleyman'ın ölümünden sonra kendisine bir hâmi arayan Ahmedî, o sırada Bursa'ya gelen I. Mehmed'in çevresine girmeye çalışmıştır.[23] 1405 yılında yazılan eser I. Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a sunulmuştur. Çalışmamızda Nihal Atsız tarafından hazırlanıp üç Osmanlı tarihi adlı kitaptaki örneğinden faydalandık[24]

Şihabeddin bin Fazlullah el- Ömeri, Mesaliku'l Ebsar

[21] Abdülkadir Özcan, "Neşri", **DİA**, C.33, İstanbul 1991, s.20 -21.
[22] Neşrî, **Kitâb-ı Cihân-Nüma**, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, C.l, Ankara 1987.
[23] Günay Kut, "Ahmedi", **DİA**, C.3, İstanbul 1989, s.165-66.
[24] Atsız, **a.g.e.**, s.24

1301 yılında Dimaşk'ta doğan müellif Kirman kökenli Benî Fazlullah ailesinden gelmesi sebebiyle İbn Fazlullah olarak anılmıştır. Benî Fazlullah mensupları, yaklaşık 100 yıl devletin yazışmalarının yürütüldüğü Dîvân-ı İnşâ'da sır kâtipliği görevinde bulunmuşlardır. İbn Fazlullah, ilk tahsilinden sonra gittiği Kahire'de birçok büyük âlimin yanında okumuştur. 1309-1341 yıllarında önemli görevlerde bulunan İbn Fazlullah iyi bir fıkıh âlimi ve edebiyatçı olmasının yanında iyi bir tarihçidir. Özellikle hadiseleri tahlilde ve şahsiyetleri değerlendirmede başarılı olmuştur. Cengiz Han'dan yaşadığı zamana kadar Cengizli tarihini iyi biliyor olması ve devlet sisteminin Memlûkler üzerindeki etkilerini görmesi hem memuriyeti sırasında hem de daha sonra eserlerini kaleme alırken kendisine çok faydalı olmuştur.[25] Mesaliku'l Ebsar müellifin en önemli çalışması olup ağırlıklı olarak tarih ve coğrafyadan bahseden ansiklopedik bir eserdir. İki ana kısma ayrılan yirmi yedi cüzlük eserin birinci bölümünde fizikî coğrafya, ikinci bölümünde beşerî coğrafyaya yer verilmiştir. Biz D.Ahsen Batur tarafından hazırlanan "Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım" adlı çeviriden faydalandık.[26]

Şikârî, Karamanname

Kitâb-ı Tevârîh-i Karamaniyye şeklinde anılan eserin yazarı olarak zikredilen Şikârî'nin kimliği bugüne dek kesinlik kazanmamıştır. Karamanoğulları Tarihi'nin önemi, Karamanoğulları Beyliği hakkında bilinen tek tarih eseri olmasından kaynaklanmaktadır. Basit bir Anadolu Türkçesi'yle yazılmış olan eser, bir tarih kitabından ziyade kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığı bir halk destanına benzemektedir. Şikârî'nin

[25] Hulusi Yavuz, "Abdülazîz el-Alevî" **DİA**, C.19, İstanbul 1988, s.484 485
[26] Şihabeddin b. Fazlullah El Ömeri, **Mesaliku'l- Ebsar: Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, İstanbul 2014.

tarihinde Selçuklu devri, Karaman hanedanının kurucusu kabul edilen Karaman ve oğullarının İç İl denilen Selçuk-Kilikya Ermeni sınırında savaşçı uç beyi olarak ortaya çıktığı uzak ve efsanevî bir dönem olarak işlenmiştir. Eserin esas kısmı, Karamanoğulları Beyliği'ni gücünün doruk noktasına ulaştıran Alâeddin Bey'in devrine ayrılmıştır. Selçuklu sultanları gibi Konya'da hükümdarlık yapan Alâeddin Bey devrinde Karamanlı ihtişamı Osmanlı Hükümdarı I. Bayezid'in aynı zamanda eniştesi olan Alâeddin Bey'e saldırıp öldürmesiyle son bulmuştur. Eser, Karaman şehzadesinin Osmanlılar tarafından zehirlenmesinin ardından Karaman çeribaşısının adamlarıyla beraber Şah İsmail'in yanına geçmesiyle sona ermektedir. XVI. yüzyılda Anadolu sahasında yaşayan zümrelere hitaben kaleme alınan eserde sadece Karamanoğlu Beyliği'nin nasıl siyasî bir güç olarak ortaya çıktığı değil aynı zamanda beyliğin niçin sona erdiği sorusu da irdelenmektedir. Eserde artan Osmanlı gücüne karşı Karaman hükümdarlarının direnişi ile birlikte Osmanlı iktidarının gayri meşru olduğu iddiası vurgulanmaktadır.[27] XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaleme alınan eser Anadolu'daki Türkmen hareketleri hakkında bilgi verdiği için çalışmamız açısından değerlidir.

Bugüne kadar İlhanlı Devleti teşkilat tarihi araştırmacılar tarafından çalışılmış olsa da İlhanlı askeri teşkilatının Osmanlı devletine ve beyliklere etkisi konusunu ihtiva eden bir çalışma meydana gelmemiştir. Çalışmamız için şimdiye kadar bu alanda hazırlanan yerli ve yabancı birçok kitap, makale, doktora ve yüksek lisans tezleri incelenmiştir.

Bertold SPULER, İran Moğolları

[27] Sara Nur Yıldız, "Şikari", **DİA**, C.39, İstanbul 2010, s.162- 163.

İlhanlı siyasi ve teşkilat tarihini kapsayan "İran Moğolları" adlı eser başvurduğumuz kaynaklar arasında büyük bir öneme sahiptir. Eser, İlhanlı devlet teşkilatı ve onların Anadolu idaresi hakkında kapsayıcı bilgiler içermektedir. Siyasi ve idari yapılanmaların yanı sıra askeri teşkilat dâhilinde ordu, silahlar, harp etme usulü, esirler, av ve posta örgütü konularına yer verilmiştir. Böylece çalışmamızın esas kısmını oluşturan İlhanlı askeri kültür ve gelenekleri hususunda sunduğu bilgi ile bize yardımcı olmuştur.[28] Eser, İlhanlı devri araştırmacıları için başvurulması gereken ilk kitaplardan biri hüviyetine sahiptir.

Zeki Velidi TOGAN, "Umumi Türk Tarihine Giriş", "Moğol devrinde Anadolu'nun iktisadi vaziyeti", "Tarihte Usûl"

Çalışmamızın ortaya attığı fikirlerin ilhamını eserlerinde bulduğumuz ve bu alan için mühim çalışmalar vücuda getirmiş önemli bir tarihçidir. Mahsusen "*Umumi Türk Tarihine Giriş*" kitabı Cengizli idaresinde kalan Selçuklu devletinin idari ve sosyal hayatındaki tesirleri yansıtması bakımından önemlidir.[29] Eser, Çalışmamız için İlhanlı tâbiiiyeti altındaki Anadolu'da Türk-Moğol geleneklerinin yerleşmesi, Cengizli uygulamalarının etkilerini görmemiz açısından bize büyük fayda sağlamıştır. Yine "*Moğol devrinde Anadolu'nun iktisadi vaziyeti"* başlıklı makalesi de çalışmamızda başvurduğumuz önemli eserler arasında yer almıştır.[30] Dönem kaynaklarını belirleme

[28] Bertold Spuler, **İran Moğolları**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011.
[29] Z.V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981.
[30] Z.V. Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, Sayı:1, 1931.

esnasında faydalandığımız "Tarihte Usûl"[31] adlı eseri tezimizin hazırlık sürecinde başvurduğumuz ilk kitaplardan olmuştur.

Fuad KÖPRÜLÜ, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", "Türkiye tarihi, Anadolu istilasına kadar Türkler", "Osmanlı'nın Etnik Kökeni", "İslam Medeniyeti Tarihi"

Fuat Köprülü, eserlerinde çalışmamızın çıkış noktasını oluşturan meselelere yer vermiştir. "*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*" isimli eserinde Osmanlı devletinin nasıl ve hangi etkilerle kurulduğunu ortaya koymaktadır. Cengizli istilası sonrasında oluşan yeni dönemden bahsederken Osmanlı devletinin askeri, mülki ve adli teşkilatının kısmen İlhanlı ve biraz da Mısır Memlukleri'nin etkisinde kaldığını belirtmektedir.[32] Konumuz olan İlhanlı askeri yapısının Osmanlı ve beylikler üzerindeki tesiri bu eserde ön plana çıkarılmıştır. Yine "*Türkiye tarihi, Anadolu istilasına kadar Türkler*" adlı eserinde Cengiz istilasına kadar süren mevcut düzenden ve Türk kültür geleneklerinden bahsetmektedir.[33] Böylece Türklerin Türkistan coğrafyasındaki göçebe yaşamlarına ne denli bağlı olduklarını ve İslamlaştıktan sonra eski geleneklerini ne ölçüde canlı tutâbiildiklerini görme imkânı bulduk.

Fuad Köprülü "*Osmanlı'nın Etnik Kökeni"* adlı eserinde Osmanlının menşei tartışmalarına açıklık getirmiştir.[34] Marquart, Z.V.Togan P. Wittek gibi değerli tarihçilerin fikirlerinin aksine Osmanlının kökenin Kayılardan geldiğini savunmuştur. Bu iddianın fikri dayanaklarını zayıflatarak Osmanlıların Türkleşmiş Moğol olmaktan ziyade

[31] Z.V. Togan, "Tarihte Usûl", İstanbul 1985.
[32] F. Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Haz. Orhan. F. Köprülü, Ankara 2003, s.126.
[33] F. Köprülü, **Türkiye Tarihi**, Haz. M. Hanefi Palabıyık, Ankara 2005.
[34] F. Köprülü, **Osmanlının Etnik Kökeni**, İstanbul 1999.

Selçukluların Anadolu'ya göçleri esnasında geldiklerini daha sonra İlhanlıların Anadolu hâkimiyetleri esnasında birtakım etkilere maruz kaldıklarını belirtmiştir.

Fuad Köprülü ve Wilhelm Barthold'un "*İslam Medeniyeti Tarihi*" adlı eserinde Cengiz ulusunun İran'a gelmelerinin akabinde Türk-Moğol kültür ve dilinin karşılıklı etkileşimleri üzerinde durulmuştur.[35] Ayrıca kitapta Cengizlilerin faaliyetlerinin sadece yıkıcı etkisi olmadığı eski şehirlerin yerine yenilerini bina ettikleri vurgusu yapılmıştır.

Barthold Vasiliy VLADİMİROVİÇ, "Moğol istilasına kadar Türkler'', "Moğol hâkimiyeti altında Türkistan", "Orta Asya Türk Tarihi Dersleri", "İlhanlılar devrinde mali vaziyet"

Barthold Vasiliy Vladimiroviç'in eserleri çalışmamıza yön vermiştir. Moğollardan önceki dönem ve siyasi teşekküllerin bahsedildiği *"Moğol istilasına kadar Türkler"* adlı eserinin IV. Bölümde Moğol siyasi oluşumu, V. Bölümde ise "*Moğol hâkimiyeti altında Türkistan"* başlığıyla Moğol döneminde onların mülki ve askeri yapılanmaları anlatılmıştır.[36] 12 bölümden oluşan *"Orta Asya Türk Tarihi Dersleri"* adlı kitapta Türklerin tarihi ve Cengizlilerin buna katkıları üzerinde durulmuştur.[37] Yine Barthold *"İlhanlılar devrinde mali vaziyet"* isimli makalesinde Ani'de Ebu Said dönemine ait bir kitabeye dayanarak İlhanlı hâkimiyetindeki Anadolu'nun mali durumunu tahlil etmiştir.[38]

[35] F. Köprülü, W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 2014.
[36] V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1999.
[37] V.V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, Haz. Hüseyin Dağ, Ankara 2004.
[38] W. Barthold, **İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet**, THİTM, C.l, İstanbul 1931.

Abdulkadir YUVALI, "İlhanlılar Tarihi", "Osmanlı müesseseleri üzerinde İlhanlı tesirleri"

Abdulkadir Yuvalı, "*İlhanlılar Tarihi"* adlı eseriyle İlhanlı tarihinin Türk tarihi açısından önemine dikkat çekerek İlhanlı müesseselerinin sonraki dönemler üzerindeki etkisi üzerinde durmuştur.[39] Cengiz İmparatorluğu ve onların İran şubesi İlhanlılar gerek Türk nüfusunun fazlalığından gerekse kuruldukları coğrafyanın özelliğinden Türk geleneklerini sürdürmüşlerdir. Sivil ve askeri idarede Türklere yer vermişlerdir. Cengiz Han'dan miras kalan gelenekleri yaklaşık kırk yıl sürdürmeye çalışırken eski Türk töre ve geleneklerini de beraberinde taşımışlardır. Çalışmamız için büyük bir kıymete sahip bu eser 2 cilt olarak hazırlanmıştır. İlk cildinde Cengiz Han'ın tarih sahnesine çıkışı, batı siyaseti ve İlhanlı Devleti'nin kuruluşu ile kuruluş yıllarındaki müesseseler, ikinci ciltte ise devletin dağılma dönemi, müesseselerde meydana gelen değişimler, İlhanlıların Türk idari ve mali sistemini Ön Asya'ya taşıma süreci izah edilmiştir. Yine Yuvalı'nın *"Osmanlı müesseseleri üzerinde İlhanlı tesirleri"* adlı makalesi çalışmamıza ışık tutmuştur.[40]

İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, "Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal"

İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, "Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal" isimli eserinde büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve İlhanlıları ayrı ayrı ele alarak

[39] A. Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi**, İstanbul 1994.
[40] A. Yuvalı, "Osmanlı Müesseseleri Üzerinde İlhanlı Tesirleri", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.2, 1995, s.249-254.

bunların siyasi, idari, askeri ve kültürel yapıları hakkında bilgi vermiştir.[41] Eser, çalışmamızda devletlerin teşkilatları üzerinde İlhanlı etkisini ön plana çıkarabilmek için yararlı olmuştur.

Faruk SÜMER, "Anadolu'da Moğollar", "Oğuzlar"

Faruk SÜMER'in **"**Anadolu'da Moğollar", "Oğuzlar" adlı çalışmaları tezimiz için başvurduğumuz önemli eserler arasında yer almaktadır.[42]

İlhan ERDEM, "Türkiye Selçukluları-İlhanlı ilişkileri (1258-1308)", "İlhanlılarda Ahmet Teküdar dönemi ve Selçuklular'', "XIII. Asrın ilk yarısında Anadolu'nun doğusunda yaşanan hâkimiyet mücadeleleri", "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları"

İlhan ERDEM doktora tezi olarak hazırladığı "*Türkiye Selçukluları-İlhanlı ilişkileri (1258-1308*)"[43] çalışması dönemin siyasi ve kültürel hadiselerine yani Cengizli etkisinin Anadolu'daki devlet ve toplum düzenine tesirini anlamamız açısından önemli olmuştur. *"İlhanlılarda Ahmet Teküdar dönemi ve Selçuklular''*[44], *"XIII. Asrın ilk yarısında*

[41] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, İstanbul 1941.
[42] Faruk Sümer, "Anadoluda Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1969, s. 1-14
[43] İlhan Erdem, **Türkiye Selçukluları-İlhanlı İliskileri (1258-1308)**, Doktora Tezi, Ankara 1995.
[44] İlhan Erdem, "İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:35, Ankara 2004, s. 103-111.

Anadolu'nun doğusunda yaşanan hâkimiyet mücadeleleri"[45], *"Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri*"[46], *"Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları"*[47] isimli makaleleri tezimizi hazırlarken yararlandığımız çalışmalardan olmuştur.

Mustafa UYAR, "İlhanlı askeri teşkilatı"

Mustafa UYAR'ın doktora tezi olarak hazırladığı "*İlhanlı askeri teşkilatı*" yine İlhanlı askeri terim ve teşkilatını anlamamıza katkı sağlamıştır.[48]

GİRİŞ

XIII. yüzyılda bir cihan devleti olan Cengiz İmparatorluğu idari, askeri ve hukuk teşkilatıyla çağdaşı ve kendinden sonraki pek çok devleti etkilemiştir. Batı seferlerinin bir neticesi olarak ortaya çıkan İlhanlılar geldikleri yerlerde derin izler bırakmıştır. Çalışmamızın ilgi alanını İlhanlıların Anadolu'daki faaliyetlerinin toplum ve devlet hayatına bilhassa askeri kurumlara yansıması olarak belirledik. Moğollar ile Türklerin bozkırdaki müşterek hayatı onların benimsedikleri kültürü de benzer kılmıştır. Bozkır kültürünün bir nüvesi olarak Anadolu'ya gelen Türkler burada farklı unsurlarla

[45] İlhan Erdem, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:30, Ankara 1997, s. 54-70.
[46] İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:31, İstanbul 2001, s. 35-48.
[47] İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:33, Ankara 2003.
[48] Mustafa Uyar, **İlhanlı Devletinin Askeri Teşkilatı**, Doktora Tezi, Ankara 2007.

karşılaşmışlardır. Bölgenin Türkleşmesi bir süreci kapsamaktadır. Anadolu'da Türk faaliyetlerinin en fazla olduğu dönem Cengizlilerin bölgede hâkimiyet kurdukları devre isabet etmektedir. 1243 Kösedağ galibiyetinin ardından Anadolu'ya yönelen Cengizli ordusu 1277 yılından itibaren etkisini artırmıştır. Bu devirde Anadolu kültürünün Türklük lehine müspet bir manzara almasında Cengizlilerin büyük katkısı olmuştur. Öyle ki Selçuklular mali ve idari alanda Cengizli teşkilatlarından, para ve toprak sisteminden istifade etmiştir. Yönetim kadrosuna dâhil olan Moğol memurları beraberlerinde kendi gelenek ve sistemlerini de getirmişlerdir. Böylece Türkmenler eski adetlerini Cengizliler vasıtasıyla yeniden hatırlayarak tatbik etme imkânı bulmuşlardır.

Şimdiye kadar Cengizlilerin Anadolu'daki faaliyetleri ve bunun doğurduğu sonuçlar üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunların bazısı bu dönemde Anadolu'da bir yıkımın yaşandığını söylese de yapılan tetkikler vaziyetin o kadar da menfi olmadığını göstermiştir. Moğollar ele geçirdikleri bölgeleri yağma ettikten sonra eskisinden daha müreffeh bir dönem yaşatmıştır. Sanıldığı gibi onların geçtikleri yerler karanlık zamanlarda kalmamıştır. Biz bu düşüncenin ispatını Anadolu üzerinden sunmaya çalıştık. Çalışmamızın birinci bölümünde siyasi gelişmeler, ikinci bölümünde ise İlhanlı tesiriyle şekillenen devlet teşkilatı ve toplum yapısı üzerinde durduk. İlhanlıların hüküm sürdüğü yıllar gelecekte bir cihan devleti olacak Osmanlı'nın kuruluş yıllarına rastlamaktadır. Bu nedenle Osmanlı beylerinin devleti şekillendirirken İlhanlıları örnek alması pek tâbiidir. Çalışmamızda kurum, tâbiir ve gelenekleri bu fikir üzerinden izah etmeye çalıştık. Ülkemizde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerini inceledik. Prof. Dr. İlhan ERDEM ile Doç.Dr. Mustafa UYAR'ın doktora çalışmaları İlhanlı devlet teşkilatı ve askeri yapısı hakkında aydınlatıcı içeriğe sahip olması bakımından önemlidir. İlhanlı

askeri teşkilatını iyi bilmek bunun Anadolu beylikleri ve Osmanlı'nın devraldığı askeri kültürü bilme konusunda büyük fayda sağlamıştır.

İlhanlıların teşkilatlarını Cengiz Han'ın oluşturduğu sisteme dayandırarak oluşturması bu dönemi bir bütün halinde incelememize neden olmuştur. İlk önce Cengiz Han'ın imparatorluğu ve onun dört ulus şeklinde tesis ettiği mirasçılarından kısaca bahsettik. Ancak çalışmamızın odağını İlhanlılar oluşturduğu için en fazla ilgiyi İlhanlılara ayırdık. İlhanlı ve Selçuklu siyasi hadiselerinden bahsettikten sonra ikinci ve esas bölümde Cengizlilerin Anadolu'da hatıra bıraktığı kültürel, siyasal ve askeri miras üzerinde durduk. Bunlardan Osmanlı'ya intikal edenleri özel olarak ele aldık.

CENGİZ HAN VE İMPARATORLUĞU

Cengizliler, çağdaşlarına etkisi ve kendinden sonraki medeniyetlere bıraktıkları mirasın yankısıyla bugün sıklıkla anılan bir imparatorluğun sahibi olmuşlardır. Ancak bu büyük imparatorluğun menşei hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. İlk yazılı eser sayılan "Moğolların gizli tarihçesi" adlı eserde Cengiz Han'ın kökeni konusu; "*Cengiz Kağan'ın ataları yüce tanrıdan yazgılı doğmuş Börte-çino, eşi Gua-Maral'la birlikte denizi aşarak gelip Onon Irmağı'nın kaynağındaki Burhan Haldun Dağı'nda yurt tuttuktan sonra Bataçihan diye bir oğlan dünyaya getirmiştir''*[49] ifadesiyle anlatılmıştır. Cengiz Han'ın

[49] Anonim, **Moğolların Gizli Tarihçesi**, Çev. Mehmet Levent Kaya, İstanbul 2011.

kökeni ve ceddi meselesinin Türk Ergenekon destanı'nda var olan örneklerle birleştirilerek efsaneleştirildiği görülmektedir.[50]

Cengiz İmparatorluğu'nun kurucusu daha sonra Cengiz adıyla anılacak olan Temuçin 1155 yılında Türk takvimine göre domuz yılının başında, Moğolistan'ın doğu kısmında kutsal bir nehir olan Onon'un kenarında doğmuştur. Babası Moğolların reisi Yesügey Bahadır, annesi Öelün Ece idi. Yesügey Bahadır savaştığı Tatar önderlerinden Timuçin-üge'yi ele geçirmiş ve oğluna mağlup edip esir aldığı bir Tatar kabilesinin reisinin adını koymuştur. Timuçin, demirci anlamına gelmektedir.[51] Timuçin 9-10 yaşlarında babasını kaybettiğinde, babasına tâbi olan kabileler tarafından terkedilmiş ve böylece zor bozkır şartları onu kendi adıyla anılacak imparatorluğunu kurmaya hazırlamıştır. Timuçin ve ailesinin balıkçılık ve avcılık yaparak geçimlerini sağladıkları bu dönem sıkıntı ve mücadelelerle geçmiştir.[52] Timuçin bu sırada başta Tayciyutlar olmak üzere Merkitler ve diğer kabilelerle mücadele etmiş, bu sayede kendisini cihan imparatoru yapacak siyasî, idarî, askerî tecrübe ve vasıflar kazanmıştır. 1195 yılında çok sayıda kabile Timuçin'e katılmıştır.[53] 1202'ye kadar Moğolistan'daki kabileleri itaati altına aldıktan sonra 1206 senesinde Nayman Tayang Han, Ong Han ve Kutuku-Beki başta olmak üzere bütün bozkır hükümdarlarını hâkimiyeti altında toplamıştır. Nihayetinde Onon Nehri kenarında dokuz ak tuğlu bir bayrak dikilerek kurultay kurulmuştur. O sırada Moğollar arasında maruf olan büyük Kam Kököçü'nün Timuçin'e gelerek; "*Birçok büyük hanları devirdikten sonra artık bu unvan sana yakışmaz. Tanrı*

[50] Ahmet Temir**, Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han**, Ankara 1989, s.14; M.Baron, C.D'ohsson, **Moğol Tarihi**, İstanbul 2006, s.29.
[51] Jean- Paul Roux, Moğol İmparatorluğu, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2001, s.60,-61; R. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, İstanbul 2010, s.228
[52] Anonim, **a.g.e.**, s.29-45; Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Türkün Soy Ağacı Şecere-i Türk**, Çev. Rıza Nur, Akt. Yunus Yiğit, İstanbul 2009, s.7
[53] Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **DİA**, C.7, İstanbul 1993.

sana Cengiz Han, yani; "Hakanlar Hakanı" unvanını almayı emrediyor" dediği ve hazır bulunan beylerin bunu kabul ederek selamladığı rivayet edilmektedir.[54]

1218 yılında Cengiz Han'ın görevlendirdiği başarılı komutanı Cebe, Küçlüg Han'ı mağlup ettiğinde İli, Issık-kul, Çu ve Talas bölgeleriyle tüm Doğu Türkistan Cengiz İmparatorluğu'na dâhil edilmiştir. Böylece Cengiz Han'ın devleti Harezm İmparatorluğuna komşu olmuştur. Ancak Cengiz Han'ın tesis etmeye çalıştığı siyasi ve ticari ilişkiler 1218 yılında Otrar şehrinde Cengiz imparatorluğu'ndan gelen ve elçi dışında tamamını Müslümanların oluşturduğu kervanın Harezm Valisi İnalcık'ın emriyle durdurularak mallarının yağma edilip kervandakilerin öldürülmesiyle bozulmuştur. Zararın karşılanmasını isteyen Cengiz Han'a gelen menfi cevap yeni bir savaşa zemin hazırlamıştır. Cengiz Han 1219 yılının yazında bütün ordularıyla birlikte İrtiş üzerinde toplanarak Otrar şehrini kuşatmış Oğulları Çağatay ile Ögedey'i burada bırakıp kendisi Buhara üzerine yürümüştür. Diğer oğlu Cuci'yi de Siri derya bölgesine bir sefere memur etmiştir. Cengiz Han 1220 yılında en küçük oğlu Tuluy ile ordunun esas kısmının başında önce Buhara'yı sonra Semerkant'ı teslim almışlardır.[55]

Kuzey Çin'i, Doğu ve Batı Türkistan'da Karahanlıların, Harezmşahların ülkelerini ilhak ederek Pekin'den Volga'ya İmparatorluğunu genişleten Cengiz Han, 1227 yılında Kan-su'daki Tangut Krallığına karşı seferdeyken vefat etmiştir. Vefatından evvel oğullarını çağırtarak memleketini her birine birer yurt vasiyet ederek taksim etmiştir.[56] Kendisinden önce vefat eden büyük oğlu Cuci Han'a Doğu Avrupa'daki Kıpçak bozkırlarından Doğu'da İrtiş Nehrine ve Güney'de İran ve Afganistan'ı içeren geniş ülkeyi vermiştir. Daha sonra Cuci'nin oğullarından Batu babasının topraklarında

[54] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.6; Ebu'l Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.74; M.Baron-C.D'ohsson, **Moğol Tarihi**, Çev. Ekrem Kalan, Qiyas Şükürov, s.52; J.P.Roux, **Moğol İmaratorluğu Tarihi** s.138-140.
[55] Cüveyni, **Tarih-i Cihangüşa**, s.117-121; Ebül-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.8-11; Ebu'l Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.85-89; R. Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. D.M.Reşat Uzmen, s.271
[56] Mustafa Kafalı, **a.g.m.**, s.367-368.; Rıza Pazuki, **İran tarihi**, Tehran 1317, s.46-49

yönetime geçerek Altın-Orda devletini kurmuştur. İkinci oğlu ve yasanın uygulanmasına memur edilen Çağatay Han'a Mâverâünnehir'i, şimdiki Afganistan'ı, Orta Tiyanşan mıntıkasını ve Doğu Türkistan'ı vermiştir. Üçüncü oğlu ve halefi Ögeday Han'a; Çungarya'yı ve Batı Moğolistan'ı vermiştir. Cengizli töresi gereğince en küçük oğlu Tuluy ailenin koruyucusu "otçigin" yani "ocak sahibi"[57] olarak babadan kalan ilk toprakların mirasçısı ve Yukarı Onon ile Kerülen arasındaki toprakların sahibi olmuştur.[58] Cengiz Han, "Kağan" yani memleketin umumi reisi olarak üçüncü oğlu Ögedey'i kendine halef tayin etmiştir. O, 1229 yılında toplanan kurultayda resmi olarak imparator yani kağan ilan edilmiştir.[59] Gelenek gereği Tuluy'un iki yıl süren naipliği sırasında toplanan kurultay kararı ile tahta çıkarak 1229-1241 yılları arasında merkezi idareyi yeniden kurduktan sonra babası Cengiz Han zamanında başlayan Çin, Ön Asya ve Avrupa seferlerini başlatmıştır. Ögedey, babasının kumandanı olan Curmagun Noyan'ı 1229 yılında Ön Asya'ya, 1231 yılında Cebe Noyan'ı öncü birliklerin başında Çin'e göndermiş kendisi de bizzat sefere iştirak etmiştir. Böylece Cengiz Han zamanında başlayan Çin Seferi Ögedey zamanında da sürdürülmüştür. Bu dönemde Pekin başta olmak üzere çeşitli Çin şehirlerine valiler tayin edilmiştir. Batu'nun idaresinde II. Deşt-i Kıpçak Seferi yapılmıştır. Yine bu dönemde haberleşme ve ulaşımı kolaylaştırmış ve vergi hususunda birtakım yenilikler getirmiştir.[60] Ögedey Han'dan sonra onun oğlu Güyük Han 1246-1251 yılları arasında hüküm sürmüştür. Güyük Han tahta geçtikten sonra daha önce görevden alınan Mahmut Yalavaç tekrar maliyenin başına Mesut Yalavaç da Batı Türkistan'daki görevine iade edilmiştir. Ayrıca ünlü komutan Sübitay

[57] Eski Türk ve Tatar geleneklerinde baba ergenlik çağına gelen oğullarına, baba ocağından ayrılıp başlı başlarına bir ev çadır tesis etsinler diye eşyası ve sürü verirlerdi. En küçük oğlu ise baba ocağında kalarak oğullarına verdiğinden başka babaya kalan mal bu çocuğa miras kalırdı. M.Baron, C.D'ohsson, **a.g.e.**, s.168.

[58] Cüveyni, **a.g.e.**, s.95; Ötemiş Hacı, **Çengiz-Han**, Haz.İlyas kamalov, Ankara 2009, s.30-31; Grousset, **a.g.e.**, s.290

[59] Cüveyni, **a.g.e.**, s.186-189, Ebu'l Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.117; Ebül-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.15.

[60] Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlı Kuruluş Devri** s.27-28; Grousset, **a.g.e.**, s.291.

Noyan Çin'e, Elcigidey Noyan da batıya gönderilmiştir. Batıya gönderilen Elcigidey'in emrindeki ordunun hazırlığı için Moğol şehzadeleri mevcut askerlerinin onda ikisini olası sefere hazırlamakla yükümlü tutulmuştur. Ayrıca batıda Cengizli idaresinde bulunan yerlerdeki askerlerin onda birinin Elcigidey'in emrine verilmesi kararı alınmıştır. Bu karara göre Batıda idareyi kabul eden Sultan, Vali ve Beyler de onun emrinde Elcigidey'e hesap vereceklerdi. Güyük güvendiği kumandanı Elcigidey'i batıya gönderdikten sonra kendisi de sefer için hazırlığa başlamıştır. Güyük Han'ın arasının açık olduğu Batu'nun Azerbaycan'da görev yapan valilerini yerinden alarak buraya yeni valiler ataması ve Batu'nun Güyük'ün gönderdiği idarecileri öldürmesiyle İki Cengizli hükümdarının ilişkileri gerginleşmiş ve savaşmak için yola çıktıkları sırada Güyük Han vefat etmiştir. Güyük Han'ın ölümü üzerine Elcigidey Kafkasya'ya gitmekten vazgeçmiştir.[61] Güyük Han'ın ölümü üzerine hanedan üyeleri arasında saltanat kavgası başlamıştır. Kurultay seçim yapana kadar naibelik yapan Güyük'ün hatunu Oğulgaymış kendi oğlu Hoca'yı halef olarak istemiş Batu ise Ögedey oğullarının saltanattan uzaklaştırılıp Tuluy oğullarının iktidara getirilmesine taraftar olmuştur. Böylece 1250 yılında toplanan kurultay ile Batu hükümdarlık için Tuluy'un oğlu Mengü'yü tavsiye etmesiyle 1251 yılında Mengü büyük Han seçilmiştir. Uzun süren kurultay toplantılarından sonra merkezi otorite zayıflamış, şehzade ve mahalli idareciler hanlık merkezindeki çekişmelerden faydalanarak birçok vergi muafiyeti kazanmışlar, elde ettikleri geliri de keyfî harcamalarla hanlık merkezine göndermez olmuşlardı. Bu yüzden Mengü Han ilk olarak vergi işlerini düzene koymuştur. Cengiz Han'dan itibaren Ögedey, Güyük ve şehzadeler tarafından dağıtılmış tüm yarlıg ve payzaları toplatmıştır. Vergi hususunda Doğuda Mahmut Yalavaç'ı Batıda Abaka Argun'u yardımcıları tayin etmiştir. Mengü Han Batıda kardeşi Hülagü'nün Doğuda diğer kardeşi Kubilay'ın

[61] Yuvalı, **a.g.e.**, s.35.

yardımlarıyla Cengiz İmparatorluğu'nu yeniden düzenlemeye çalışmıştır.[62] Bu Kağanların payitahtı eski Doğu Göktürk ve sonra Tokuzoğuz- Uygur hükümdarlarının karargâhı olan Orhun Nehri sahillerinde kurulan Karakurum şehri idi.[63]

Çalışmamızın bu bölümünde daha çok ilgili olduğumuz İlhanlılar ile birlikte diğer üç hanlığın siyasi teşekkülleri üzerinde durmayı faydalı gördük.

Kubilay Hanlığı

Mengü Han'ın 1259 yılında vefat etmesiyle geride kalan üç kardeş arasında taht mücadelesini Tuluy'un Çin'de bulunan büyük oğlu Kubilay kazanmıştır. Kubilay 1260 yılında topladığı kurultay ile kağan ilan edilmiştir. Ancak bu ani seçim Cengiz Hukuku gözetilmeksizin yani davet edilen dört Cengiz ulusunun katılımıyla toplanmamıştır. Bu arada taht mücadelesi veren Arıg Böke'de Kağan unvanını almıştır.[64] Olanlara karşı Cengiz Hanedanının güçlü temsilcileri Hülagü Kubilay Kağan'ı desteklerken Berke, Arıg Böke tarafında yer almıştır. Arıg Böke'nin tarafında Ögedey ailesinden Kaydu ile Çağatay ailesinden Algu vardı. Bir süre sonra Algu'nun Kubilay'a yaklaşmasıyla Arıg Böke iki düşmanla birden savaşmak zorunda kalmıştı. On yedi yıl süren iki kardeş arasındaki kavga 1264 yılında Arıg Böke'nin mağlup edilmesiyle ve Kubilay'ın gücünü pekiştirmesiyle neticelenmiştir.[65] Cengizli Hakanı Kubilay uzun mücadelelerle güney Çin'i hâkimiyeti altına alarak sülalesine Yüan ismi ile Çin tarihinde parlak bir devir yaşatmıştır. Kubilay, Büyük Kağan sıfatıyla imparatorluğun diğer kısımlarını da kendine

[62] Yuvalı, **a.g.e.**, s.41-42-43.
[63] Togan, **a.g.e.**, s.60.
[64] Grousset, **a.g.e.**, s.321 ; Ebu'l Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.125.
[65] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.43 ; Ebu'l Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.125.

tâbiii görmüş İran'a yerleşen İlhanlılar da bu metbûiyeti kabul etmiştir. Ancak zamanla artan Çin kültürünün etkisiyle bu bağlılık sona ermiştir.[66]

Kubilay Kağan aldığı iyi terbiye sayesinde bilim ve sanata büyük önem vermiştir. Sarayında Asya âlimlerini bulundurup eski Çin kitaplarını Moğolcaya tercüme ettirmiştir. Yani o zapt ettiği memleketleri yağma eden göçebe bir kabile reisi olmamıştır. Çin, Kore, Tibet, Tonkin, Koşinşin, Ganj'a kadar Hindistan, Güney Denizi'nin birçok adaları ve Büyük Okyanus'tan Dnyeper Nehri'ne kadar memleketler ve İran, Kubilay'ın hükümdarlığında olmuştur.[67] Öyle ki Hülagü'den sonra İran hükümdarlarına Pekin'den berât gelmeye devam etmiştir. Seyyah Marco Polo 1275 yılında Kubilay'ın yazlık sarayı Şang-tu'ya ulaştığında burada Kubilay ile tanışarak onun dostluğunu kazanmış ondan pek çok önemli görev almıştır. Kubilay Kağan hüküm sürdüğü 1259-1294 yılları arasında kağanlığın merkezini Kuzey Çin'e taşıyarak Pekin şehrini "Hanbalık" ismiyle yeniden bina ederek payitaht yapmıştır. Kubilay'dan sonra oğlu Ulcay-Temur 1294-1307 yılları arasında kağanlık etmiştir. Temür Kağan Çin'deki Cengiz hanedanının son değerli adamı olmuştur.[68] 1368 yılına gelindiğinde ise Cengizli hanedanı Çin'i terk ederek İlk dört kağanın payitahtı olan Karakurum'a dönmüşlerdir. Bu tarihten sonra Cengiz uluslarının hiçbiri tarafından Büyük Kağan olarak tanınmamışlar yalnız kendi ülkelerinin hanları olmuşlardır.

Altın-Orda Hanlığı

[66] Temür, **a.g.e.**, 35
[67] M.Baron-C.D'ohsson, **a.g.e.**, s.239- 240 .
[68] Grousset, **a.g.e.**, s.358.

Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci 1227 yılında babasından önce bir av sırasında vefat etmiştir. Cuci'nin Turalı Han adlı eşinden doğan iki oğlu İçen Han ile Batu ve diğer eşlerinden doğan 17 oğlu, dedeleri Cengiz Han'a gittiklerinde Cengiz Han, Batu için Altın busagalı Ak-Orda, İçen Han için Gümüş busagalı Gök-Orda, Şiban için de Çelik busagalı "eşikli" boz orda kurdurmuştur. Böylece Batu babasından sonra hanlık makamına getirilmiştir. 1228 yılında başlayan Kıpçak seferiyle bütün Kıpçak Hanlığı, Bulgar Hanlığı, Kuzey Kafkasya, Kırım, Slav prenslikleri Karpat Dağlarına ve Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yere kadar fethedilmiştir. Bu yeni yerler Batu'ya verilerek Ak-Orda adını almıştır. İrtiş Irmağı'ndan İtil Irmağına kadar olan bölüm ise İçen Han'a verilerek Gök-Orda adını almıştır. Gök-Orda, Ak-Orda'ya tâbii olmuştur. Batu, yumuşak ve bilge bir hükümdar olarak bilindiğinden Sayın-Han unvanını almıştır.[69] Cuci'nin daha sonraları Altın-Orda ya da Kıpçak Hanlığı adıyla tanınacak ulusu imparatorluğun en batı bölgesinde idi.[70] 1256 yılında Batu Han ölünce kardeşi Berke Han 1256-1266 yılları arasında halef olmuştur. Berke Müslümanlığı kabul eden ilk Altın-Orda Hanı olmuştur. Onun yerine geçen Mengü-Timür (1266-1282) adına para bastıran ilk Altın-Orda Hanıdır. Halefleri Tuda-Mengü (1282-1287), Tula-Buka (1287-1291), Tokta Han (1291-1313) ve Özbek Han (1313-1340) zamanında tüm sülale İslamiyeti kabul etmiştir. Özbek Han Gök-Orda sülalesini ortadan kaldırarak idareyi merkezileştirmiştir. Ak-Orda'nın adı zamanla Altın-Orda haline gelmiştir. Özbek Han'dan sonra oğlu Canı-Bek Han (1340-1357) halef olmuştur. Canı-Bek'e halef olan oğlu Berdi-Bek Han (1357-1360) zamanında sülale sona ermiştir. Bundan sonra Bulkak adıyla anılan fetret devri yaşanmıştır. 1440 'tan sonra Altın Orda üçe bölünmüştür. Kırım'da Hacı Giray Kırım Hanlığı'nı, Uluğ

[69] Ötemiş Hacı, **a.g.e.**, s.32-34 ; Grousset, **a.g.e.**, s.289.
[70] Roux, **a.g.e.**, s.252.

Muhammed Han, Kazan Bölgesinde Kazan Hanlığı'nı kurmuşlardır. Saray şehrinde Altın Orda Hanları devam etmişlerse de eski güçlerinde olamamışlardır.[71]

Çağatay Hanlığı

Cengiz Han'ın ikinci oğlu ve yasanın disiplinli uygulayıcısı Çağatay'ın ulusu eski Karahıtay İmparatorluğunu kapsayan İli, Issık-Köl, Çu ve Talas bölgelerine yayılmıştır.[72] 1224 yılında Cengiz Han'ın Mahmud Yalavaç'ı Türkistan şehirlerinin idaresi ile görevlendirilmesiyle şehirlerin idaresi kağanlık makamına bağlı olmuştur. Mahmut Yalavaç'tan sonra onun halefleri şehirlerin idaresini elinde tuttukları için Çağatay Hanlığı ancak Türkistan'ın kır bölgesindeki imkânlara sahip olabilmiş dolayısıyla pek fazla gelişme gösterememiştir. 1227'den 1242 yılına kadar Hanlığın başında olan Çağatay Han 1243 yılı başında vefat edince torunu Kara Hülegü Han (1242-1246), Yisun-Müngge Han (1246-1251), Mübarek Şah (1251-1261), Algu Han 1261-1266), Gıyaseddin Barak Han 1266-1271, Nikbey Han 1271-1274, Buka-Timur Han (1274-1277) dönemlerinde devlet tedricen zayıflamıştır. Hanlığın en parlak dönemi ancak Duva Han (1277-1307) zamanında yaşanmıştır. İstiklal alameti sayılan para ise Kebek Han (1319-1326) zamanında darp edilmiştir. Alaeddin Tarmaşirin Han (1326-1335), Mübarek Şah ve Gıyaseddin Barak Han'dan sonra İslamiyeti kabul etmiştir. Daha sonra tahta geçen Kazan Timur (1340- 1345) zamanında Çağataylılar tamamen müslümanlaşmışlardır.

[71] Mustafa Kafalı, **Makaleler**, Haz. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, C.II, Ankara 2005, s.81 – 82.
[72] Cüveyni, **a.g.e.**, s.248; Grousset, **a.g.e.**, s.289; Roux, **a.g.e.**, s.252; Ebu'l Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.129.

Sonraki Hanlardan; Toğluk Temür (1348-1363), İlyas Hoca (1363-1375), Hızır Hoca (1375-1399) Batı Türkistan'ı ele geçirmek istedilerse de başarılı olamamışlardır.[73]

İlhanlı Devleti

Cengiz Han'ın 1217- 1224 yılları arasındaki Batı Seferi neticesinde Batı Türkistan, İran ve Kafkasya Cengizli egemenliğine girmiştir. Ancak Han'ın Karakurum'a dönmesiyle buralarda tesis ettiği düzen ortadan kalkmaktaydı. Özellikle Celaleddin Harezmşah'ın Tebriz merkezli devletini yeniden kurması bölgedeki Cengizli varlığını tehlikeye düşürmüştür. Ögedey Kağan tarafından batıya gönderilen ünlü komutan Çormağan Noyan (1231-1241) ayrıca Anadolu, Kafkasya, Irak ve kuzey Suriye'ye seferler düzenleyerek Anadolu Selçukluları, Gürcü ve Ermeniler ile Musul Atabeyliğini Cengizli tâbiiiyetine dâhil etmiştir. Çormağan Noyan bir süre sonra hastalanınca bölgeye Baycu Noyan gelmiştir.[74] Böylece Batı Moğol ordusu, önce Celaleddin Krallığı'nın yıkıcısı Çormağan sonrada Anadolu Selçukluları galibi Baycu (1242- 1256) gibi tam yetkili kumandanların emri altında kalmıştır. Baycu, Anadolu'da oldukça ağırlık kazanmıştır. 1246'da IV. Kılıçarslan Moğolistan'a giderek Güyük Kağan'ı ziyaret ederek Selçuklu tahtı için ağabeyi II. Keykavus'a karşılık tercih edilmiştir. Bu esnada Güyük Kağan Selçuklu yıllık vergisini de tespit etmiştir. 1254'te Mengü Kağan, Kızılırmak'ın batısında II. Keykavus'un, doğusunda IV. Kılıçarslan'ın hüküm sürmesini kararlaştırmıştır. Ancak iki kardeşin mücadelesinde II. Keykavus galip gelmiştir. 1256'da Baycu, II. Keykavus yıllık vergiyi geciktirdiği için Aksaray yakınlarında saldırıya geçti. Sultan'ın Bizans'a sığınması

[73] Ebu'l Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.131-138; Kafalı, **a.g.e.**, s.85-86.; Pazuki, **a.g.e**., s.54
[74] Yuvalı, **a.g.e.**, s.50.

üzerine IV. Kılıçarslan tahta geçirilmiştir. Bir süre sonra geri dönen II. Keykavus Mengü'nün hakemliği altında kardeşiyle sultanlığı paylaşmıştır.[75] Anadolu'da yaşanan bu hadiselere birinci bölümde tafsilatlı bir şekilde yer verdik.

Cengiz Han'ın vasiyeti üzerine Kağan seçilen Ögedey döneminde Cengizli ulusları arasında anlaşmazlık oluşunca 1251 yılında Mengü Kağan, Cengiz Han'ın merkezi ve asıl yurdu olan Karakurum ve Kerülen mevkiinde oy birliği ile tahta oturduğunda tüm karşı gelenleri yargılayıp sonra memleket işlerini yoluna koymaya yönelmiştir.[76] Kağan, Cengiz Han zamanından bu yana henüz zapt edilmeyen bölgelerin itaat altına alınması için kardeşlerini vazifelendirmiştir. Bu düşünceyle Büyük Kağan'ın sağ ve sol kollarını oluşturmaları için kardeşi Kubilay'ı; Hıyat, Marçin Karaçinik, Tangut, Tibet, Curce, Sulenga ve Koli memleketlerine, Hülagü'yü ise Batı İran, Şam, Mısır, Rum ve Ermeni ülkelerine tayin etmiştir. Daha önce kengeş kararıyla İran'a gönderilen Baycu ve Çomağan'ın ordusu ile Keşmi ve Hind'e gönderilen Tayir Bahadır'ın ordusunun Hülagü Han'ın hizmetinde olmasına ve bundan sonra tüm Cengiz Han askerlerinden her on kişiden ikisinin Hülagü'nün emrinde olmasına karar verilmiştir.[77] Mengü Kağan'ın Hülagü'ye nasihati şöyledir;

"Gezerek Turan'dan geç İran'a git, ışıldayan güneş gibi meşhur ol. Cengiz Han'ın yasa ve yosununun kaidelerini büyük ve küçük işlerde uygula. Amuderya'dan Mısır beldelerinin uzak yerlerine kadar her kimse senin emirlerini yerine getirip boyun eğiyorsa ikramda bulunup ona çeşitli lütuflar ve özel suyurgamişiler yap. Kafa tutup boyun eğmeyenleri ise karısı, çocuğu, akrabaları ve yakınları ile elinle kahredip zelil ederek ez. Horasan'ın Kuhistanı'ndan başlayarak kaleleri ve hisarı yık. Bunları yaptıktan

[75] Grousset, **a.g.e.**, s.385, 388.
[76] Cüveyni, **a.g.e.**, s.461.
[77] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.12 -13.-14; Cüveyni, **a.g.e.**, s.497-498; Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.25-26; Yuvalı, **a.g.e.**, s.54.

sonra Irak'a yönel. Yollarda sürekli yolsuzluk yapan Kürt ve Lurları bertaraf et. Eğer Bağdad Halifesi hizmete ve itaate kalkışırsa ona hiçbir şekilde saldırma. Eğer kibirlenip söyledikleri ve düşündükleri aynı olmazsa onu da diğerlerine kat. Gerektiği gibi bütün işlerde en küçük ayrıntıları bile kaçırmayan aklını ve altın gibi olan düşünceni kendine kılavuz et, rehber kıl. Bütün durumlarda uyanık ol. Halk için makbul olmayan işleri yapma. Harap olan vilayetleri imar et. Yaylağınız ve kışlağınız çok olsun diye tanrının gücüyle düşmanların memleketlerini fethet. Bütün olaylarda Dokuz (Tukuz) hatun ile meşveret et kengeşde bulun."[78]

Mengü Han tarafından kendisine malikâne olarak verilen İran'a gelen Hülagü Kuzey İran'da hüküm süren İsmailileri ve Bağdad Abbasi Halifesini ortadan kaldırmış Kösedağ muharebesinden sonra Cengizlilere vergi vermeyi kabul edip bu sırada saltanat ihtirasları yüzünden idare ve asayişi bozulmuş olan Anadolu Selçuklu Devletini de 1256 senesinde kendi nüfuzu altına almıştır. Cengizliler idaresi altına aldığı tüm yerlerde olduğu gibi Anadolu'da da halka dini müdahalede bulunmamışlar ancak askeri teşkilatta tamamıyla yasayı hâkim kılmışlardır.[79]

İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'ya hükmeden İlhanlıların Kağan ile yaptıkları muhaberelerde Kağan'ın ismi daha önce zikredilmiştir. İlhanlılar savaş kararlarını ya da herhangi bir Emir'i katletme işi için Kağan'a başvurmuşlardır. İlhan hükümdarlarının cülusu için Kağan tarafından ferman, hilât ve taç gelmesi gerekliydi. Gelen saltanat fermanında İlhana ait memleketlerin sınırları belirtilirdi. Bu tâbiiyet, Gazan Mahmud Han zamanına kadar devam etmiştir. Bu dönemde hükümdar kendi adına para bastırmış, saltanat tacını kendi giymiş ve Bağdat'ta Kağan'ı temsil eden Şahne'yi kovmuştur. Hülagü Han ile oğulları Abaka, Ahmed Teküdar ile torunları Argun ve

[78] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.14- 15.
[79] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.175.

Keyhatu'nun sikkelerinde görülen "Kaan'ül Azam" ibaresinden sonra İlhanlı Hükümdarının isminin yazılması geleneği Gazan Mahmud Han'ın sikkelerinde görülmemektedir. Bundan sonra Kağan, metbû sıfatıyla değil akrabalık bağlantısıyla elçi göndermiştir. Mesela Olcaytu Han'ın cülusunu tebrik için Kağan Olcaytu Timur (1294-1307) tarafından hediyelerle birlikte gönderilen elçi heyeti Kağan'ın dostluğundan bahsetmiş Olcaytu Han da akrabaları Cengiz ailesiyle sulh ve dostluk yaşamak istediğini bildirmiştir. Batıya yönelen Cengizliler diğer adıyla İlhanlılar da esasen Büyük Cengiz İmparatorluğunun bir parçası olarak yasa hükümlerine uymuştur. Diğer Kağanlar gibi İlhanlılarda uzun ve şatafatlı unvanlardan ziyade Han veya İlhan'ı kâfi görmüşler tüm yarlıglarda yalnız isimlerini yazdırmışlardır.[80] Bu usul Osmanlılara da intikal etmiştir. İkinci bölümde bahsedeceğiz.

Cengizlilerin Batı Asya'da kesin bir zafer elde etmelerinin önünde iki büyük engel vardı. Bunlar Mazenderan'daki İsmaili Devleti ile Bağdat Abbasi halifeliği idi. Hülagü, Mengü'den İran'da süregelen iki büyük iktidarı yıkma ve Suriye'yi fethetme buyruğu ile gelmiştir. 1256 yılında Hülagü'nün *bavurçi* görevindeki Kitbuka Noyan'ın öncü birliği Herat Meliki Şemseddin Kert ve Fars Atabeki Salguri Ebu Bekir, Anadolu Selçuklu Sultanları ll. Keykavus ve IV. Kılıçarslan gibi vassal devletlerin temsilcileri tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Hülagü tarafından gerçekleştirilen kuşatmanın ardından Kasım 1256'da teslim olan İsmaililerin önderi Rükneddin Kurşah, Moğolistan'da oturan Mengü Kağan'a gönderilirken yolda idam edilmiştir. Bunun ardından 20 Aralık'ta Alamut kalesi teslim olmuştur. Cengizlilerin bu hamlesi sayesinde XII. yüzyılın dehşetli topluluğu ortadan kalkmıştır.[81]

[80] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.176-177.
[81] Cüveyni, **a.g.e.**, s.521; Grousset, **a.g.e.**, s.392; Yuvalı, **a.g.e.**, s.61-62.

Mengü Han'ın Hülagü idaresindeki kuvvetlerine katılmasını emrettiği Baycu Noyan Hemedan'da bulunan Hülagü huzuruna çıkarak itaatini bildirmiş ve ondan Anadolu'ya geçip Batı denizine kadar yerleri almasını ve Bağdat Seferi için Anadolu'dan erzak temin etmesi emrini almıştır. Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin ileri gelen devlet adamlarından Naip Nizameddin Hurşid ve Muineddin Süleyman Pervane, Sultan adına ferman çıkararak Baycu'nun istediği erzakı temin etmişlerdir. Mısır ve Irak üzerine yapacağı seferler sırasında Anadolu'dan emin olmak isteyen Hülagü'nün emri ile Baycu bu dönemde mali ve idari kontrolü sağlamıştır.[82] Hülagü 1257 yılında İsmaili tehlikesini bertaraf ettikten sonra ikinci vazifesi Bağdat'a, 1242 yılından beri hilafet makamını sürdüren Halife el-Mutasım üzerine yönelmiştir. Hülagü ile Halife arasında gidip gelen mektuplar mücadeleyi özetlemektedir.

"İsmaililerin kalelerini fethettiğimiz zaman elçiler gönderip senden asker yardımı istedik. Ancak asker göndermediniz. Siz her ne kadar büyük ve devlet idare etmiş bir hanedan olsanız da Cengiz Han'dan bugüne Moğol ordusundan dünyadakilerin başına neler geldiği, büyük Sultanlar Harezmşahlar, Selçuklular, Deylem Melikleri ve Atabeylerin başına ne tür zilletlerin geldiği kulağınıza muhakkak ulaşmıştır. O hanedanların hepsi Bağdat'ta taht kurdular biz bu kadar güç sahibiyken bize neden kapalı olsun. Bize itaat et ve kendin gelmezsen Vezir, Süleymanşah ve Devatdarı gönder. Eğer bize karşı gelip dinlemez ve savaşma niyeti varsa orduyu düzenleyip savaş meydanını tayin etsin. Çünkü biz savaşmaya hazır bir şekilde beklemekteyiz. Eğer ordum Bağdat'a girerse şehrini ülkeni yakarım yok ederim. Eğer hanedanın için

[82] Yuvalı, **a.g.e.**, s.68.; Pazuki, **a.g.e.,** s.68-70

bağışlamamı istiyorsan benim nasihatimi iyi dinle"[83] şeklindeki Hülagü'nün tehdit mektubuna Halife de aynı tehditkâr tavırla cevap vermiştir;

"*Ey devrana yeni yetişmiş kalıcı hayat temennisinde bulunan genç insan. On günlük baht ve ikbalin yardımıyla kendini bütün dünyaya galip sanıp bende bulamayacağın şeyi neden arıyorsun? Benim gücüm doğudan batıya Allah'a tapan ve dindar olan dilenciden padişaha, gençten yaşlıya hepsi benim ordumdadır. Ben düşmanlık arayan halka zarar gelmesini dileyen biri değilim. Ancak sen dostluk peşinde olsaydın burada olmazdın. Horasan'a git. Benim savaşa hazır binlerce atlı ve yayam var*."[84]

Halifenin sözlerine hiddetlenen Hülagü 1257'de Bağdat üzerine gitmiştir. 1258 yılında Abbasilerin başkenti Bağdat, Halifenin bütün hazinesiyle birlikte Hülagü'nün eline geçmiştir.[85] Hülagü Han Bağdat'tan getirdiği eşya ve hazinelerin bir kısmını Azerbaycan'a diğer kısmını da İran'ın ele geçirdiğini Mısır ve Şam üzerine yöneleceği haberiyle birlikte zafer nişanesi olarak Mengü Kağan'a göndermiştir. Hülagü Han'ın Tebriz yakınlarında karargâh kurduğu esnada iki rakip kardeş IV. Kılıçarslan ile II. Keykavus gelmişlerdi. Hülagü Han'ın 1256'da Aksaray'da kumandan Baycu'ya karşı saygısız tavrından ötürü kendisine kızgın olduğunu bilen Sultan II. Keykavus, Bağdat'ın fetih haberiyle korkuya kapılarak Hülagü'nün hiddetini söndürmek için kendi resmini bir çift çizmenin tabanına resmettirdikten sonra: "*Padişahın attığı her mübarek adımıyla bu bendenin başını yüceltmesi, bu kulun isteğidir*"[86] demiştir. Bu davranış üzerine Hülagü onu affederek II. Keykavus'un Kayseri'den Büyük Ermenistan sınırlarına kadar IV. Kılıçarslan'ın Aksaray'dan Efrenç-İznik imparatorluğu sınırı ile deniz kıyısına

[83] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.30-31; Yuvalı, **a.g.e.**, s.71.
[84] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.31-32.
[85] Aknerli Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, Ankara 2013, s.51.; George Lane, **a.g.e.**, s.29
[86] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.51; Sümer, **a.g.e.**, s.32.

kadar olan yerlere Sultan olmalarını emretmiştir. Bundan sonra Hülagü Şam'a hareket etmiştir.[87]

Hülagü iki mühim zaferin ardından vazifesi gereği Mısır ve Suriye'ye yönelmiştir. Suriye o dönem Franklar ile Eyyubiler arasında paylaşılmıştı. Ülkenin Halep ve Şam tarafları Selahaddin Eyyûbi tarafından kurulan Eyyubi hanedanına ait idi. Sultan Nasır Yusuf 1258'de oğlu El Aziz'i gönderip tâbiiyetini bildirmiştir. Buna rağmen Hülagü Eyyubilerin elinden Batı Mezopotamya'yı ve Müslüman Suriye'yi almak istemekteydi. Sefer, El-Kâmil Muhammed adında bir Eyyubi prensinin Diyarbakır'daki Meyyafarikin Emirliğine karşı saldırısı ile başlamıştır. Uzun bir kuşatmanın ardından Meyyafarikin düştüğü sırada Hülagü Suriye'yi fethetmiştir.[88] Yine 1259 yılında Kitbuka Noyan'ın öncü birliği ile Baycu ve Şiktur sağ tarafta, Suncak ve diğer emirler sol tarafta merkezde ise Hülagü'nün olduğu Cengizli ordusu Şam diyarına yönelmiştir.[89] Güneydoğu Anadolu'dan geçtikten sonra Nusaybin'i fethetmiş Urfa ve Harran'ı almış direnen Suruç halkını kılıçtan geçirmiştir. El-Bire'yi işgal ettikten sonra Fırat'ı aşmış Menbic'i yağmalamış ve Halep'i kuşatmıştır. 1260 tarihinde Kral Hetum'un Ermenileri ve IV. Bohemond tarafından desteklenen Hülagü idaresindeki ordu Halep kuşatmasına başlamıştır. Halep'in düşüş haberi üzerine Halep ve Şam'ı savunmayan Nasır Yusuf Mısır'a kaçmış nihayetinde Kitbuka Noyan Müslüman Suriye'nin fethini tamamlamıştır. Hülagü yardımları karşılığı Kral Hetum'a ganimetin bir kısmını ve Halepli Müslümanların aldığı yerleri IV. Bohemond'a Selahaddin Eyyubi zamanından beri Antakya prensliğinden alınan toprakları vermiştir.[90] Bu hadiseler cereyan ederken Şitkur Noyan başkanlığında gelen elçiler Mengü Kağan'ın öldüğünü, kardeşleri Kubilay ve Arıg Buka

[87] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.32-35.
[88] Grousset, **a.g.e.**, s.398- 399; Yuvalı, **a.g.e.**, s.80.
[89] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.53.
[90] Grousset, **a.g.e.**, s.400.

arasında taht kavgası başladığını Müslüman Kıpçak Hanı'nın yeğeni Berke tarafından tehditlere maruz kaldığını bildirmiştir. Hülagü Han Şam seferinden dönerken Cengizli elçisini kırk nöker ile birlikte Mısır'a göndererek; "*Yüce Tanrı, Cengiz Han ve onun uruğunu güçlendirip, yeryüzündeki memleketlerin hepsini birden bize bağışladı. Her kimse ki bizim itaatimizden ve bize tâbii olmaktan baş çevirdiyse karısı, çocukları, kendisi ve ona tâbii olan kimseler ve beldeleri ve bendeleri yok oldu. Her halde bunlar sizin kulağınıza ulaşmıştır. Sınırsız olan askerimizin ünü, Rüstem ve İsfendiyar destanı gibi şöhret bulmuştur. Eğer bizim hazretimizin kullarına boyun eğiyorsan vergi gönder kendin gel ve Şahne iste, yoksa savaş için hazırlan"* diye bildirmiştir.[91] Elçiler haberi ilettiğinde Kutuz emirler ile istişare ederek onlara; "*Hülagü Han Turan'dan İran'a kalabalık bir orduyla gelmekte. Kimsenin bunlara karşı koyacak gücü yok. Eğer kardeşinin ölüm haberi olmasaydı Mısır da aldığı beldelere dâhil olurdu. Ve burada bıraktığı kızgın aslan gibi pusuda bekleyen Kitbuka Noyan Mısır'a yönelirse kimse onu durduramaz iş geçmeden bu işin çaresini düşünmemiz gerek*" demiştir.[92] Kutuz elçileri öldürdükten sonra Kitbuka ile 1260 yılında Ayn Calut'ta karşılaşmış ve esir düşerek Memlukler tarafından öldürülmüştür. Bu savaş Cengizlilerin yenildiği ilk meydan savaşıdır. Cengizliler gibi çoğunluğu Türk olan Memlukler üstünlüklerini kanıtlamışlardır. Aynı teknikleri kullanan iki ordu arasındaki savaşı bu kez doğudan gelen fatih millet kaybetmiştir.[93] Kitbuka'yı mağlup eden Mısır hükümdarı Kutuz, Halep ve Dımaşk gibi şehirlere şahne tayin ederek Cengizlilere karşı asker toplamak üzere Mısır'a dönmüştür.[94] Kazanılan bu zaferden sonra Fırat'a kadar tüm Müslüman Suriye ve Mısır Memluk Sultanlığı'na bağlanmıştır. Mağlubiyet haberinin ardından

[91] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.56.
[92] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.55- 56.
[93] Spuler, **a.g.e.**, s.68.
[94] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.39-43.; El-Ömeri, **a.g.e.,** s.118-120

harekete geçen Hülagü, Hums yakınlarında Müslümanlar tarafından geri püskürtülmüştür. [95]

Devletin tesisiyle başlıca tâbiileri; Horasan'da ve Herat'taki Gurlu Kert ailesi, Kirman'daki Kara-Hitaylı Barak Hacib yahut Kutluğ Hanlar sülalesi, Farstaki Oğuz Salgurlu Hanedanı ve Selçuklu Devleti, Klikya'da Ermeni Krallığı ve Gürcistan olmuştur. Memlukler Cengizlilerin ilerleyişini durdurmuşlardır. Memluklerin kazandığı büyük zaferdeki askeri gücünü artıran Türk ve Moğol unsurların Türk dil ve geleneklerini pekiştirdiğini söylemek mümkündür.[96]

Hülagü'nün Batı'ya gönderilmesi ile ortaya çıkan bir hadise de Altın-Orda ve İlhanlı mücadelesidir. Her iki devletin de Büyük Cengiz İmparatorluğu'nun Batı bölgelerindeki mirasçısı olması dolayısıyla aynı haklara sahip olması ve Hülagü'nün Bağdat Halifesine ve diğer İslam ülkelerine yaptıkları Müslüman Altın-Orda tarafından iyi karşılanmayarak anlaşmazlığı tetiklemiştir. Batu'nun ölümünün ardından Hülagü'nün Tebriz'i başkent yapması aynı yerler üzerinde hak iddia eden iki ulus arasındaki gerginliği artırmıştır.[97] Hülagü'ye karşı güttükleri ortak düşmanlık nedeniyle iyileşen Memluk ve Altın-Orda ilişkileri aynı dine mensubiyet nedeniyle kuvvetlenmiştir.[98] Batu Han'dan sonra idareyi ele alan Berke'nin ordusunu toplayıp harekete geçtiği haberini alan Hülagü 1262 yılında tüm İran memleketlerinden asker toplatılması emrini vermiştir. Derbend ve Terek nehrine kadar çekilen Berke Han'ın ordusu evlerinin yağma edildiği haberiyle geri dönmüşlerdir. Şiddetli geçen savaş şartlarına hava şartları da eklenmiş ve Terek suyunun donmasıyla Hülagü'nün askerlerinin çoğu burada boğulmuştur. Bu esnada Arık Böke'nin itaat etmesiyle Kubilay Han tahta oturması

[95] Grousset, **a.g.e.**, s.403; Yuvalı, **a.g.e.**, s.89.
[96] Sümer, **a.g.e.**, s.27-28.
[97] Yuvalı, **a.g.e.**, s.93-96.
[98] Yuvalı, **a.g.e.**, s.97.

Hülagü'nün Amuderya'dan Mısır ve Şam'ın uzak noktalarına kadar hükümdar olmasını kolaylaştırmıştır.[99] Hülagü'nün Kafkasya'daki kesin hâkimiyeti Berke'nin bu ülke üzerinde iddia ettiği hakları da sonlandırmıştır.[100] Ebül Ferec ve Reşidüddin'in kaynaklarında ağırbaşlı bir âlim olarak anılan Hülagü[101] ne var ki 1263'te başladığı seferi tamamlayamadan ve düşmanlarını tam olarak ortadan kaldıramadan 1265 yılında vefat etmiştir.[102]

Abaka Han Dönemi

Hülagü'nun ölümünden sonra toplanan kurultay Abaka'nın tahta geçmesine karar vermiştir.[103] Böylece 1265-1282 yılları arasında hüküm sürecek olan yeni İlhan Abaka Azerbaycan'da tahta oturmuştur.[104] Hülagü, Bizans İmparatoru'nun kızını istemek için gönderdiği elçi heyeti dönüş yolunda Han'ın vefat haberini almasına rağmen geri dönmeyerek prensesi Abaka Han'a eş olarak vermişlerdir.[105] Bu evlilik Doğu Roma ile İlhanlı ilişkilerini güçlendirmiştir. Abaka Han zamanında da Memluk ve Altın-Orda tehlikesi tam olarak ortadan kalkmamıştır. 1266 yılında saldırıya geçen Altın-Orda ordusu Berke Han'nın ölüm haberiyle püskürtülmüştür. Böylece İlhanlıların iki cephede birden savaşmaya mecbur kaldıkları bir zamanda savaş sonra ermiştir.[106]

Abaka Han 1269-1270 yıllarında Merv ve Nişapur'u işgal ederek Horasan'ı istila eden Çağataylı Borak Han'ın tehdidine karşılık onu bozguna uğratmıştır. Batı

[99] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.69-70.
[100] Spuler, **a.g.e.**, s.64.
[101] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.47.
[102] Grigor, **a.g.e.**, s.63-64; Spuler, **a.g.e.**, s.77.
[103] Grigor, **a.g.e.**, s.67.
[104] Grousset, **a.g.e.**, s.406.
[105] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.47; Spuler, **a.g.e.**, s.78.
[106] Spuler, **a.g.e.**, s.79.; Lane, **a.g.e.**,s.42

taraflarında tüm Müslüman Suriye'nin hâkimi olan Memluklerin Sultanı Baybars, Cengizli müttefiki Kilikya Ermeni Krallığı'nı taciz etmeye, Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın işlerine karışmaya başlamıştır. Nihayetinde 1277 yılında Selçuklu topraklarına girerek Cengizli ordularını mağlup etmiştir. Bu bozgunu duyan Abaka Han süratle Anadolu'ya gelerek Pervane'nin kumandasından kaçan Selçuklu ordusunu cezalandırıp Pervaneyi de idam ettirmiştir. Anadolu topraklarında yaşanan Memluk-Moğol çatışmasını çalışmamızın birinci bölümünde izah ettik.

Abaka Han'ın hem doğuda hem batıdaki meşguliyetleri onun bir tarafa gücünün tamamıyla değil ancak yarısıyla yönelmesine yol açmıştır. Doğuda Halep üzerine keşif amacıyla 1271 yılında gönderdiği on bin süvari birliklerine 1280 yılında daha büyük bir ordu ile ilave yapmıştır. 1281 yılında Suriye'ye giren Cengizli ordusuna müttefik Kilikya Ermeni Krallığı da iştirak etmiştir. 1281 Ekim ayında Hums yakınlarında mağlup edilen Cengizli ordusu Fırat'tan geri dönmek zorunda kalmıştır. Abaka Han bu yenilgiden kısa bir süre sonra vefat etmiştir.[107]

Ahmed Tekuder Dönemi (1282-1284)

Abaka Han öldükten sonra beyler ve oğullar toplanıp Hülegu'nün yedinci oğlu Teküder'in hükümdar olmasına karar verirken diğer emirler bu karara muhalefet ederek Argun'u taht için uygun görmekteydi. Nitekim kurultayda yaşanan anlaşmazlıklara karşın 1282 yılında Teküder, Han ilan edilmiştir. Müslüman olduğu için

[107] Grousset, **a.g.e.**, s.409; Spuler, **a.g.e.**, s.84-85.

Ahmed[108] ismini alan İlhan, Mısır Sultanına gönderdiği barış mektubunda İslamiyeti seçtiğini ve bundan sonra yapacağı işlerde var olan düşmanlığı ortadan kaldırmayı tavsiye etmiştir. Buna Kalavun'dan gelen cevap tebrik niteliğinde olmuştur.[109] Bu sırada Anadolu'ya gönderilen Kongurtay isyan etmiş ve ancak 1284 yılında bastırılmıştır. Ancak seçkinler bu devrede Müslüman İlhan'ın güttüğü din siyasetinden memnun olmayarak Argun'a yaklaşmışlardır. Mücadele Argun aleyhine seyrederken onun devlet adamlarından aldığı destekle tertip ettiği baskın Teküder'in öldürülmesiyle neticelenmiştir.[110]

Argun Han Dönemi (1284-1291)

Argun Han Teküder'i bertaraf ederek tahta oturduktan sonra İran coğrafyasının İslamlaşması durmuş ve mühim görevlere Hıristiyan ve Yahudiler getirilmeye başlanmıştır. Mesela mali işlerin idaresine Yahudi hekim Sa'dü'd-devle tayin edilmiştir. Han hastalığı ile meşgul iken Vezir Sa'dü'd-devle muhalifleri tarafından kaçırılarak öldürülmüştür. Argun Han ise 1291 yılında Hindistan'dan gelen Bahşilerin ömür uzatmak için önerdikleri tedaviyi uygulamasına rağmen vefat etmiştir. [111] Oun devri genellikle sakin geçmiştir. Horasan Valiliğine büyük oğlu Gazan'ı, Başkumandanlığa memleketi 1243-1255 yılları arasında kendi mülkü gibi idare edecek Emir Nevruz'ı tayin etmiştir. [112]

[108] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.129-130 ; Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.56. ;Bruno De Nicola, "The Role of the Domestic Sphere in The İslamisation of The Mongols", **ERC**, s.355.
[109] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.53-60.
[110] Pazuki, **a.g.e**. s.90,
[111] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.172.
[112] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.60-61; Spuler, **a.g.e.**, s.96-97; Grousset, **a.g.e.**, s.414.

Geyhatu ve Baydu dönemleri

Argun Han'ın ölümünün ardından Anadolu Selçuklu topraklarında valilik yapan kardeşi Geyhatu, Han seçilmiştir. Ancak onun deneyimsiz oluşu ve israfçı tutumları devleti zor duruma sokmuştur.[113] Geyhatu Han, Veziri Sadreddin Ahmed İbn Abdur-razzak Haledi'nin Çinlileri örnek alarak çıkardığı "çav" adındaki kağıt parayı 1294 yılında Tebriz'de bastırmış akabinde madeni parayı yasaklamıştır. Ancak bu icraat ticari açıdan son derece menfi sonuçlanmıştır. [114] Emirler Geyhatu'nun tecrübesizlği karşısında taraf değiştirerek Baydu'yu desteklemişlerdir. Bunun sonucunda Geyhatu önce kaçmış sonra yakalanarak Baydu'nun emri üzerine idam edilmiştir.[115]

Hükümdarlığı ele alan Baydu öncelikle Geyhatu'yu destekleyen Emirleri ortadan kaldırmıştır. Sonrasında Horasan Valisi Gazan ve ona İslamiyeti seçmesini telkin eden Vezir Emir Nevruz Baydu'ya karşı birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Azerbaycan'a doğru kaçan Baydu Han yakalanarak 1295 yılında idam edilmiştir.[116]

Gazan Han Dönemi (1295-1304)

Gazan, Argun Han'ın en büyük oğlu olarak 1272 yılında dünyaya gelmiştir. Argun Han, Ahmed Teküderi mağlup edip Azerbaycan'da tahta oturduktan bir süre sonra Emir

[113] Spuler, **a.g.e.**, s.100.; Pazuki, **a.g.e.,** s.93
[114] Spuler, **a.g.e.**, s.101; Grousset, **a.g.e.**, s.415.
[115]Melek Özyetgin, "Eski Türklerde ödeme araçları kağıt para çavın kullanımı", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,** C.1, S.1, Ankara 2004
[116] Spuler, **a.g.e.**, s.103.

Nevruz'u hizmetine verdiği Gazan'ı Horasan'a kendine vekil olarak göndermiştir.[117] Argun Han'ın vefatının ardından devletin içine düştüğü karmaşa Gazan'ın 1295 yılında tahta geçmesiyle son bulmuştur. O ilk önce devleti yeniden toparlamak için maliyeyi düzenlemiştir. Sikke ve ölçülerin ıslahı, vergi kaynaklarının beslenmesi, vergi işlerinin yeniden tanzimi konularında değişiklikler yapmıştır. Askeri kurumlarda yeni bir sistem oluşturmuş, askerlerin ücreti ve derecelerini yeniden düzenlemiştir. İşlenmemiş topraklar iktâ edilerek üretimin artması hedeflenmiştir. Posta ve seyahat işleri de kapsamlı bir şekilde tanzim edilmiştir.[118] Tüm bu uygulamalarda islamî usullerin de etkisini görmek mümkündür. Gazan Han'ın Veziri Nevruz gayrimüslimleri rahatsız edecek faaliyetler yürütmüştür. Her ne kadar Müslümanlığı tercih etmiş olsa da aslen Moğol olan Gazan Han onun yaptıklarını tasvip etmemiştir. 1297 yılında bu faaliyetlerinin cerimesi olarak Veziri Emir Nevruz'u ve adamlarını tutuklatarak idam ettirmiştir.[119] 1298 yılında büyük tarihçi Reşideddin Gazan Han'ın veziri olmuştur.

Gazan Han'ın devletin bekası için ıslahatlarıyla ilgilendiği esnada Büyük Cengiz İmparatorluğu dağılma sürecine girmiştir. Ayrıca Anadolu'da çıkan isyanlar onun ilk dönemlerini meşgul etmiştir. Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş'in, Karaman Beyi'nin yardımıyla Anadolu'da bağımsız bir beylik kurmak için merkeze karşı başlattığı ayaklanma 1299 yılında Erzincan yakınlarında bastırılmıştır. Bu dönemde etkisi ve gücü oldukça azalan Selçuklu Sultanları durumu iyi idare edemediği için Gazan Han II. Mesud'u tahttan indirip yerine ll. Keykubad'ı daha sonra onu da indirip ll. Mesud'u geçirmiştir.[120] Gazan Han devletinin bozulan yapısıyla meşgul iken Anadolu'nun

[117] Reşîdüddin Fazlullah, **a.g.e.**, s.198.
[118] Spuler, **a.g.e.**, s.105.
[119] Grousset, **a.g.e.**, s.418. ;Pazuki, **a.g.e.,** s.104
[120] Grousset, **a.g.e.**, s.420.

idaresinde özellikle isyan hareketlerine karşı etkili tedbirler alacak bir Selçuklu Sultanı görmeyi arzulamıştır.

İlhanlı hükümdarının İslamiyeti kabul etmesi bir diğer Müslüman devlet Memlüklerle ilişkileri normalleştirmemiştir. Memlüklerin İlhanlı topraklarını taciz etmesi üzerine 1299'da Mısır'a karşı bir sefer düzenlenmiştir. İlhanlılar önce Fırat'ı geçerek Halep'i işgal etmiş Hums'da Memluk kuvvetlerini yenerek Şam'ı teslim almıştır. Gazan Han kendini Şam'da hükümdar, Mısır Valisi iken İlhanlı tarafına geçen Kıpçak'ı kumandan, Kutlukşah'ı da başkumandan ilan etmiştir. Ne var ki bir süre sonra Kıpçak'ın yeniden Memluk tarafına geçmesiyle 1300 yılında Memlukler Şam'ı yeniden almışlardır. Bu hadiseler üzerine Gazan Han Memluklerle uzlaşmak için elçiler gönderdi ve tesis edilen barış ile İlhanlı Devleti'nin batı sınırında bir süre de olsa emniyet sağlanmıştır.[121] Bu esnada İlhanlı Devleti pek çok güvenlik problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Bir türlü kat'i bir çözüme kavuşamayan Altın-Ordu İlhanlı İlişkileri Cengiz torunlarının batıda kurduğu düzeni sürekli tehdit etmiştir. Altın-Ordu Hanı Toktaga'nın 1301'de başladığı istila hareketi bertaraf edilmiştir. 1303 yılında Toktaga'nın emri ile gelen elçilik heyeti tüm Kafkas ülkesinin teslimini istemekteydi.[122] Gazan Han ülkesinde ve sınırlarında yaşanan güçlüklere rağmen bu talebi reddetmiştir. Bu arada Gazan Han Mısır'a yeni bir sefer hazırlığına başlamıştır. Bu yeni seferin nedeni Küçük Ermeni Krallığı'nın Cengizlilere ve Memluklere ödediği vergiyi göndermemesi üzerine Memluk ordularının Sis şehrine hareket ettiği haberinin gelmesi idi. Gazan Han'ın Kahire'ye gönderdiği elçi heyeti Memluk Sultanını itaat etmesi için ikaz etmiş aksi takdirde sonunun ll. Harezmşah Muhammed gibi olacağı bildirmiştir. Memluk tarafından ulaşan menfi cevabın ardından Gazan Han harekât emriyle 1303 yılında Cengiz ordusu

[121] Spuler, **a.g.e.**, s.112-113.

Kutlugşah komutasında Suriye'ye girmiştir. Hums'un muhasara edildiği sırada Memluk ordusunun yaklaştığı haberi bir tedirginlik meydana getirmiş ancak komutan Çoban geri çekilmenin tehlikeli olacağını bildirmiştir. Böylece 20 Nisan 1303'te başlayan uzun savaşın neticesinde Kutlugşah ve Çoban ordusunun ancak küçük bir bölümüyle kaçmayı başarmış, Gazan Han'ın kuvvetleri mağlubiyete uğramıştır. Memlukler bu galibiyetin ardından Küçük Ermenistan Krallığı'ndan yeniden vergi almaya başlamıştır.[123]

Gazan Han'ın 1304 yılında Rey şehrinde vefat etmesiyle İlhanlı Devleti en parlak devrini geride bırakmıştır.

Olcaytu Han Dönemi (1304-1316)

Argun Han'ın diğer oğlu olan Olcaytu, 1282 yılında doğmuştur. Gazan Han'ın vefatından sonra Tebriz'e gelerek tahta oturmuştur. O, Gazan Han'ın politikalarını sürdürmüştür. 1305-1306 yıllarında başkenti Sultaniye şehrine taşımış,[124] başkomutan olarak Kutlugşah'ı tayin etmiştir. Devletin idaresinde Gazan Han'dan kalan Sa'düd-Din ve onunla beraber Reşidüd-Din yerlerinde bırakılmıştır.[125] Olcaytu Han da Müslüman olmasına rağmen Memluklere karşı ataları gibi kendi devletinin çıkarlarını ön planda tutmuştur. Böylece Memluklerin Cengizlilere tâbii Kilikya Ermeni Krallığını yağma etmeleri 1304-1305 yıllarında iki devlet arasında yeni bir savaşı başlatmıştır. Ancak

[123] Spuler, **a.g.e.**, s.116.
[124] Grousset, **a.g.e.**, s.422.
[125] Spuler, **a.g.e.**, s.119.

Orta Fırat üzerinde Rahiba Kalesi'nin 1313 yılında kuşatılması hava sıcaklığı nedeniyle fazla uzun sürmemiştir.[126]

Olcaytu Han'ın hükümdarlığı döneminde Anadolu sakin değildir. Özellikle 1302 yılında Anadolu Selçuklu hanedanının çökmesiyle idareyi fiilen ele alan Cengizli Valileri, Türkmen beyliklerinin bağımsızlık hareketleri karşısında zor durumda kalmışlardır. 1304-1314 yılları arasında Konya'ya hâkim olan Karaman Beyi, İlhanlı komutanı Çoban tarafından itaat altına alınmış; Selçuklu Devleti'nden geriye kalan idari boşluktan istifade ederek Bizans aleyhine ilerleyen Osman Bey İznik'i tehdit etmiştir. İlhanlı desteğine niyaz duyan Bizans İmparatoru II. Andronik kız kardeşi Maria ile Olcaytu Han'ın nişanlanmasını talep etmiştir. Bu stratejik yakınlık Anadolu'nun kuzey batısındaki Türk-Bizans sınırının İlhanlılar için önemli olduğunu göstermektedir.[127]

Olcaytu Han 1306 yılında komutanı Danişmend Bahadur'e Herat hâkimi Fahr ed-Din'e karşı kuşatma emri vermiş fakat Danişmend'in ölümü ile Herat şehri ve kalesi düşmüştür.1315 yılında Herat şehri Fahr ed-Din'in kardeşi Gıyaseddin'e verilmiştir.[128] Olcaytu Han döneminde Yasavur adındaki Çağatay prensinin Horasan'da bağımsız bir devlet kurmak isteğiyle hareket etmesi doğu sınırını tehlikeye düşürmüştür. Ne var ki Yasavur'un 1320 yılında Kebek Han tarafından öldürülmesiyle tehlike bertaraf edilmiştir.[129]

Devletin yönetiminde babasından kalan mirasla hareket eden Olcaytu Han 1311 yılına kadar Vezirlik makamını ortak yürüten iki devlet adamının çekişmesi neticesinde Sa'düt-din'i azlederek idareyi Reşid'ü-din ile Tac üd-Din Ali Şah arasında paylaştırmıştır.

[126] Grousset, **a.g.e.**, s.423.
[127] Grousset, **a.g.e.**, s.423- 424.
[128] Spuler, **a.g.e.**, s.124 ; Grousset, **a.g.e.**, s.425.
[129] Grousset, **a.g.e.**, s.426.

Han, Reşid'üd-Din ile Tac'üd-Din Ali Şah ve Emir Tukmak arasında baş gösteren ihtilafı çözüme kavuşturamadan 1316 yılında vefat etmiştir.[130]

Ebu Said Han Dönemi (1317-1335)

Olcaytu Han vefatından evvel 12 yaşındaki oğlu Ebu Sa'id'i bulunduğu Horasan'dan getirtmiş babasının vefatının ardından Ebu Said Han Sultaniye'de tahta oturmuştur. Onun hükümdarlığının on yılında (1317-1327) Emir'ül Ümera tayin edilen Çoban devlet idaresini elinde bulundurmuştur. Çoban, 1322 yılında Anadolu'da İlhanlı adına Vali bulanan oğlu Timurtaş'ın çıkardığı isyanı bastırmış, Kıpçak Hanlığı'na karşı düzenlenen seferi başarı ile sürdürmüştür. 1326 yılında diğer oğlu Hüseyin Horasan'ı işgal eden Çağatay Hanı Tarmaşirin'i Gazne'de yenerek Türkistan'a dönemeye zorlamıştır. Çoban ve oğulları İlhanlı Devletine hizmet ettilerse de 1327 yılında Ebu Said Han'ın onu valilik vazifesinden almak istemesiyle Çoban isyan etmiştir. Meşhet'ten Azerbaycan'a doğru hareket ettiği sırada askerleri tarafından terkedilmiş o da Herat'ta Melik Gıyaseddin'e sığınmaya mecbur kalmıştır. Melik, İlhanlı'nın karşısında bir iş yapmaktan kaçınarak Çoban'ı boğdurtmuş parmağını da Ebu Said Han'a göndermiştir. Anadolu Valisi Timurtaş babasının başına gelenleri işitince Memluklere sığınmak üzere Kahire'ye yola çıkmıştır. Memlukler Ebu Said'i kızdırıp aradaki düşmanlığın yeniden alevlenmesini istemedikleri için Timurtaş'ı öldürmüşlerdir. İlhanlı gücünün mezkûr coğrafyalarda pekiştirilmesi ve kurumların güçlendirilmesi hususunda mühim

[130] Spuler, **a.g.e.**, s.131.

hizmetleri olan güçlü devlet adamlarının ölümü devletin çöküşünü hızlandırmıştır. 1327 yılında Timurtaş'ın Anadolu'dan ayrılması ve 1335 yılında Ebu Said Han'ın vefatı ile idari manada bir boşluk oluşmuştur. Bu boşluk sayesinde Anadolu'nun güneydoğusunda Karaman; kuzey batısında Osmanlı beylikleri serbest hareket etmişlerdir. 1327- 1335 arasında İlhanlılarda yaşanan karmaşa dönemi Osmanlı Beyliği'nin yayılma politikasına imkân vermiştir.[131]

Ebu Said'in ölümün ardından İlhanlı devleti'nin hâkimiyet tesis ettiği sahalarda iktidar mücadeleleri baş göstermiştir. Altın-Ordu tehdidi karşısında muvaffak olan yeni hükümdar Arıg Böke'nin torunu Arpa Han 1336 yılında muhalif Emirler ile girdiği mücadeleyi kaybetmiştir.[132] Bu dönemde Anadolu Valisi Uzun Hasan veya Hasan Celayir ile Çoban'ın torunu Küçük Hasan iktidar mücadelesi başlamıştır. 1338 yılında Küçük Hasan Tebriz'i almış Azerbaycan ve Irak-ı Acem'i de kapsayan bir hükümdarlık kurmuştur. Onun 1343'te vefat etmesinden sonra kardeşi Eşref aynı topraklarda hüküm sürmüştür. Bu esnada 1340'da bağımsızlığını ilan eden Hasan Celayir Bağdat'ta hüküm sürmüştür. 1355 yılında Kıpçak Han'ı Cani-Beg Azerbaycan'a girerek Eşrefi öldürmüştür. Hasan Celayir'in lehine gerçekleşen bu olay onun ölümünden sonra oğlu Üveys'in Azerbaycan'ı ele geçirmesiyle neticelenmiştir. Hasan Celayir'in oğulları 1374'e kadar Batı İran'da Bağdat ve Tebriz'de hükümdar olmuşlardır. Üveys'in vefatının ardından Karakoyunlu Türkmen reisi Bayram Hoca Musul ve Sincar'ı işgal etmiş ve 1387 yılında torunu Kara Yusuf Celayirlilerin elinden Tebriz'i almıştır. Kakoyunlular Timur tarafından bölgeden çıkarılana kadar burada kalmışlardır. Selçuklu idaresinin resmen ortadan kalkmasının ardından İlhanlı Devletinin de yıkılmasıyla Anadolu Türkmenlerin mücadelesine sahne olmuştur. 1380'den 1399'a kadar Sivas ve Kayseri'de hüküm süren

[131] Grousset, **a.g.e.**, s.427.
[132] Spuler, **a.g.e.**, s.144.

Eretnaoğlu'nun yerini 1400 yılında kurulan Akkoyunlular almıştır. Bölgenin batısında ise Osmanlı ile Karaman emirleri bir çekişme halinde idi.[133]

Ebu Said Han'ın ölümüyle sönmeye başlayan İlhanlı gücü hem İran coğrafyasında hem Anadolu'da farklı unsurların hâkimiyet çatışmasına neden olmuştur. Anadolu'da büyük bir Türkmen hareketi başlamış beylikler kendi çıkarları doğrultuusnda hareket etmişlerdir. Nihayetinde bir dünya devleti hüviyetini alan Osmanlı Devleti bu dönem ve şartların bir neticesi olarak kurulmuştur.

[133] Ebu'l Gazi Bahadır Han, **a.g.e.**, s.145-146; Grousset, **a.g.e.**, s.428-429-430.; Pazuki, **a.g.e.,** s.127

I. BÖLÜM

İLHANLI DEVLETİNİN ANADOLU HÂKİMİYETİ

I) Cengizlilerden Önce Anadolu

Tarihte pek çok isimle anılan Anadolu, Selçuklular zamanında "Türklerin yurdu" anlamındaki "Türkiye" adını almış olsa da Türkler Anadolu'ya Selçuklulardan çok daha önce VIII. ve X. yüzyıllar arasında gelmeye başlamıştır. Hunların 395-398 yılları arasında Batı ve Doğu Roma'yı baskı altında tutmak için düzenledikleri akınlar Türklerin ilk Anadolu seferlerini temsil etmektedir. Bir sonraki istila hareketini ise Sabarlar 515-516 yıllarında bağımsız bir devlet kurduktan sonra Sasanilerle ittifak Bizans ile mücadele etmek suretiyle Kayseri, Konya ve Ankara şehirlerine akınlar düzenleyerek gerçekleştirmiştir. Hun ve Sabarlardan sonra Türklerin Anadolu'ya üçüncü kez girişi Abbasiler devrindeki vazifeli Müslüman Türkler vasıtasıyla olmuştur. Bu dönemde Antakya'dan Maraş'a ve Malatya'ya geçen Arap ile Bizans sınırını ayıran askeri bölgeye Halife Harun Reşid zamanında tahkimat yapılmış Suriye'deki askeri mıntıkalar oluşturulmuştur. Türkistan, Harezm ve Horasan'dan sevk olunan Türkler Anadolu'nun güneydoğusuna yerleşmişlerdir. Bizans tahtına Makedonya sülalesinin geçmesinden sonraki döneme yani X. yüzyılın ikinci yarısına kadar Anadolu'ya akınlar devam etmiştir. Kaynaklardaki bu bilgiler ışığında Anadolu'nun Türkleşmesinin Oğuzlardan önce başladığını söylemek mümkündür. Bu dönemlerde Kalaç, Karluk, Kanglı, Kıpçak boyları

ülkenin yerli nüfusu sayılmıştır. Kısacası yaklaşık 300 yıl boyunca bölgedeki Bizans savunmasını kıran Türkler, Selçuklu Türklerinin XI. Yüzyılda Anadolu'yu Türk yurdu haline getirecek fetih ve istila hareketine öncülük etmişlerdir.[1]

Anadolu'da Türk hareketlerinin en yoğun tarzda hissedilmeye başlaması Selçuklu dönemindedir. Selçuklu beyi Tuğrul, Maveraünnehir bölgesinde Karahanlılar ve Gazneliler tarafından sıkıştırılıp rahat hareket edemediği için kardeşi Çağrı Bey'i üç bin atlı ile birlikte yeni bir yurt bulması için vazifelendirmiştir. Çağrı Bey 1015'te Horasan'ı geçerek Azerbaycan yoluyla Doğu Anadolu topraklarına girmiş, burada Bizans kuvvetlerinin savunma yapamayacak durumda olduğunu görerek ilk başarılı keşif seferini yaptıktan sonra 1021'de Maveraünnehir'e dönmüştür. Devlet kurma mücadelesi veren Tuğrul Bey'e; "*Biz buradaki güçlü Karahanlılar ve Gaznelilerle mücadele edemeyiz ancak Horasan, Azerbaycan ve Doğu-Anadolu'ya gidip oralarda hükümran olabiliriz. Bu ülkelerde bize karşı koyacak bir kimseye rastlamadım.*" demiştir. Çağrı Beğ'in bu müstakil Türk yurdunun haberini veren sözleri yeni bir yurt arayışında olan seleflerini batıya teşvik etmiştir. Bu, Karahanlı ve Gazneli baskısından yılan Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya akınlarda bulunduğu ve karşıt Bizans gücünün tesiriyle Azerbaycan ve İran'a çekildikleri bir dönem olmuştur. 24 Mayıs 1040'ta Selçuklu Devleti'nin Horasan'da kurulmasına kadar Türkmen faaliyetleri keşif amacı taşısa da Oğuz kabileleri kendi beylerinin idaresinde çok daha önce başlamış cihat hareketini sürdürmüştür. Devlet kurulduktan sonra Tuğrul Bey'in Türkmenleri Anadolu'ya yerleştirme politikası Bizans'ın mukavemet gücünü kırmada etkili

[1] V. Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, Çev. Azer Yaran, Ankara 1988, s.37-38.; Refik Turan(Ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ankara 2012, s.88-92; Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Ankara 2000, s.27-29; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür**, Ankara 2014, s.39; Ali Sevim, **Makaleler**, C.I, Ankara 2005, s.27-28; Ali Sevim, Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, Ankara 1989, s.27-30.

olmuştur.[2] Oğuz akınlarını şikâyet eden Diyarbekir Mervani Emiri Nasruddevle'ye; "*Kullarım senin memleketine geldi. Sen bir uc emirisin onlara mal vermelisin ki kâfir Bizans'a karşı onlardan faydalanmalısın. Onların hedefi Ermeni beldeleridir*." Cevabı bu akınların asıl hedefinin Anadolu'nun fethi olduğunu göstermektedir.[3]

Türkler Anadolu'ya gelmeye başladığı sırada bölgede bazı yerler dışında nüfusu oluşturan unsurlar birbirinden çok farklı idi. Ancak Türkmen hareketinin sonuçlarının aksine daha evvel İranlılar ve Araplar tarafından ele geçirilen Anadolu'nun etnik ve kültürel yapısında bir değişim meydana gelmemiştir. Alıştıkları yaşam şartlarına uygun şekilde yaylak ve kışlaklara sahip bozkır tarzını getiren Türkler her yerde aynı yoğunlukta olmasa da bölgenin Türk niteliğinin kazanmasında etkin rol oynamışlardır.[4] Bunun yanında Cahen'in belirttiğine göre Cengizli döneminden önce Anadolu'da Türk olma duygusu pek açık değildir. Çünkü Türk adı Anadolu'daki Müslümanlar arasında şehirde yaşayanlara değil göçebelere verilmiştir.[5]

1063 yılında Tuğrul Bey'den sonra tahta geçen Alp Arslan döneminde de şehzadelerin ve Türkmen beylerinin gaza faaliyetleri devam etmiştir. Güçlü bir general olan ve imparatoriçe ile evliliği nedeniyle Bizans tahtına çıkan Romen Diyogenes artan Türkmen akınlarını durdurmak için harekete geçmiş ancak Selçuklu Türklerinin önemli üsler fethetmesine engel olamamıştır. Bununla birlikte Bizans'ın güçlü sur ve kalelere hâkim olması nedeniyle 1071 yılına kadar Türklerin yaptığı düzensiz akınlar Anadolu'yu kalıcı yurt yapmaya kâfi gelmemiştir.[6] Selçuklu akınlarını durdurmak için İmparator

[2] Sevim, **a.g.e.**, s.33-35 ; R.Turan, **a.g.e.**, s.95-97; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih-Alparslandan Osman Gaziye (1071-1328)**, Ankara 2014, s. s.14 -16; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.3.
[3] O.Turan, **a.g.e.**, s.14-16 ; Sevim, **Makaleler…**, s.10.
[4] Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul 2012, s.99-100; Tuncer Baykara, **Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İstanbul 2004, s.86; Salim Koca, **Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alparslan'dan Uluğ Keykubad'a 1071-1220)**, Ankara 2016, s.55.
[5] Cahen, **a.g.e.**, s.100
[6] R.Turan, **a.g.e.**, s.113

Diyogenes 1071 yılının Mart ayında Peçenek, Uz, Kıpçak, Islav, Bulgar, Alman, Frank, Gürcü ve Hazarlardan oluşan büyük bir ordu ile yola çıkmıştır. Kişi sayısı hakkında çeşitli görüşler kaynaklarda belirtilmiş olsa da savaşçı ve yardımcı kuvvetlerle birlikte 100 bine yakın olduğu tahmin edilen bu kalabalık orduda ağır savaş aletleri olduğu gibi çok sayıda kale delicileri, lağımcılar, çarhçılar ve mancınıkçılar vardır.[7] Bizans imparatorunun kalabalık ordusuyla çıktığı sefer 26 Ağustos 1071'de Malazgirt ovasında savaşa dönüşmüş neticesinde imparator mağlup edilerek esir düşmüştür. Bu büyük mağlubiyet onun bozkır Oğuzlarının gücünü kesin olarak anlamasını sağlamıştır. Bizans ordusunun dağıtıldığı bu zaferden sonra Türk akıncı kuvvetleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan Anadolu içlerine kadar ilerlemişlerdir. 1071 yılından itibaren Türkler Türkistan, Maveraünnehir ve Horasan'dan daha önceki akınların aksine ele geçirdikleri bölgelere yerleşme amacı ile gelmişlerdir. Erzurum'da Saltuklular (1072-1202), Erzincan'da Mengücekliker (1080-1228), Sivas'ta Danişmendliler (1080-1178), Bitlis'te Demleçoğulları (1084-1319), Van Gölü havzasında Sökmenliler (Ahlatşahlar) (1110-1207), Diyarbakır'da Yınaloğulları (1098-1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113), Mardin'de Artuklular (1102-1409) Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde önemli rol oynamışlardır.[8] Bunlar arasında 1075'te Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın İznik'i alarak Büyük Selçuklu'ya tâbii olarak kurduğu devleti en büyük siyasi teşekkül olmuştur. Türkler özellikle 1080'den sonra kitleler halinde Anadolu'ya gelerek buradaki Türk nüfusunu çoğaltmıştır.[9] Selçuklu siyasi birlik hedefini Danişmendli, Mengücekli, Artuklu ve Saltuklu beyliklerini ortadan kaldırıp Trabzon Rum Devleti ile Kilikya Ermeni Baronluğu'nu da kendilerine bağlayarak gerçekleştirmiştir.[10] XII. yüzyılda Anadolu'da II. Kılıçarslan'ın Türk birliğini sağlama çabasına mukabil beylikler de varlıklarını

[7] Sevim, **a.g.e.**, s.15.
[8] Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.79-92; R.Turan, **a.g.e.**, s.127-133; Sevim, **a.g.e.**, s.71-84, Gordlevski, **a.g.e.**, s.39
[9] O.Turan, **a.g.e.**, s.282; Sevim, **a.g.e.**, s.104 ; Koca, **a.g.e.**, s.64-65.
[10] Koca, **a.g.e.**, s.50-51; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.80.

sürdürebilmek için Bizans ve güneydeki Türklerden yardım talep etmişlerdir.[11] Bu esnada sürekli toprak kaybeden Bizans'ın kurtarılması için Avrupa'da hazırlıklar vardı. Çünkü Malazgirt zaferi sadece Türk-İslam dünyasında değil Bizans ve tüm Avrupa memleketlerinde yankı bulmuştur. Zaferin ardından Türklerin kısa süre içinde Anadolu, Suriye ve Filistin'de egemenliği ele geçirmesi üzerine Bizans imparatoru VII. Mikhael 1074 yılında Papa'dan Türkleri Anadolu'dan atâbiilmek için yardım istemiştir. Bu çağrı Hıristiyan dünyasının gözünün İslam coğrafyasına çevrilmesine neden olmuştur. İkinci çağrı 1091 yılında Peçenek-Çaka Bey müttefik güçlerinin İstanbul'u ele geçirmek için Bizans'ı sıkıştırdığı sırada İmparator Aleksios tarafından yapılmıştır. Batı Avrupa'nın içine düştüğü kuraklık, sel ve salgın hastalıklar gibi zorluklar nedeniyle Haçlı ordusu 1095'ten 1270 yılına kadar sekiz defa sefer düzenlemiştir.[12] Selçuklular I. Haçlı yürüyüşünün kendilerine indirdiği darbenin etkisinden hızlıca kurtuldularsa da bir süreliğine Haçlı engeline takılarak başkent İznik'i kaybetmişlerdir. Ancak Fatimi ve Eyyubilerin Haçlılara karşı direnişi Selçuklu gücünün yeniden toparlanmasını sağlamıştır. Anadolu'da ortaya çıkan feodal beyliklerden Danişmendiler haricinde hepsi Selçuklu hakimiyetini tanımışlardır. Selçuklu için siyasal tehdit olan Danişmendliler Haçlıların Antakya'ya yerleşmesinin ardından 1100 yılında onlara karşı başarılı bir mukavemet göstermişlerdir. Bu galibiyetle ünü artan Melik Gazi kendisine sikkeler üzerinde Rumca "t*üm Rum'un ve Anadolu'nun fatihi"* unvanını veren güçlü bir hükümdara dönüşmüştür. Ancak ardılı Melik Gazi Muhammed, Bizans'a yarı bağımlı hareket ederek "*Büyük Emir"* unvanıyla yetinmek zorunda kalmıştır. 1174 yılına kadar Danişmendliler Bizans'ın da yardımıyla Selçukluyu tehdit etmiştir. 1176 yılında Miryokefalon zaferi Türkmenlerin kazandığı ikinci önemli zaferdir. Bundan sonra Bizans

[11] Tuncer Baykara, **Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara 1988. Koca, **a.g.e.**, s.96-97 ; A. Sevim, **Makaleler,** s.24; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, 80.

tehlikesi ortadan kaldırılarak Batı Anadolu sahillerine kadar olan yerler Türkleşmiştir.[13] XII. Yüzyılın siyasi hadiseleri Anadolu'yu kalıcı ve kesin surette Türk yurdu yapmıştır. Anadolu'nun Türkleşmesinde ikinci ve en büyük safha Cengizlilerin önünden kaçan Türklerin XIII. ve XIV. yüzyıllarda Orta Anadolu'dan sahillere yayılmasıdır. Cengiz ulusunun batı hareketleri neticesinde Anadolu'daki siyasi, kültürel ve askeri değişimler çalışmamızın ilgi alanına girmektedir. Onlardan evvel Anadolu'nun genel görüntüsünü kısa bir şekilde izah ettikten sonra Cengizli dönemi ve yansımalarını değerlendireceğiz.

II) Anadolu'ya Akınlar ve Kösedağ Savaşı

A) İstilayı Hazırlayan Etkenler

Cengiz Han'ın İslam coğrafyasına yöneldiği 1231 yılında Sivas'ı tehdit etmesi üzerine Selçuklu tahtında bulunan ve Anadolu'nun en müreffeh dönemini yaşatan Sultan Alâeddin Keykubad (1220- 1237) tehdidi fark ederek ihtiyatlı davranma yoluna gitmiştir. 1232 yılında Han Ögedey'e barış için bir elçi gönderdikten sonra görevlendirdiği Kemaleddin Kamyar, Ahlat, Van, Bitlis, Adilcevaz çevrelerini Selçuklu topraklarına katarak buralardaki sur ve kaleleri güçlendirmiştir.[14] Alâeddin Keykubad; Anadolu'nun siyasi bütünlüğünü sağlamaya ve düşman tehdidine karşı komşu devletlerle ittifak aramaya, Cengizliler ile memleketi arasında tampon bölge oluşturmaya, ordusundaki asker sayısını artırmaya ve Cengizli beyleri ile ilişkileri barış içerisinde sürdürmeye çalışmıştır. Bu tedbirler sayesinde tehlike bir süre de olsa

[13] Gordlevski, **a.g.e.**, s.48-49; Koca, **a.g.e.**, s.225; Sevim, **a.g.e.**, s.129
[14] Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.574 Gordlevski, **a.g.e.**, s.64

uzaklaştırılmıştır. Kösedağ bozgunundan önce Erzurum sonra Kayseri'nin garnizonlarının Cengizli ordusu karşısında yaptığı güçlü savunma Türkiye Selçuklu Devleti'nin güvenlik ve savunma sistemini güçlendirme hususunu önemsediğini göstermektedir.[15] Sultan bu dönemde olası tehlikeye karşılık Konya, Kayseri ve Sivas'ta şehirlerin etrafına surlar yaptırarak şehri savunmaya hazırlamıştır. Güney sahilinde Kalonoros kalesini fethedip yeniden inşa ederek Alaiyye şehrini kurmuş ve burada bir tersane oluşturmuştur. Suğdak seferi Selçuklu Devleti'nin kara ve deniz gücünü göstermiştir.[16] Anadolu'ya "Türkistan" ya da "Türkiye" denilmesi onun zamanında olmuştur. Bu tâbiir Cengizli baskısından kaçan kalabalık Türkmen topluluklarının Anadolu'ya gelmesinin ardından bölgenin etnik yapısının değişmesiyle ilgili olmalıdır.[17] Başarılı politikalar yürüten Sultan'ın 1237 yılındaki vefatı ile siyasi karışıklıklar zuhur etmiş, bölge Cengizli istilasına açık hale gelmiştir.[18] Cengizliler Uygur ve Kara Hitaylar'ı ele geçirdikten sonra İslam devletleriyle komşu olarak bu toprakları sürekli taciz etmişlerdir.

B) Yassı-Çemen Savaşı

Harezmşahlar kendilerini Karahıtay yenilgisiyle dağılma sürecine giren Büyük Selçuklu Devleti'nin varisi olarak görmüşlerdir. Harzemşahların Sir Derya nehrinden Azerbaycan'a kadar uzanan sınırlarıyla XIII. Yüzyıl başlarında en güçlü İslam devleti olarak ortaya çıkması Alaeddin Muhammed döneminde olmuştur. Bu güce rağmen

[15] Salim Koca, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Ankara 2011, s.349; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ankara 2007, s.100-102.
[16] O.Turan, **a.g.e.**, s.294; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.160.
[17] Faruk Sümer, "Anadoluda Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1969, s. 1-14.
[18] Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlı Kuruluş Devri**, Kayseri 1997, s.36; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.104.

Alâeddin Muhammed iç siyasette annesi Terken Hatun, dış siyasette Abbasi Halifesi En-Nasır ile mücadele halinde olmuştur.[19]

Cengiz Han'ın 1215 yılında Pekin'i fethetmesinin ardından sonra Harezm'den Bahâeddin Râzi başkanlığında gelen elçi heyetine; "*Görüyorsunuz, benim büyüklüğümün ve padişahlığım öyle bir mertebeye ulaşmıştır ki güneşin padişahlığı kaybolmuş, benim huzuruma elçiler göndermiştir*"[20] sözleri Cengiz Han'ın kendisini Doğu'nun hükümdarı Harezmşah'ı da Batı'nın hükümdarı saydığını göstermiştir. Bununla birlikte heyete Cengiz Han'ın her iki devlet arasında barışın tesisi ve tüccarların her iki ülkeyi serbestçe ziyaret etmesi arzusu da bildirilmiştir. Ancak Harezmşah tarafından gönderilen elçilerin niyet ve amaçları bilgi toplamak ve casusluk olmuştur. Bu arada Alâeddin Muhammed'in Kıpçak seferi ve Yedisu'nun kuzey bölümünün Cengizlilerin eline geçmesiyle Selçuklu ile Cengizliler komşu olmuştur.[21] 1218 yılında tamamı 450 Müslümandan oluşan altın, gümüş, ipek, turgu ve diğer kıymetli eşyalarla yüklü 500 develik ticaret kervanı Moğolistan'dan Harezmşah ülkesine ulaştığında Otrar mevkiinde İnalcık[22] adlı Vali, elçi ve tacirleri öldürerek kervanın malını Sultan'a göndermiştir. Otrar valisinin ihanet haberini alan Cengiz Han'ın Harezmşah'a İnalcık'ın kendisine teslim edilmesi talebiyle giden elçi katledilmiş heyette bulunanlar tıraş ettirilerek Cengiz Han'a gönderilmiştir. Bunun üzerine Cengiz Han'ın intikam hazırlığı Çin ve Türkistan ordularının katılımıyla başlamıştır. Bu esnada yaşanan karışıklıktan faydalanmak isteyen Küçlüg, Kara-Hıtay Krallığı'nı yeniden canlandırmak için harekete geçmiş, Cengiz'in kumandanı Cebe, Küçlüg ile ordusunu Pamir Dağları'nda yakalayıp

[19] Yuvalı, **a.g.e.**, s.101-102 ; John A. Boyle, "The Death of the Last ʿAbbāsid Caliph: A Contemporary Muslim Account," **Journal of Semitic Studies** ,C:4, 1961, s.145-61.
[20] Minhac-ı Sirac El Cüzcani, **Tabakât-ı Nâsırî**, Çev. Mustafa Uyar, Ankara 2016, s.136.
[21] V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1999, s.421 ; El Cüzcani, **a.g.e.**, s.136.
[22] Bu kişi Tabakât-ı Nâsırî adlı eserde Kadir Han olarak geçmektedir. Bakınız. Cüzcani, **a.g.e.**, s.136

öldürmüştür.[23] Cebe Noyan'ın Kara-Hıtay ülkesinden dönüşü sırasında Harezm ordusunun Cengizli artçı kuvvetlerine saldırdığı haberi onu Harezm ordusuna saldırıya sevk etmiştir. Dört gün süren bu çarpışmanın ardından kesin bir sonuç alınamamış ancak Harezmşah Cengiz ordusunun gücünü görerek meydan savaşı fikrinden caymıştır.[24] Üç aylık çöl yolunu kısa bir sürede geçen Cengiz ordusu kale ve şehri ele geçirmiştir. 1219-1220 senesinde Buhara ele geçirilmiştir. 1220 yılında Harezmşah Muhammed'in beklediği Semerkant alınmıştır. Cengiz Han'ın altmış bin atlı ile görevlendirdiği Yeme ve Suha Bahadır isimli Emirlerin takip ettiği Muhammed, Semerkant'ın düşüşüyle Nişabur'a gelmiştir. Mazenderan'dan Hazar Denizi'ne geçen Harezmşah Muhammed sürekli yer değiştirmeye mecbur kalmıştır.[25] Hazar'dan çıktığında hastalanan Sultan Muhammed oğlu Celâleddin Mengüberti'ye; *Beni Harezm'e götür! Zira bizim devletimizin başlangıcı oradandır*" diye vasiyet etmiş ancak yolculuk esnasında 1221 yılında vefat etmiştir. Celaleddin'in babasını Harezm'e getirip defnettiği sırada kardeşi Harezm tahtına oturmuştur.[26] Babasının ölümünden sonra Cengiz ile mücadeleyi yöneten Celaleddin, Gur ve İgrak emirlerinin desteğiyle gücünü artırmıştır. Taraflar arasında şiddetle devam eden mücadele başlarda Cengiz Han aleyhinde iken Seyfeddin İgrak'ın taraf değiştirmesiyle Celaleddin'in askeri gücü azalmıştır. Cengiz Han mağlup olan Celâleddin'in yedek atına binerek atladığı nehri bir kılıç, mızrak ve siper yardımıyla geçmesi üzerine hayret ve hayranlıkla; "*böyle bir oğula sahip olan babaya ne mutlu! Su ve ateş gibi iki bela girdabından kendini kurtarıp sahile vardı. O başımıza büyük işler açacak. Onun karşısında akıllı bir insan nasıl gafil*

[23] Steven Runcıman, **Haçlı Seferleri Tarihi Akka Krallığı ve Daha Sonraki Haçlı Seferleri**, Çev. Fikret Işıltan, C.III, Ankara 2009, s.209.
[24] İlhan Erdem, **Türkiye Selçukluları İlhanlı İliskileri (1258-1308)**, Doktora Tezi, Ankara 1995 ; Barthold, **a.g.e.**, s.427-428 ; Gordlevski, **a.g.e.**, s.211
[25] Barthold, **a.g.e.**, s.347 ; Arda Deniz, F. Ayşe Yalçın, **Moğolların Anadolu Politikası İlhanlılar Zamanında Anadolu**, İstanbul 2014, s.35-36.
[26] Cüzcani, **a.g.e.**, s.139-142. ; R. W. Thomson, "The Historical Compilation of Vardan Arewelcʿi," **Dumbarton Oaks Papers**, 43, 1989, s.216-21.

durabilir" demiştir.[27] Hindistan taraflarına giden Celaleddin burada askeri gücünü artırdıktan sonra Şiraz ve İsfehan'a yönelmiştir. kardeşi Gıyaseddin'i mağlup ettikten sonra gücünü sağlamlaştırmıştır. Harezmşah Celaleddin Cengizlilere karşı destek bulmak amacıyla Bağdat halifesi En-Nasır li-Dinillah'a bir elçi göndermiş ancak bu ittifak talebine menfi bir cevap bulmuştur. Emirlik rütbesindeki Kuş Temür'un komutanlığındaki Abbasi ordusu mağlup olmuştur.[28] Celaleddin'in Gürcistan, Kars ve Ani taraflarına düzenlediği başarılı seferleri devletini yeniden güçlendirirken Müslüman devletlerle girdiği mücadele gücünü azaltmıştır. Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad ve Abbasi halifesi el-Müstansır'ın Ahlat kuşatmasının kaldırılması talepleri reddedilince iki devlet Celaleddin'e karşı ittifaka girmişlerdir.[29] Farklı milletlerden oluşan ordu büyük bir kalabalıkla Akşehir düzlüğüne ulaştığında Sultan Celâleddin, Erzurumlu Melik Rükneddin Cihanşah'ın tavsiyesiyle hayati öneme sahip olan Yassı Çemen'e gelerek burada bir tepenin üzerinde ordusuna savaş düzeni aldırmıştır.[30] Yorgun atını dinlendirdiği esnada merkezdeki bayrakların çekildiğini gören sağ ve sol kanat Sultan'ın yenildiğini sanıp çekilmişlerdir. Ordusunun dağıldığını gören Sultan Hoy taraflarına gitmiştir. Savaşı Selçuklu ordusu kazanmış ancak Sultan Keykubad'ın hayal ettiği Eyyubi-Selçuklu-Harezmşah ittifakı gerçekleşmemiştir.[31] Celaleddin kısa bir süre sonra Cormağan Noyan'ın Amuderya'yı geçtiği haberiyle Halife'ye, Anadolu ve Suriye Sultanlarına elçiler göndererek birlik çağrısında bulunmuştur.[32] Çağrısı kabul edilmeyen Celaleddin Harezmşah dağda bir çete tarafından öldürülmüştür. Harezmşah Devleti'nin

[27] Alâeddin Atamelik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşâ**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013, s.349 ; Deniz-Yalçın, **a.g.e.**, s.37.
[28] Cüveyni, **a.g.e.**, s.355-358;pazuki İran Tarihi, Tehran, 1317, s.31-35
[29] İbn Bibi El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri Er-Rugadi, **el Evamirü'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s.389-393; Deniz-Yalçın, **a.g.e.**, s.40-41.
[30] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.394
[31] Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.573; Cahen, **a.g.e.**, s.82-85; R.Turan, **a.g.e.**, s.391; Yuvalı, **a.g.e.**, s.26.
[32] Cüveyni, **a.g.e.**, s.378

yıkılması ve Celaleddin Harezmşah'ın öldürülmesiyle Cengizlilerin Anadolu sınırındaki engeli ortadan kalkmıştır.

C) Cormağan Noyan'nın Batıya Gönderilmesi

Cengiz Han'ın yedi yıl süren 1217-1224 Batı seferi sonunda Karakurum'a dönmesi bölgede Cengizli hâkimiyetinin tam olarak kurulamamasına hatta zaman zaman ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Celaleddin Harezmşah'ın Hindistan'dan dönerek Tebriz merkezli devletini yeniden kurması Batıdaki Cengiz varlığını doğrudan tehdit etmiştir. Ögedey'in, Cengiz'in ünlü komutanı Cormağan Noyan'ı İran'a göndererek Harezmşah Devletini ortadan kaldırıp Batı'da Cengiz hâkimiyetini yeniden kurmayı amaçlamıştır. Bu sefere Cormağan Noyan'a tümen beyleri Baycu, Yeke Yisaur, Melikşah ve binbaşı rütbesindeki Sarıcı, Min gelmiş, Esüke, Büyük Çağatay, Küçük Çağatay gibi Noyanlar da iştirak etmişlerdir. Baycu, Yeke Yisaur ve Melikşah tümen beyleri diğerleri binbaşı idiler.[33] 1231-1232 yılında Cengizli güçleri Sivas nahiyelerine kadar ilerlemiştir. Sivas'taki karmaşayı sonlandırmak için yola çıkan Emir Kemaleddin Kamyar burada kuvvetlerin sayısının az ve amaçlarının yağma olduğunu bildirmiştir.[34] Cormağan Noyan idaresindeki ordu Moğolistan, Türkistan ve İran'ı geçip Azerbaycan'a gelerek Celâleddin'in ölümünden sonra onun idaresindeki toprakları ele geçirmişlerdir. Celaleddin'i takiple vazifelendirile birlikler 1231 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesine, 1232 yılında Gürcistan'a girmişler ve 1233 yılında da Gence'yi almışlardır. Burada uzun süre direnen Gürcü kraliçesi 1239'da yıllık vergi ödemeyi kabul etmiştir. Bu tarihten

[33] F.Sümer, **a.g.m.**, s.1 ; Yuvalı, **a.g.e.**, s.28.
[34] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.421

sonra Gürcü askerleri Cengizli kuvvetlerinin öncü ve yardımcıları olarak hizmet görmüştür. Cormağan Noyan karargâhını Mugan ovasına kurarak askerlerinin bir bölümünü de Erran bölgesine yerleştirmiştir. Cengizlilerin bölgeye gelmesiyle burada yaşayan Türkmenler de Anadolu'ya göç etmişlerdir.[35]

Cormağan Noyan Ön Asya'ya geldiğinde ona karşı koyabilecek; Abbasi Halifeliği, Eyyûbîler ve Türkiye Selçukluları gibi siyasi teşekküller vardı. Selçuklular her ne kadar Ögedey Han'ın tâbiiyet teklifini kabul etmiş olsalar da bu durum her yıl Kağan'a hediye göndermekten öteye gidememiştir. Alâeddin Keykubad yürüttüğü politika sayesinde Cengizlileri topraklarından uzaklaştırmıştır. Abbasi toprakları ise İsmaililer sayesinde muhafaza edilmiştir. Anadolu'ya vazifelendirilen ilk Cengizli Noyanı Cormağan'ın ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak ölmeden önce felç hastalığına yakalandığı bilinmektedir. Cormağan Noyan'ın hastalığı döneminde yani o hayattayken Ögedey Han'ın tayin ettiği Baycu Noyan 1241 yılında yeni görevine başlamıştır.[36] Cengizlilerin batı fetihleri şekillenirken Batu henüz babası zamanında başlayan Kıpçak seferini tamamlamak üzere tüm hanedan üyelerinin katılımıyla Rusya'nın neredeyse tamamını hâkimiyeti altına almıştır.[37]

D) Ögedey Han'ın Anadolu'ya Elçi Göndermesi

[35] Yuvalı, **a.g.e.**, s.29-30 ; Ebül-Ferec İbnü'l-İbrî, **Tarihu muhtasari'd-düvel**, Çev. Şerafettin Yaltkaya, Ankara 2011, s.297.
[36] F.Sümer, **a.g.m.**, s.3 Yuvalı, **a.g.e.**, s.30; Grousset, **a.g.e.**, s.298.
[37] Yuvalı, **a.g.e.**, s.31; Grousset, **a.g.e.**, s.300-301.

Ebü'l Ferec'in eserinde rastladığımız Alaeddin Keykubad'ın Kağan'a elçi gönderip itaatini bildirmesi meselesini[38] İbn Bîbî de Servan adıyla tanıttığı Emir Şemseddin Ömer-i Kazvini'den naklederek anlatmıştır. Ögedey Han'ı ziyaret için Türkistan seferine giden Kazvini kendisine geldiği yer ve yöneticisi hakkında yöneltilen sorulara Selçuklu Sultanının iyi özellikleri olduğunu halkının refah ve huzur içinde yaşadığı cevabını vermiştir. Bunun üzerine Han, Kazvini'yi Todun ve Urumtay adında iki nökerle birlikte hediye, gümüş payza ve yarlıg ile Sultan'a göndermiştir. Yarlıg özetle; "*Adil Padişah Alâeddin Keykubad iyi şöhretinizi işittik. Çok memnun olduğum için size süyurgamişi buyurdum. Yüce Tanrı bizi büyük ve aziz kıldı. Yeryüzünü bizim soyumuza verdi. Senin her zaman ülkende huzur ve rahat içinde olmanı isterim. Bize bağlanmanı ve itaat etmeni isterim. Bize bağlanmayan kimseler üzerine ordularımızı salarız esir alır mülklerini yağma ederiz*" şeklinde idi. Alâeddin Keykubad kendisine yapılan bu tâbiiilik teklifini kabul etmiştir. Emir Şemseddin Kazvini'nin tavsiyesiyle Han için Anadolu'ya özgü hediyeler hazırlanmıştır.[39] Bu zeminde başlayan Cengizli-Selçuklu ilişkisinde Alaeddin Keykubad'ın saygınlığı önemli rol oynamıştır. Öyle ki onları Anadolu kapısında durduran güç Sultan Keykubad'a duydukları saygı olmuştur.[40]

E) Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi ve Sadeddin Köpek'in Faaliyetleri

Alaeddin Keykubad vefat etmeden evvel oğullarından İzzeddin Kılıçarslan'ı kendisine halef göstermiştir. Ancak Gıyaseddin Keyhüsrev bazı devlet adamlarının

[38] Ebül-Ferec İbnü'l-İbrî, **a.g.e.**, s.18.
[39] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.449-451; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara 1988, s.76.
[40] A.Yuvalı, **a.g.e.**, s.101.

desteğiyle tahta çıkmıştır. 14 yaşındaki tecrübesiz hükümdar kendisine idari konularda yardım olacak kimselere ihtiyaç duymuştur.[41] Sultanın zayıf şahsiyetinden istifade eden Sadeddin Köpek her işinde onun yardımcısı olmuştur. Gıyaseddin'in hükümdarlığına muhalefet eden Harezm beylerini kışkırttığı gerekçesiyle Kayırhan'ı mahkûm etmesi Harezm beylerinin merkez Kayseri'den ayrılarak isyana başlamasına neden olmuştur. Malatya'da girilen mücadeleleri Harezmliler kazanmıştır. Sultanın yerini almak amacıyla hareket eden Sadeddin Köpek tecrübeli ve faydalı devlet adamlarını ortadan kaldırmıştır. Hanedan soyundan olmaması buna engel olduğu için kendisinin I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu olduğunu ortaya atmıştır. Onun fitnelerinden bir süre sonra haberdar olan Gıyaseddin Keyhüsrev onu bir plan dâhilinde Kubadabad'da öldürtmüştür.[42] Böylece 1238 yılında Anadolu Selçuklu Devleti büyük bir tehlikeden kurtulmuştur. Sadeddin Köpek gibi bir şahsiyetin Selçuklu siyasetini meşgul etmesi pek çok alanda devletin durumunu kötüleştirmiştir. Tecrübeli devlet adamlarının yönetimden uzaklaştırılması düşmana karşı alınacak tedbirlerin gücünü zayıflatmıştır.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıktığı günlerde Ögeday Han'dan bir elçi heyeti gelmiş, Sultan babasından devraldığı politika ile tâbiiyetini bildirmiştir. Alâeddin Keykubad'ın vefat ve yeni Sultan'ın itaat haberi Han'a ulaştırılmıştır. Emir Şemseddin Ömer-i Kazvini Han tarafından Anadolu'ya Baskak olarak tayin edilmiştir.[43]

F) Baba İshâk Ayaklanması

[41] F.Sümer, **a.g.m.**, s.7; O.Turan, **a.g.e.**, s.405 ; Yuvalı, **a.g.e.**, s.36 ; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.165; Koca, **a.g.e.**, s.409-410 ; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.577 ; Yuvalı, **a.g.e.**, s.36.
[42] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.462-465; F.Sümer, **a.g.m.**,.s.7 ; O.Turan, **a.g.e.**, s.408-413; Koca, **a.g.e.**, s.416-418; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.578; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.104.
[43] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.451 ; David Morgan, ***The Mongols***, Oxford, 1986, s.58-145.

Cengizlilerin önünden kaçarak Anadolu'nun güneydoğusuna ve Suriye sınırına gelen şamani Türkmenler yerleşik hayata uyum sağlayamayarak yağma hareketlerine devam etmişlerdir. Ayrıca İslamiyeti tam anlamıyla benimseyemeyen bu Türkmen grupları bölgedeki farklı inançların tesirinde kalmışlardır.[44] Kefersud nahiyesinden Harici Baba İshak bölge halkını dindar biri olduğuna inandırarak durumdan istifade etmiştir. Daha sonra Amasya taraflarına gelerek çobanlık yapan Baba İshak etrafında topladığı insanları Sultan Gıyaseddin'in İslama aykırı yaşadığı gerekçesiyle kışkırtmıştır. Kefersud'a ve Maraş taraflarına gönderdiği müridleri tarafından inananların belirlenen günde bulundukları beldeleri fethetmeleri ve bu çağrıya iştirak etmeyenlerin öldürüleceği bildirilmiştir. İsyan hareketinin başlaması üzerine Malatya Subaşısı Alişir oğlu Muzaffereddin isyancıların üzerine yürümüş ancak mağlup olmuştur. Muzaffereddin'in ikinci saldırısı da başarılı olamayınca İsyancılar Sivas'a kadar ilerlemiştir. Şehri savunan Sivas halkı isyancılar karşısında fazla dayanamamıştır. Buradan elde ettikleri ganimetle hareketin kaynağı Tokat ve Amasya'ya ilerlemişlerdir. Bu sırada durumdan haberdar olan Gıyaseddin'in vazifelendirdiği Amasya subaşısı Armağan Şah zaviyeye ulaşıp baba ve adamlarını kalenin burcuna astırmış ancak bu mücadelede şehit edilmiştir. İsyancıların ilerlemek hedefinde olduğunu anlayan Sultan, saltanat tahtını korumak için Erzurum'a gönderdiği askeri birliği Sivas'a çağırmıştır. 1240 yılında yapılan savaş neticesinde isyancılar ortadan kaldırılmıştır.[45] Müstahkem şehirlerin ganimetlerinin kaybedildiği Türkmen ayaklanması Selçuklu otoritesinin ve imkânlarının zayıfladığını göstermektedir. Selçuklunun isyancılar karşısındaki durumu Cengizlilerin Anadolu'ya girme konusundaki tereddütünü ortadan kaldırmıştır.

[44] O.Turan, **a.g.e.**, s.421; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.168.
[45] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.478-482; F.Sümer, **a.g.m.**, s.8-9; Gordlevski, **a.g.e.**, s.178-180; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.580, Sevim, **Makaleler**…, C.III, s.107; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.170.

G) Anadolu'ya Cengizli Saldırısı

İran, Gürcistan ve Irak'tan sonra Anadolu civarında faaliyet göstermeye başlayan Cengizliler Anadolu'nun idaresinin eğlenceye düşkün tecrübesiz bir Sultan'ın elinde olmasından memnuniyet duymuştur. 1239 yılında Cormağan Noyan'ın Gürcistan'ı işgal edip Kars ve Ani kalelerini alması Sultan'ı bu tehlikeye tedbir almaya itmiştir. Ülkenin doğu sınırlarına topladığı askerler Baba İshak isyanıyla geriye çağrılmış böylece Cengizlilerin Erzurum'a ilk istila hareketleri başlamıştır.[46] Erzurum'a yönelen birliklerin başında Cormağan Noyan'ın yerine atanan Baycu Noyan vardı. Erzurum, şehrin şahnesinin Baycu Noyan'a kendisine ve adamlarına herhangi bir zarar verilmemesi şartıyla yardım etmesiyle şehir yağma edilmiştir. Sanatkâr ve savaşçılar dışında kalan halk katledilmiştir.[47] Erzurum'un ele geçirilmesi Cengizlilere Anadolu'nun kapılarını açmıştır.

H) Kösedağ Savaşı

Sultan Gıyaseddin döneminde devletin hem askeri hem de ekonomik gücü azalmıştır. Erzurum'un düşmesinin akabinde tedbir amacıyla Eyyubi hükümdarlarına gönderilen elçiler onları Cengizlilere karşı birlikte hareket etmeye davet etmiştir. Selçuklu topraklarının bir kısmının ikta olarak vad edildiği birlik çağrısına sadece Haleb hükümdarı Melikünnasır Salahüddin olumlu cevap vererek iki bin kişilik asker

[46]Aknerli Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, Çev. Hrand D. Anreasyan, İstanbul, 2007, s.33; O.Turan, **a.g.e.**,? ; Yuvalı, **a.g.e.**, s.37; İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul 1972, s.105.
[47] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.490-493; Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.19; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.581; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.105.

göndermiştir. Sultan, Devlet erkânı ve memleket ileri gelenleriyle yaptığı görüşme neticesinde; Müslüman ve Hıristiyan meliklerin küskünlüklerini gidermek için onlara hediye, menşur ve ferman gönderilmesine karar vermiştir. İlk olarak Melik Gazi'ye giden elçiler 10 bin dinar Alâeddin altını, 100 bin dirhem gümüş ve Ahlat'ın mülkiyet menşurunu iletmişlerdir. Sahip Şemseddin İsfehâni'ye 100 bin dinar, fazlaca gümüş para, Sis melikine ise büyük bir hazine ile düşmanın karşısında birlikte hareket etmedikleri gerektiği mesajı ulaştırılmıştır. Gönderilen elçiler olumlu cevaplarla Sultan'ın huzuruna çıktıktan sonra 80 bin süvari ile hazırlanan ordu Sivas taraflarına doğru hareket etmiştir. Sultan'ın etraf memleketlerden topladığı orduları beklediği sırada Baycu Noyan'ın Horasan, Irak, Fars, Kirman beldelerinden topladığı kalabalık ordusuyla hareket ettiği haberini alması üzerine tecrübeli devlet adamları Sivas'ta kalarak şehrin savunmasının faydalı olacağını bildirmişlerdir. Ancak bir takım Emir ve kumandanlar ısrarla Sivas'ta oturmanın korkaklık olduğunu, Erzincan'da halkın zulüm gördüğünü, Cengizlileri Tebriz ve Nahcivan önlerinde karşılamanın gerekliliğinde ısrar etmişlerdir. Böylece Sultan yola çıkarak Kösedağ mevkiine ulaşmıştır. Sultan yardım beklediği esnada Baycu Noyan'ın 40 bin süvariyle Erzincan'ın Akşehir ovasına ulaştığı haberiyle Sis hükümdarının gönderdiği 3 bin kişilik yardımı beklerken savunmada kalmanın gerekliliğini belirten devlet adamlarının aksine Nizameddin Suhrab'ın seçkin bin Frank askerinin kendisine verildiği takdirde düşmanın ordusunu dağıtâbiileceğini söylemesi Sultanı daha çok etkilemiştir. Diğer devlet adamları da saldırıya iştirak etmeye mecbur kalmışlardır. Cengizliler önce bir Türk savaş taktiği olan 'sahte ricat' ile hareket etmişlerdir. Baycu askerlerine Sultan'ın düşmanın bertaraf edildiği haberini aldığı sırada saldırmayı emretmiştir. Mağlubiyet haberini getiren Çaşnigir Çavlı savaştan kaçarak Sultan'a askerlerinin öldüğünü ve Suhrab'ın acemi ve aceleci oluşundan bahsetmiştir. Bunun üzerine Sultan ülke idaresindeki tüm yetkileri Çavlı'ya bırakarak

önce Tokat'a oradan da Konya'ya kaçmıştır. Savaşın sonunda ordugâha dönen askerler de Sultan'ın olmadığını görünce dağılmışlardır. 4 Temmuz 1243'te lidersiz kalan 80 bin kişilik Selçuklu ordusu sultanın tecrübesizliği ve yanlış taktik uygulaması sebebiyle Tük tarihinde benzeri görülmeyen bir yenilgi almıştır. Kösedağ'dan elde ettiği servet ile Sivas'a ulaşan Baycu, Sivas'ı yıkımdan kurtarmak için Sivas kadısı Necmeddin ve şehrin ileri gelenleri tarafından hediyelerle karşılanmıştır.[48]

Cengizli ordusu bir süre sonra Sivas'tan ayrılıp Kayseri'ye geldiğinde daha önceden Emir Samsamüddin Kaymaz ile subaşı Fahreddin Ayaz'ın şehrin sur ve burçlarını güçlendirmesi sayesinde şehir sadece dışarıdan kuşatılmıştır. 15 gün boyunca mancınıkla kalenin surlarında delik açılsa da halkın mukavemeti kırılamamıştır. Ordu ertesi yıl yeniden gelmek üzere dönüşe hazırlanırken Baycu Noyan kendisine yardımcı olanlara müsamaha göstereceğini bildiren bir mektup göndermiştir. Bu teminata sığınan Hajukoğlu Hüsam adlı bir Ermeni yöneticinin yardım etmesiyle ordu dönmekten vazgeçmiş şehrin tek yöneticisi olarak kalan Samsaüddin Kaymaz daha fazla savunma yapamamıştır. Böylece şehir Cengizlilere açık hale gelmiştir.[49] Bu esnada Kösedağ yenilgisinin akabinde Sultan'ın annesi, diğer aile üyeleri ile birlikte zengin kimseler Halep'e giderken Selçuklu vassalı Çukurova Ermeni Prensi Hetum tarafından yakalanarak teslim edilmiştir.[50]

Kösedağ mağlubiyeti Selçuklu Devleti için pek çok menfi sonuç doğurmuştur. Öncelikle merkez hâkimiyetini kaybederek senelik vergi vermeyi kabul etmişlerdir.

[48] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.494-502 ; Gordlevski, **a.g.e.**, s.63-64; F.Sümer, **a.g.m.**, s.9-10; O.Turan, **a.g.e.**, s.431-432; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.582; Mustafa Uyar, "Moğol İstilası Döneminde Selçuklular", **Selçuklu El Kitabı**, Ankara 2012, s.417-419 Gordlevski, **a.g.e.**, s.65; Yuvalı, **a.g.e.**, s.37 ; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.171-172.

[49] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.503; Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.20; O.Turan, **a.g.e.**, s.442; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.582; Uyar, **a.g.m.**, s.418.

[50] Gordlevski, **a.g.e.**, s.65; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.172 ; Bayarsaikhan Dashdondog, **The Mongols and the Armenians (1220-1335)**, Hollanda 2011, s.143-158

Baycu Noyan Hülagü'nün emriyle Anadolu'ya geldiğinde Anadolu Selçuklu Sultanı olarak Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu Alaeddin bulunmaktaydı. Baycu'nun Anadolu'da faaliyetlerini sürdürürken Hülagü Han ordusunu tanzim etmiştir.[51] Selçuklu merkezi idaresinin zayıflamasıyla Çukurova Ermenileri ve Trabzon Komnenosları Cengizli tâbiiiliğine geçmişlerdir. Bu sırada Amasya'da bulunan Sahib Mühezzibeddin Cengizli ordusunun Kayseri'de yaptıklarını duyunca Amasya Kadısı Fahreddin ile görüşerek Mugan ordugâhına ve Baycu'ya çeşitli hediyelerle birlikte bir haberci göndermişlerdir. Habercilerin ardından kendileri de gittikleri Erzurum'da Baycu Noyan tarafından ikramla karşılanarak Cormağan'ın bulunduğu Mugan'a gitmişlerdir. Cormağan Noyan onlara ne istediklerini sorduğunda cevaben: "*Allah bu defa size yardım edip sizin İslam devletlerine karşı galip gelmenizi diledi. Bununla mağrur olmamalısınız. Bildiğiniz gibi üç bin Selçuklu askeri öldü ancak Rum memleketlerinin ve uçlarının pek çok askeri vardır. Eğer Rum memleketlerinin arı kovanına çomak sokacak olursanız uzun yıllar fitne ve karışıklık olur. Rum ülkesinin düzeni Selçuklu Sultanlarından başkası tarafından sağlanamaz. Başka bir Padişah orayı elinde tutamaz. Eğer Noyan takip ettiği yolda devam eder yöneticilik ve tedbirli olma kurallarına uyarsa sultanla barış yapmayı kabul eder. Padişahlık sebepleri, dağ gibi dayanıklı askerlerden güçlü atlardan düşmanı avlayan silah ve mühimmattan meydana gelir ve bunlar diğer ülkelerden çok Rum ülkesinde bulunur. Ayrıca savaşmaktan maksat kazanmaktır. Yüce Allah sizin güçlü ordunuzu başarılı kıldığına göre şimdi barış ve dostluk yapmanız gerekir"* demişlerdir.[52] Bu cevap üzerine Cormağan Noyan barış teklifini kabul etmiştir. Sonrasında Baycu Noyan ile barışın şartları ve gönderilecek vergi miktarı kararlaştırılmıştır. Selçuklular Cengizlilerle müttefik olmayı ve "*Yıllık 360 bin gümüş para, 10 bin koyun, bin sığır ve*

[51] Reşidüddin Fazlullah, **Cami'ut Tevarih(İlhanlılar Kısmı)**, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara 2013 s.28.
[52] İbni Bibi, **a.g.e.**, C.II, s.506; H. İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, **Tarîh-i Âli Selçuk Anonim Selçuknâme**, Ankara 2014, s.43; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.173.

deve" gibi altın ve hayvandan oluşan her çeşit vergiyi kabul ederek barış imzalamışlardır. Sahib Mühezzibeddin'in yarlıg ve payza ile Anadolu'da Cengizlilerin sözcüsü konumuna gelmesi kumandanların da ona saygı göstermesine neden olmuştur. Bu esnada düşmanın çekildiği haberini alan Sultan yeniden Konya'ya dönmüştür.[53] Ancak müzakere Kağan konumunda olmayan Cormağan Noyan ve Sultan'ın emrinden bağımsız hareket eden Mühezzibeddin arasında yapıldığı için daha sonra antlaşmanın geçerliliğini artırmak ve onun onayını almak için Batu Han'a bir elçi heyeti gönderilmiştir. Elçi heyetinin başkanı yeniden Anadolu'ya dönen Şemseddin el-İsfahani olmuştur.[54] Heyet, Sayın Han'a bildirdiği bağlılık ve kulluğa mukabil Han tarafından ilgi ve iltifat görmüştür. Kağan cömertliğinin nişanesi olarak Sultan'a padişahlık alameti ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, murassa külah ve yarlıg göndermiş Naibi de "Nizamü'l-mülk ve Salahü'l-alem" lakaplarını vererek kendi adına memleketlere memalik tayin etmiştir. Görüşmelerin ardından bir elçi ile Konya'ya gelen Cengizli heyeti Keyhüsrev'e Batu'nun Anadolu'daki temsilcisi olduğunu bildirmişlerdir. Neticeden memnuniyet duyan Sultan vefat eden Mühezzibeddin'in yerine geçen Şemseddin el-İsfahani'ye vezirlerin elde edemeyeceği Kırşehir emirlik iktasını ve subaşılığı menşurunu hediyelerle birlikte göndermiştir. Bu esnada Sultan Gıyaseddin'in oğlu Rükneddin Batu Han'a gitmesi için hazırlıklara başlamıştır.[55]

Selçuklular imzalanan barış anlaşmasının ardından azalan merkezi gücünü yeniden toparlamak üzere itaatten çıkan Çukurova Ermenileri üzerine Sahib İsfahani komutasında sefer hazırlığına başlamış ancak Sultan Gıyaseddin'in ölüm haberi üzerine ordu geri dönmek zorunda kalmıştır. Kral Hetum ile yeniden tâbiiyet antlaşması

[53] Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.44; Cahen, **a.g.e.**, s.226; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.583; Uyar, **a.g.m.**, s.418 Yuvalı, **a.g.e.**, s.38 ; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.173.
[54] Cahen, **a.g.e.**, s.226; Sevim, Merçil, **a.g.e.**, s.583; Uyar, **a.g.m.**, s.419; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.173.
[55] İbni Bibi, **a.g.e.**, C.II, s.514 ; Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.44; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.76; F.Sümer, **a.g.m.**, s.10; Cahen, **a.g.e.**, s.226; Uyar, **a.g.m.**, s.419; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.175.

yapılmıştır. Böylece Selçuklular Toroslardaki Türkmenler üzerinde yeniden hâkimiyet kurma hakkını elde etmiştir. 1245-1246 yılında vefat eden Sultan Gıyaseddin ile devlet çöküş dönemine girmiştir. [56]

İ) İzzeddin Keykavus'un Sultanlığı Dönemi

Sultan Gıyaseddin'in Alâeddin Keykubad, İzzeddin Keykavus ve Rükneddin Kılıçarslan adlarında küçük yaşlarda üç oğul bırakarak vefatı tahta kimin geçeceği tartışmalarını başlatmıştır. Sultan'ın Alaeddin Keykubad'ı vasiyet etmesine rağmen Vezir Şemseddin el-İsfahani, Büyük Emir Celaleddin Karatay, Pervane Fahreddin Ebubekir, Emir Şemseddin Hasoğuz ve Emir Esededdin Ruzbeh buna karşı çıkarak eski Türk töresi gereği büyük çocuk İzzeddin Keykavus'u Sultan İlan etmişlerdir. Naiblik; Emir Karatay'a, Vezirlik; Sahib Şemseddin'e, Beylerbeyliği; Şemseddin Hasoğuz'a, Pervanelik; Fahreddin Attar Ebubekir'e, Atabeğlik; Esededdin Ruzbeh'e verilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra siyasi anlaşmazlıklar zuhur etmiştir. Sultan'ın annesi ile evlenen Şemseddin ülkeyi hükümdar gibi yönetmeye başlayarak kendisine muhalif olanları ortadan kaldırmıştır. Devletin içinde huzursuzluk başladığı sırada Cengizlilerin koyduğu vergiler ekonomiye ağır bir yük olurken devletin işlerine müdahale edilmesi Selçuklu yönetim mekanizmasını güç duruma sokmuştur. Cengizliler politika gereği Selçuklu ordusunun varlığına dokunmamışlar ancak nitelik bakımından olaylara müdahale edemeyecek kadar güçsüz bırakmışlardır. Bu gelişmelerin neticesinde devleti yöneten Emirler isyan hareketleri karşısında çaresiz kalmıştır.[57] Bu sırada 1246 yılında

[56] Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.584; Uyar, **a.g.m.**, s.419.
[57] İbni Bibi, **a.g.e.**, C.II, s.521-554 , Cahen, **a.g.e.**, s.228-232.

Güyük Han'ın tahta çıkış töreni için Selçuklu tahtında bulunan İzzeddin Keykavus Moğolistan'a davet edilmiştir. Ancak yeni Sultan'ın merkezi boş bırakması ülke içinde ve dışında huzursuzluğa neden olacağı için onun yerine kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan Moğolistan'a gönderilmiştir. Burada Rükneddin'in Han tarafından 2 bin asker ile Selçuklu Sultanı ilan edilmesi ve Bahaeddin Tercüman'ın da Vezirliğe atanması üzerine Vezir Şemseddin Muhammed'in Sultan İzzeddin Keykavus'u da alarak başlattığı isyan yeni bir kargaşa çıkmaması adına tecrübeli devlet adamı Celaleddin Karatay tarafından bastırılmıştır. Vezirliğe tayin edilen Bahaeddin Tercüman karışıklık çıkaran Şemseddin'i 1249 yılında ortadan kaldırmıştır.[58]

J) Üç Sultanlı Anadolu (1249-1254)

Güyük Han tarafından verilen saltanat yarlığı üç kardeşin ortak mı saltanat süreceği yoksa ülkenin bölünüp mü yönetileceği konusunda açık bir bilgi vermediği için tartışmalar ortaya çıkmıştır. Rükneddin Kılıç Arslan saltanatın kendi üzerinde bulunduğunu iddia etti ise de Emir Karatay devletin yeni bir huzursuzlukla parçalanmasını istemediği için üç kardeşin aynı anda saltanat tahtına geçmelerini ve adlarının yaşça büyükten küçüğe doğru hutbe, sikke ve kitabelerde okunup yazılmasını teklif etmiştir. Ancak bu öneriyi kabul etmeyen Kılıç Arslan ve Keykavus'un kuvvetleri arasında 1249'da Konya'ya bağlı Ruzbe ovasında gerçekleşen savaşı Keykavus kazanmıştır. Savaşın neticesinde müşterek hükümdarlık yürürlüğe girmiştir.

[58] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.59-60 ; Cahen, **a.g.e.**, s.232; Grousset, **a.g.e.**, s.334; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.585, Uyar, **a.g.m.**, s.420.

Anlaşmadan sonra Cengizliler geri dönmüşlerdir.[59] Celaleddin Karatay Saltanat Naibliğinden ayrılarak üç hükümdarın atabeği olmuştur. Anadolu'da daha evvel görülmeyen üç sultanlı yönetim döneminde idari buhran sona ermiş olsa da devlet adamlarının çıkar çatışması huzurun yeniden bozulmasına sebep olmuştur. Batıya gelen Cengizlilerin lideri Batu Han'a değerli armağanlarla gidip ondan yeni görevler alan devlet adamlarının Konya'ya döndüklerinde merkezi yönetim tarafından atanan memurların görevlerine karışmaları iki başlı bir sistem ortaya çıkarmış Cengizlilerin yönetimdeki etkisi daha fazla hissedilmiştir. 1249-1257 yıllarında Anadolu'da üç Selçuklu sultanının aynı anda egemenlik sürdüğü dönemde Karatay etkili olmuştur. Anadolu'da baş gösteren rekabet Cengizlilere siyasetlerinde başarı sağlamıştır. Sultan otoritesi azalmış ülkenin fiili yöneticisi Han'ın genel valisi olmuştur. Kars'ta oturan Anadolu genel valisi Baycu iktidar mücadelesi veren kardeşleri takip etmekteydi.[60]

K) Celaleddin Karatay Dönemi

Celaleddin Karatay Selçuklu yönetiminde önemli rol oynamıştır. İbn Bîbî, Emir Celâleddin Karatay'ın Rum asıllı bir köle ve üstün yeteneklere sahip olduğunu belirterek ondan övgüyle bahsetmiştir.[61] Aksarayî'nin eserinde de Celaleddin Karatay'dan iyi huylu hayır işleme ve fakirlere yardım etme konusunda halis bir inanca sahip kimse olarak bahsedilmiştir.[62] Karatay tecrübesiz Sultanların döneminde aldığı kararlarla devleti idare etmiştir. Sahib Mühezzibeddin'den sonra boş kalan vezaret makamına

[59] Cahen, **a.g.e.**, s.232; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.586 ; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.177.
[60] Gordlevski, **a.g.e.**, s.70.
[61] İbni Bibi, **a.g.e.**, C.II, s.554.
[62] Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeratü'l Ahbâr**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s.28.

gelmesi için ricada bulunduğu Necmeddin Nahcevani ; *"ülke ancak parayla ve adamla korunup elde edilir"* diyerek görevlilerin maaşını azaltma şartı ile kabul etmiştir. Emirler maaşlarının yarısını alacak böylece artan para devlet işleri ve Cengizlilerin masraflarını karşılamak için kullanılacaktı. Nahcevani'nin vazifeyi üstlendikten sonra Beylerbeyi Melikü'l Ümera Yavtaş ile Emir-i Ahur Fahreddin Arslandoğmuş'u muhaliflerin üzerine gönderdiği sırada Baycu Noyan'dan Sahib Şemseddin'in öldürülmesinden duyulan rahatsızlığı dile getirmek ve ilave vergileri toplamak için Hutu-kör, Kelegec ve Kutlu Melik gibi kimselerden oluşan bir elçi heyeti gelmiştir. Buna mukabil Tuğracı Şemseddin Mahmud hitabet ve güzel konuşma yeteneğinden dolayı Batu Han'a gönderilmiştir. Necmeddin Nahcevani bir süre sonra işlerin istediği gibi gitmediğini görerek vezirliği bırakmış Halep taraflarına gitmiştir. Bunun üzerine boşalan Vezirlik makamına Tuğracı Sahib Şemseddin Mahmud'un getirilmesi Beylerbeyi Melikü'l Ümera Şemseddin Yavtaş ile diğer Rum emirlerini rahatsız etmiştir. Çünkü şimdiye kadar önemli olan Sultanın fermanının yerine Kağan'dan boşalan bir makam için emir gelmesi gerginliklere sebep olmuştur. Devlet işlerinde Necibeddin ile Tuğracı Sahib arasında muhalefet baş gösterirken Muhezzibeddin Ali'nin oğlu Muineddin Süleyman ile Seyfeddin Toruntay arasında da Subaşılığı yüzünden çıkan tartışmanın halli için Baycu Noyan'a başvurulmuştur. Baycu Noyan babası Mühezzibeddin ile dostluğu nedeniyle oğlu Süleyman'ı desteklemiştir. Tuğracı Sahib de emir Müineddin ile olan yakınlığını kullanarak başına gelenleri şifreli bir dille yazdığı mektupla Baycu Noyan'a şikâyet etmiştir. Söz konusu mektuptan Emir Celaleddin haberdar olunca Sultan Tuğracı'yı Antalya taraflarına hapse göndermiştir. Ancak müneccim lakaplı Esireddin'in kaçarak olayı kendi gözünden anlatması üzerine Baycu Noyan tarafından saltanat makamına Tuğracı'nın kurtarılması emri verilmiştir. Neticede Tuğracı bu

hükme uyularak salıverilip Konya'ya getirildi ise de bir daha vezir olamamıştır.[63] Kadı İzzeddin Muhammed Razi, Tuğracı'dan geriye kalan makamı devralmıştır. O da Karatay gibi halife ile iyi ilişkileri sürdürmüştür. 1251-1252 yılında Karatay'ın Bağdat'a yolladığı heyetin Müslüman olmayan Cengizlilere karşı İslam'ın konumunun ne olacağını konuştuğu tahmin edilmektedir. Karatay, Cengizlileri kuşkulandırmadan Anadolu Müslümanlığının selameti için Müslüman dünyasıyla iletişime geçerek ilişkileri pekiştirmeyi hedeflemiştir. Bu üç sultanlı dönemde basılan paralarda yalnız halifenin adının olması ilginçtir. Ayrıca bu paralarda Cengizli hâkimiyeti de dikkat çekmemektedir.[64]

Sultan İzzeddin'in Emir Karatay ve Sahib Kadı İzzeddin'in nasihatlerinin aksine Kadı Seyfeddin Türkeri ile yakınlık kurarak zevk ve eğlenceye yöneldiği günlerde Celâleddin Karatay'ın 12 Kasım 1254 yılında ölüm haberi gelmiştir. Bunun üzerine Sultan elçilerden özür dileyerek çeşitli bağışlarla onları gönderip Kayseri'de Cengizlilerin isteğini görüşmek için bir toplantı yapmak üzere yola çıkmıştır. Kağan'a Sultan İzzeddin adına özür ile en küçük kardeş Alaeddin'in gönderilmesine ve devletin gelirinin Cengizli memurların masraflarını karşılamakta yetersiz kaldığının izah edilmesine verilmiştir.[65]

L) Rükneddin ve İzzeddin 'in Savaşı

En küçük kardeş Alaeddin'in Kağana gönderilmesinden sonra Sultan İzzeddin ve Rükneddin Kılıç Arslan Konya'ya gelmişlerdir. Burada İzzeddin'in bir Sultan'a

[63] İbni Bibi, **a.g.e.**, C.II, s.554-560.
[64] Cahen, **a.g.e.**, s.235.
[65] İbni Bibi, **a.g.e.**, C.II, s.560-565; Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.26; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.586-587.

yakışmayacak tavırları devletin güçlenmesini dileyen emirleri rahatsız etmiştir. Sultanın Hristiyan dayıları yönetimde söz sahibi olmaya, önemli mevkilere getirilmeye başladığında Emirler annesi Türk olan ve Cengizlilere kayıtsız bağlılığı benimsemiş Rükneddin'in etrafında toplanmışlardır. Rükneddin'in Türkistan seferine eşlik eden Hace-Salar yani kiler sorumlusu Kemaleddin'in onu Konya'dan ayrılıp Develi Subaşısı Nusreddin'in yanına gitmeye ve Kayseri Subaşısı Samsameddin Kaymaz ile birleşmeye teşvik etmesi neticesinde Rükneddin Kayseri'de kendini Sultan ilan etmiştir. Sultan İzzeddin'in Rükneddin'e gönderdiği Emir Şemseddin Yavtaş hapsedildikten bir süre sonra Rükneddin'e bağlılığını bildirmiştir. Rükneddin, Elbistan Subaşısının da katılmasıyla güçlenen ordusu ve halkın desteğiyle Konya'ya saldırmaya hazırlanırken Muineddin Süleyman ve Hatireddin Zekeriya Kayseri'den Konya'ya gelmişlerdir. Burada hazırlanan ordu ile Sultan kardeşiyle savaşmak için yola çıktığında aracılık için gönderdiği Şeyh Sadreddin ile Nazır-ı Mülk Humameddin Şadbehr *"Sivas, Malatya, Amid, Harput ve oraya bağlı yerlerle yetin. Düşmanlık yapma geri dön ve ülkenin başına geç"* mesajını iletmişlerdir. İki Selçuklu Sultanının giriştiği savaşı kaybeden Rükneddin Kilikya taraflarına kaçarken Türkmenler tarafından yakalanarak Arslandoğmuş'a teslim edilmiştir. Bir süre sonra iki kardeş arasındaki barış Sultan İzzeddin'in Rükneddin'e gönderdiği kıymetli bir hil'at, donanımlı bir at ve çok miktarda hediye ile sağlanmıştır. İzzeddin tarafından gösterilen Amasya ya da Uluborlu'dan önce Amasya'yı seçerek yerleşen Rükneddin daha sonra iletişime geçilemeyecek kadar uzaklıktaki Uluborlu'ya gitmiştir.[66]

III. CENGİZLİ HÂKİMİYETİNDEKİ ANADOLU

[66] İbni Bibi, **a.g.e.**, C.II, s.566-570; Aksarayî, **a.g.e.**, s.30.; Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.45; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.587.

A) Baycu'nun ikinci Anadolu Seferi

Selçuklu'nun giderek kötüleşen ekonomisi için Cengizlilerin istek ve masrafları ağır bir yük olmuştur. Sahib Kadı İzzeddin, Atabeg Celaleddin Karatay, Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş ve Emir-i Ahur Fahreddin Aslandoğmuş, Baycu'nun zulüm ve baskısının ancak Kağan'ın isteğiyle ortadan kaldırılabileceği düşüncesiyle itibarlı Emirleri Kağan'a göndermeyi çare görmüşlerdir. Kağan'a gitmesi için Divan-ı Adl ve Emir-i Divanlık mevkiinde bulunan Sahib-i Azam Fahrü'd-devle Ebü'l hayrat Ali'yi seçmişlerdir.[67] Kağan, Sultan'ın kulluk ve bağlılığını bildiren Fahrü'd-devle'ye iltifat ederek suyurgamiş ve Baycu Noyan ile diğer emir ve elçilerinin Anadolu'ya gitmelerini yasaklayan yarlıg ve payza vermiştir. Bundan sonra Baycu Noyan'dan gelen elçilerin sayısı azalmıştır. Baycu'nun Anadolu'ya ikinci harekâtının sebebi Kağan'ın evrimidir. Kağan, kardeşi Hülagü'nün İran'ı yönetmesine Batı Asya'daki fetihleri tamamlamasına ve o zamana kadar Batu'ya bağlı olan Selçukluların korumacılığını üstlenmesine karar vermiştir. Hülagü 1256 yılında yanında çok sayıda askeri birlik ile İran'a yerleşmiştir. Atların ihtiyacı için Baycu'dan Mugan otlaklarını bırakıp Anadolu'ya yönelmesini istemiştir.[68] Baycu, Kösedağ Savaşı'ndan 13 yıl sonra Anadolu'ya ikinci kez akın ve istila maksatlı değil sivil ve askeri maiyetini buraya yerleştirmek için gelmiştir. Ancak bu durum Selçuklu için menfi sonuçlara sebep olmuştur. Baycu'nun birlikleri hem büyük masraflara neden olacak hem de Selçuklu yönetimindeki yüksek memurların gücünü kıracak bir askeri denetim kurulacaktı. O sırada Türkiye Selçukluları tahtında bulunan

[67] Cahen, **a.g.e.**, s.236.
[68] Cahen, **a.g.e.**, s.240.

Sultan II. İzzeddin Keykavus'tan Yaylak ve kışlak bulmak için kendisine yer göstermesini istemiştir.[69] Eğlencelerle günlerini geçiren Sultan'ın otoritesi devletin idaresinde azalmış Sahib Kadı İzzeddin yönetimde etkinliğini artırmıştır. Bağdat'tan, Suriye'den, Musul'dan, Mardin'den Rum ve Frank beldelerinin uc'larından elçiler hediyelerle Saltanat makamına gelirken Maraş'ta isyana başlayan Ağaç Eriler ile savaşmak üzere Vezir İzzeddin ile Beylerbeyi Yavtaş Kayseri'ye hareket etmişlerdir. Bu esnada Baycu Noyan'ın ordusuyla birlikte Anadolu'ya geldiği öncü kuvvetlerinin de Erzincan'a ulaştığı haberinin gelmesi üzerine Ağaç Eriler üzerine giden askerler dâhil tüm Emirler ve Sultan Konya'da toplanarak durumu görüştüler. Çeşitli hediyelerle Baycu Noyan'a gönderilen Pervane Nizameddin Baycu'nun ordusu için yaylak-kışlak gösterdikten sonra yeni isteklerle dönmüştür. Sultan'ın küçük kardeşi Alaeddin Karakurum'a doğru yol alırken Cengizlilerin askeri gücünü görmüş ve onlarla anlaşmanın gerekliliğini kardeşi İzzeddin'e bildirmiştir.[70] Bu ikaza rağmen Sultan etrafında savaş isteyenlerin özellikle Vezir İzzeddin'in sözlerini dinleyerek askerlerini Yavtaş ve Aslandoğmuş emrinde yola çıkarmıştır. 1256 yılında ilk öncü kuvvet olarak gönderilen Türkmen Şahne ve Türklerden oluşan birliklerin mağlup olmasıyla başlayan savaş ertesi gün iki ordunun karşılaşmasıyla devam etmiştir. Selçuklu ordusundaki kopmalar nedeniyle Vezir İzzeddin şehit olmuştur. Selçukluya tâbii olan Klikya Kralı Hetum da bu seferde Baycu'nun yanında yer almıştır. [71]

B) İki Sultanlı Dönem

[69] Ebü'l Ferec İbnü'l-ibri, **a.g.e.**, s.27; Yuvalı, **a.g.e.**, s.66 ; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.178.
[70] Aksarayî, **a.g.e.**, s.29; Cahen, **a.g.e.**, s.240.
[71] İbni Bibi, **a.g.e.**, C.II, s.571- 572; Aksarayî, **a.g.e.**, s.32; Cahen, **a.g.e.**, s.239-240; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.587; Uyar, **a.g.m.**, s.423; Yuvalı, **a.g.e.**, s.67.

Rükneddin 1257 yılında Baycu'nun buyruğu ile Selçuklu tahtına oturmuştur. Vezirliğe atanan Şemseddin Kaducuk bir müddet sonra vefat edince yerine davet edilen Pervane Emir Nizameddin naipliği istemiştir. Böylece Pervanelik de Emir Muineddin Süleyman'a verilmiştir. Baycu'nun Hülagü'nün Bağdat seferine katılmak için ayrıldığı haberini alan İzzeddin yeniden Konya'ya gelerek taraftarlarınca tahta oturtulmuştur. Kardeşi Rükneddin'i destekleyenleri ortadan kaldırarak idareyi ele almıştır. Rükneddin Kılıçarslan, Muineddin Süleyman ile birlikte önce Kayseri sonra da Tokat'a çekilmeye mecbur olmuştur. Bir süre sonra Hemadan'da bulunan Hülagü'nün huzurunda suyurgamiş verilen Rükneddin Anadolu'da emirlerine uyulması hususunda tam yetkili olduğunu gösteren bir yarlıg verilmiştir.[72] Böylece Rükneddin resmen Anadolu hükümdarlığına tayin edilmiştir. Rükneddin Erzincan'a geldiğinde Konya'da İzzeddin'in ayaklandığını öğrenerek mevsimin sertliğinden Erzincan'da beklemiştir. Ailesini ve mallarını kurtarmak için topladığı bine yakın süvari ve tümen komutanı Emir-i Hezare Bayan ile birlikte Tokat'a yürüyen Emir Müineddin Pervane Yıldız Dağında Şah Melik'e karşı ağır bir yenilgi almıştır. Pervane'nin Hülagü Han'ın huzuruna çıkarak asileri bertaraf etmek için istediği Cengizli ordusu on bin süvari ile Alıncak Noyan ve Kadagan'ın önderliğinde Erzincan'a doğru yola çıkmıştır. Niksar ele geçirildikten sonra şehrin ileri gelenleri tarafından Rükneddin tahta oturtulmuştur. Niksar Emirliği ve Serleşkerliği'ne Pervane Müineddin tayin edilmiştir. Tokat'a ulaştıklarında Emir Müineddin'in oğulları anlaşarak şehri Şemseddin Yavtaş'a teslim etmiştir. Şehre yerleşen İzzeddin'in Naibleri burayı Rükneddin'e teslim etmeye yanaşmayınca bir süre mücadele edilmiştir.[73] Bu sırada Baycu'ya gönderilen Alaeddin Keykubad'ın Mengü Han'a doğru yola çıktığı sırada ölmesi üzerine Kağan durumun araştırılmasını ve katilin

[72] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.580; Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.46; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.588.
[73] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.582-583.

yakalanıp cezalandırılmasını emrini vermiş ancak bir netice alınamamıştır. Mengü Han Tarantay tarafından ikna edilerek Saltanatı İzzeddin'e tevdi ederek vergiyi sabitleştirmiş komutanların vergi istemelerini yasaklamıştır. Elçi, Mengü'den hediye olarak kendisine bir altın ok, maiyetindekilere gümüş oklar, efendisine de yarlıg ve payza almıştır. Ancak bir süre sonra Anadolu'da Sultan İzzeddin'in isyan ettiği haberiyle Tuğrai, saltanatın Rükneddin'e verilmesini önermiştir.[74] Böylece Kağan, üzerinde aslan başı bulunan altın yaldızlı yarlıg, altın payza ve Anadolu saltanatını Rükneddin'e vermiştir. Tuğracı Sahib, Hülagü'nün yanına ulaşıp olanları anlattığında Hülagü kararını değiştirerek yarlıg ile payzayı devlet hazinesine allmıştır. Tuğracı İzzeddin'i getirmesi için Anadolu'ya gönderilmiştir. Tuğracı, Rükneddin ve Alıncak ile Tokat'a bağlı Kab'da görüştüğünde ona Rükneddin tarafından Kırşehir'e ek olarak Eyüphisar iktasını verilmiştir. Tuğracı Sahib, Alıncak ve Sultan Rükneddin'in Sultan İzzeddin'i çağırmak için elçiler gidip gelmiştir. Nihayetinde ülkenin iki kardeş arasında paylaşılmasına Sivas'ın batısının Sultan İzzeddin'in doğusunun ise Sultan Rükneddin'in idaresine bırakılmasına karar verilmiştir. Noyanlar ve yargucılar bu anlaşmaya şahitlik etmiştir.[75] Bu, her iki bölümde tek bir vezirin görevlendirildiği kurumsal bir paylaşım olmuştur. Vezirlik görevini elde eden Tuğracı'ya Kastamonu eyaleti verilmiştir. Anlaşmanın ardından her iki sultan da Hülagü'nün yanına gittiğinde Hülagü, Mengü Kağan'ın emrettiği paylaşmayı kabul etmiştir. İzzeddin, İlhan tarafından iltifatlarla karşılanıp Mengü Kağandan alınan payza ve yarlıg verilmiştir. Rükneddin'e Amid verilmiştir. Her iki sultan Bağdat'ı henüz fetheden Hülagü'den yukarı Mezopotamya ve Suriye seferlerine katılma emri ile Halep ve Şam'ın alınışına iştirak etmişlerdir. İki Sultan Cengizlilerin yanında bulundukları süre içinde hazineden aldıkları altın ve gümüş balişlerin çoğu Anadolu'da ilhanın yakınlarının

[74] Cahen, **a.g.e.**, s.245.
[75] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.583; Aksarayî, **a.g.e.**, s.46; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.588.

(havas-ı hazret) ve tümen beylerinin peşin vergileri için sarf edilmiştir. Ödenecek mukâti'a-i mâl-ı Rum adlı yıllık vergi; nakit 20 tümen, 500 parça ecnas, Antalya kumaşı (kemha) ve renkli kumaş, 3 bin altın işlemeli (zerkubî) kap kacak (dime), 500 baş iğdiş at (ahta), 500 baş katır[76] olarak belirlenmiştir. Bu dönemde aldıkları borçlar sonraki dönemlerde uzun süre sorun olmuştur. Tuğrai'nin vezirliği sırasında aldığı borçlar ölümünden sonra onun şahsi bir serveti olmadığı için devlete devredilmiştir. Bir müddet sonra Hülagü Han İzzeddin'e güvenmediği için Kağan tarafından gönderilen yarlıg ve payzayı ondan alarak Rükneddin'e büyük iltifatlarla vermiştir.[77] Kardeş sultanlar arasındaki bağı kuvvetlendirmek için çalışan Tuğracı Sahib Şemseddin vefat ettikten sonra her iki sultan kendine münasip vezirler tayin etmişlerdir. Böylece o vakte kadar tek vezir ve iki ayrı hükümdar ile idare edilen dönem sona ermiştir. İzzeddin, Fahreddin Ali'ye hil'at, hüküm ve makam diviti vererek vezir seçmiştir. Rükneddin'in vezirliğine Hülagü'nün gönderdiği yarlıg ile Emir Muineddin Süleyman tayin edilmiştir. İbn Bîbî'nin eserinde övgü ile bahsettiği Harezmli Kadiyu'l- Kudat Müciredin Tahir'in oğlu Taceddin Mu'taz da "vucuh-ı hassa" yani beylerbeyi tayin edilmiştir.[78] Bu atamalar sayesinde Rükneddin rahatlıkla denetlenebilir hale gelmiştir. Taceddin, Tuğrai'den kalan borçların tahsili için önce İzzeddin'e sonra Rükneddin'e başvurduğunda Kubadabad'da bulunan İzzeddin eğlenceye dalarak borcun ödenmesi hususunu göz ardı etmiştir. Rükneddin'in yanında bulunan Muineddin Pervane bütün ödemeleri yaptıktan sonra Sultan İzzeddin'i bir takım suçlamalarla itham etmiştir. Onun 1260 yılında Ayn-ı Calut savaşında Memluklere haber gönderdiğini ve Baybars'a Sultanlığının yarısını teklif ettiğini bildiren mektubunda İzzeddin'in Memluklerle birleşmesinden önce önlemler alınması gerektiğini yazmıştır. İzzeddin'in

[76] Aksarayî, **a.g.e.**, s.46.
[77] Cahen, **a.g.e.**, s.246.
[78] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.585

cezalandırılması için İlhan Hülagü'den ferman çıkması üzerine Rükneddin, Pervane ve askerleriyle Konya'ya hareket etmişlerdir.[79] Sultan İzzeddin ve vezir Fahreddin Ali, Pervanenin hilelerini öğrendikten sonra kardeşi Rükneddin ile barış yolunu aramak için İlhan'a kıymetli mücevher ve hediyeler hazırlayarak yola çıkmışlardır. Saltanat otağını Konya yakınlarında kurdukları sırada Alıncak Noyan komutasındaki Cengizli ordusu ile Rükneddin ve Pervane'nin ordusu Aksaray'a ulaşmışlardır. Sultan tarafından meseleyi öğrenmek üzere gönderilen Fahreddin Ali, Muineddin'in vezirlik teklifini kabul ederek taraf değiştirdiği haberini alan İzzeddin mahiyetiyle birlikte Antalya'ya gitmiştir. Konya'ya gelen Rükneddin ve Cengizli ordusu Hülagü adına tüm mallara el koymuştur. Baycu Noyan'ın Konya'nın surlarını yıkmasını Rükneddin yalvararak önleyebilmiştir. Böylece şehrin dışındaki kale ve duvarlar yıkılmıştır.[80]

Baycu'nun Sultan İzzeddin'i çağırması için Antalya taraflarına gönderdiği torunu Yisutay'ın elçileri; "*Sultan'ı babası çağırıyor. Gelmekte acele etmesi menfaatine olur"* haberini ulaştırmıştır. Bunun üzerine Sultan'ın birçok hediye ile birlikte; "*Kardeşim beni pederimin yanına her çağırışında Emirler, devletimi ve ülkemi ele geçiriyorlar. Eğer birkaç yıldır oğul olan ben pederimin haklarını yeteri kadar gözetmemiş, görevlerimi yapmamışsam bu şaşkın kimselerin yüzündendir. Noyan'ın huzuruna varınca özrüm kabul görür. Ben de zaten pederimle görüşmeye hazırlanıyordum ancak yakınlarım Moğol ordusunun kalabalık olmasına çekinerek oraya gitmek istemiyorlar. Siz birkaç menzil uzaklaşırsanız ben de hazırladığım mal ve eşya ile peşinizden yola düşerim*" sözü üzerine ilerleyen Yisutay İzzeddin'in Bizans'a yöneldiğini görmüştür. Sultan İzzeddin Seferihisar'da kalabalık bir topluluğa sahip olan Ali Bahadır'ın Cengizlilere ve Rükneddin'e karşı giriştiği mücadelenin sonuçsuz kalması üzerine 1262 yılında yanına

[79] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.587; Cahen, **a.g.e.**, s.247; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.180.
[80] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.577-579; Yuvalı, **a.g.e.**, s.67.

Emir-i Ahur Uğurlu, Taştdar Hüsameddin, Hacı Baba ve dayısı Kir Kedid'i de alarak Bizans İmparatoru Mihael Paleologos'un yanına gitmiştir.[81] Ancak burada Sultan İzzeddin'in beklentisi İmparatorun politikasının İlhanlılara karşı dostluk yönünde değiştiği için gerçekleşmemiştir. Bizans imparatoru Cengizlileri karşısına almak istemediğinden Anadolu sınırını genişletmek gibi bir amaç gütmemiştir. Bu sırada Sultan'ın Hıristiyan dayısı Kir Kedid'in onun imparatora karşı muhalefete giriştiği haberini ulaştırması üzerine Sultan Meriç Nehri üzerinde bir kaleye hapsedilmiştir. Buradan Altınordu Hükümdarı Berke tarafından kurtarılan Sultan İzzeddin 1279-1280 yılında ölümüne kadar hayatını Kırım'da sürdürmüştür. [82]

C) IV. Rükneddin Kılıç Arslan Devri

Rükneddin, İzzeddin'in Bizans'a gitmesinden sonra Konya'ya gelerek Padişahlara mahsus beş nevbet çaldırmıştır. Sultan'ın tahta oturuş haberi etrâf-ı memalik denilen uçlara gönderilmiştir.[83] İzzeddin taraftarları çeşitli yerlerde isyan ederek Anadolu'da asayişin sağlanmasını bir süre geciktirdi. Hülagü'nün ölümünden hemen sonra Pervane ile Rükneddin Abaka Han'ın yanına gittiğinde ondan Sinop'u ülkeye dâhil etmek için ferman istemiştir. İki yıl süren kuşatmanın ardından Danişmend askerleriyle yapılan savaşta elde edilen topraklar temlik olarak Sultan Rükneddin tarafından pervane Muineddin'e tuğralı bir menşurla verilmiştir.[84] Ne var ki güçlenen Pervane karşısında Sultan'ın gücü azalmıştır. Pervane, Sultan İzzeddin'in ülkeyi terk

[81] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.589; Cahen, **a.g.e.**, s.248
[82] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.591; Cahen, **a.g.e.**, s.248; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.589
[83] Aksarayî, **a.g.e.**, s.53.
[84] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.593-594; Aksarayî, **a.g.e.**, s.63

etmesi üzerine daha önceden verdiği söz gereği Niğde subaşılığını Hatiroğlu Şeref Mesud'a vermiş ancak bu atama Sultan tarafından hoş karşılanmamıştır. Sinop'u mülk edinen Pervane'nin liyakatsiz taraftarlarını önemli mevkilere tayin etmesinden rahatsızlık duyan Sultan bu duruma çare bulmak için İlhan'a başvurmaya hazırlandığı sırada Pervane ve Hatiroğlu Emirlerle anlaşarak Sultan'ı ortadan kaldırmayı planlamışlardır. Emirler, Aksaray taraflarına yönelirken Pervane de takviye birliklerini alarak Kırşehir Valisi Cacaoğlu ile birlikte Aksaray'a ulaşırken Sultan'ı Aksaray'da Emir Taceddin Mutez'in ziyafetine davet etmişlerdir. Burada Emirler ile konuşan Sultan onları Pervane hakkındaki düşüncelerine inandıramamış ve hanedan kanı kutsal sayıldığı için yay kirişiyle boğularak 1266 yılında öldürülmüştür.[85]

D) III. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi

Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın öldürülmesinden sonra yerine küçük yaşlarda olan Gıyaseddin Keyhüsrev tahta oturtulmuştur.[86] Vezirlik; Sahib Fahreddin Ali bin e'l Hüseyin'e, Emirlik; Pervane sıfatıyla birlikte Muineddin'e, Saltanat Naibliği; Emineddin Mikail'e, İstifa; Mecdeddin Muhmmed bin e'l Hüseyin'e, İşraf-i Memalik; Celâleddin Mahmud bin Emirü'l-hacc'a, Beylerbeyliği; Şerefeddin Mes'ud bin e'l-Hatir'e hiçbir değişiklik yapılmadan verilmiştir.[87] Bu dönemi önce Sahib-i Azam Fahreddin ve Emir Muineddin Süleyman Pervane birbirlerine destek ve iş birliği ile geçirmişlerdir. Daha sonra memleketinden uzakta ve zor durumda olan Sultan İzzeddin Sahip Fahreddin

[85] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.598; Cahen, **a.g.e.**, s.253- 254; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.590; Uyar, **a.g.m.**, s.424, Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.182.
[86] Aksarayî kayıtlarında 6 yaşında olarak geçmektedir. Bakınız. Aksarayî, **a.g.e.**, s.66
[87] Aksarayî, **a.g.e.**, s.67.

Ali'ye halini anlatan bir mektup ulaştırmış o da Pervaneden aldığı müsaade ile Sultan'a kıymetli hediyeler ve elbise göndermiştir. Bir süre sonra Fahreddin'i makamından etmek isteyenler Pervane ile Fahreddin'in arasını açmak için bu mektubu bahane etmişlerdir. Pervane de durumdan haberdar olmasına rağmen onu düşmanlıkla itham ederek görevinden azletmiştir. Ancak Cengizli Emir ve Yargucuları Fahreddin'in cezalandırılmasının Abaka Han'ın kararıyla olacağını belirtmeleri üzerine Fahreddin bir süre Osmancık Karahisar kalesine hapsedildikten sonra Han'ın huzuruna çağrılarak muhakeme edilmiştir. Fahreddin bir süre evinde oturarak vakıf ve hayır işleriyle meşgul olduktan sonra çeşitli hediyelerle İlhan'ın huzuruna çıkarak kendisini yeniden 1275 yılında Vezirlik makamının verilmesini sağlamıştır.[88]

E) Pervane Dönemi

Rükneddin Kılıç Arslan'ın tahtta olduğu 1262-1277 yıllarında Vezirlik Mühezzibeddin Ali'nin oğlu Muineddin Süleyman'ın elinde idi. Devlet yönetiminde en yetkili kişi haline gelen Muineddin, yakınlarını yüksek görevlere getirerek yönetimde tam bir hâkimiyet kurduğu için IV. Kılıçarslan ve lll. Gıyaseddin devirleri "Pervane Dönemi" olarak bilinmektedir. Pervane, Farsça "hacip" anlamına gelen bir kelimedir.[89] Pervane etkinliği sayesinde Sultan'ı ikna ederek 1266 yılında yeniden ele geçirilen Sinop'un kendisine verilmesini sağlamış ve burada Pervaneoğulları kurulmuştur.[90] XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçuklu idaresi Hanların isteğine göre atanan

[88] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.603-605; Aksarayî, **a.g.e.**, s.71-73; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.592; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.184.
[89] Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlik'ul Ebsâr)**, İstanbul 2014, s.372
[90] Uyar, **a.g.m.**, s.424; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.182.

vezirlerin elinde olmuştur. Sadece Han karşısında hesap veren diktatör vezir tipi ortaya çıkmıştır. Mesela Gürcü kaynakları Pervane'yi "sultan" olarak yüceltmektedir. Bu dönemde Selçuklu topraklarında yeni mülk sahibi beylerin yanı sıra iktidarda oldukları süre içinde büyük yurtluklar edinen vezirlerin idaresinde küçük beylikler ortaya çıkmıştır. Bir nevi Vezir hanedanlıkları oluşturulmuştur. Afyon'da Vezir Sahibata'nın soyundan Sahipataoğulları, Karadeniz'de Pervaneoğulları bunlara örnek teşkil etmektedir.[91]

Cengizli komutanların Anadolu'daki artan baskıları, sürekli para istemeleri ve Fahreddin'in mahkûm edilmemesi Pervane'nin Memluklerle temasa geçmesine neden olmuştur. Pervane 1272 yılından itibaren denge kurma politikası gütmüştür. Bu dönemi Anadolu kaynaklarında yer almamasından dolayı C.Cahen'in eserinde İbn Şeddad'tan nakledilen olaylardan bilmekteyiz. 1271-1272 yıllarında hücuma geçen Memluklere karşı İlhan Abaka, Pervane ve Samağar'ı Sultan Baybars'a barış için göndermiş ancak görüşmelerden bir netice alınamamıştır. 1272'de başlayan harekâta 3.000 atlı Selçuklu ordusu ile birlikte Pervane, Beylerbeyi Şerefeddin b. Hatir, Atabeg Arslandoğmuş ve Naib Emineddin Mikail de iştirak etmiştir. Bu sırada Pervane kardeşi Acay'ın kendisini tehdit ettiğini ve Acay ile Samağar'ın geri çağrılması için Abaka Han'a başvurmuştur. Cevabın gecikmesi üzerine Pervane Baybars'tan Acay ve Samağar'ı Anadolu'dan attığı takdirde onun egemenliğini tanıyacağını bildirmiştir. Baybars'ın yanıt vereceği esnada Abaka, Acay ve Samağar'ı çağırmış ve 1274 yılında Memlukler ile görüşmeler kesilmiştir. 1275 yılı içinde Abaka Acay'ın yerine güvendiği Toku ve Tudavun'u atamıştır. Abaka'dan vergileri eksiksiz toplama ve Pervaneyi denetleme emri alan Toku'nun varlığı bölgede Cengizli baskısını iyice artırmıştır. Pervane yeniden Memluklerle temasa geçerek Cengizlileri Anadolu'dan atâbiilmek için onların müttefiki

[91] Gordlevski, **a.g.e.**, s.71-73

Kilikya Ermenileri üzerine yürünmesini tavsiye etmiştir. Baybars bu seferi ancak sonraki yıl yapabileceğini bildirmiştir.[92] Ancak Anadolu'daki büyüyen çekişmeye çözüm için Abaka Han, Pervaneyi, Acay'ı, Toku'yu, Beylerbeyi Toruntay'ı ve Erzincan'ın Ermeni Patriği Mar Hisya Sarkis'i yanına çağırmıştır. Çünkü Bilecik'e yeni bir sefer hazırlığında olan Abaka Anadolu'da asayişin sağlanmasını önemli görmekteydi. Selçuklu birliklerinin idaresinde olan Pervane, askerlerinin içinden yakalanan Baybars'ın adamlarının Kilikyalı Levon tarafından tasarlandığını iddia ederek kurtulmayı başarmıştır. Baybars'ın ordusunun yaklaşması üzerine Cengizli ordusu Malatya'ya çekilmiştir. Pervane'nin sürdürdüğü denge kurma politikası işe yaramış olsa da Baybars'ın yapacağı seferi Anadolu Beyleri Gıyaseddin'in Sultan olarak kalması şartıyla desteklemişlerdir.[93]

Selçuklu hanedanıyla akrabalık kurarak Anadolu'da hâkimiyetini daha çok kuvvetlendireceğini düşünen Abaka, Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızı Selçuk Hatun'u oğlu Argun ile evlenmesini emretmiştir. Naib Emineddin Mikail ve Fahreddin Ali ile birlikte Pervane'nin gelini İlhanlı sarayına teslim ettiği esnada 1276 yılında Niğde eyaletini iktâ olarak alan Anadolu Beylerbeyi İbn Hatir, Pervane ile İlhanlıların anlaşacağı endişesiyle Memluk ordusunu çağırmıştır.[94] Baybars Anadolu seferinden evvel emniyetini artırmak için Komutanı Bedreddin Baktut'u altı bin kişilik kuvvetle Elbistan'a gönderip Anadolu beylerinden bağlılık sözü aldırmıştır. İbn Hatir Elbistan'daki Cengizli güçlerini etkisiz hale getirdikten sonra Suriye'de hazırlanan Baybars'ın gelişini beklerken kararını değiştirerek Kayseri'ye gitmek üzere Emir Celaleddin Karatay kervansarayına katılmıştır. Pervanenin talimatıyla Tacettin Giv, Atabeğ Fahreddin, Arslandoğmuş'un oğlu Sinaneddin de Kayseri'ye ulaşmışlardır. Pervane'nin oğlu Muineddin Muhezzibeddin babasının vasiyeti gereği ibn Hatir'in ortadan kaldırılması konusundaki

[92] Cahen, **a.g.e.**, s.256; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.593; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.185.
[93] Cahen, **a.g.e.**, s.258.
[94] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.610 ; Aksarayî, **a.g.e.**, s.78; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.186.

kışkırtmalar savaşa dönüşmüştür. Baybars'a acele gelmesi için haber gönderen İbn Hatir, Pervane'nin karşısında tutunamayarak Luluve kalesine kaçmışsa da teslim alınmıştır. İbn Hatir'in isyan davası Kongurtay'ın, Pervanenin, Toku'nun ve Tudavun'un huzurunda Cengiz usulü bir mahkeme ile görülmüştür. İbn Hatir yasaya göre 1276 yılında ölüm cezasına çarptırılarak her bir organı farklı şehirlere gönderilmiştir.[95] Bu olaydan sonra Cengizlilerin Selçuklu devlet adamlarına güveni iyice azalmış ve daha sıkı gözetlemeye başlamışlardır.

F) Baybars'ın Anadolu Seferi

İbn Hatir'in kendine destek bulabilmek için asılsız bir fetihname ile Baybars'ın zaferini vilayet ve beldelere göndermesi Türkmenleri cesaretlendirmiştir. Karamanoğlu Mehmed Bey Baybars ile temasa geçerek Ma'din garnizonundaki Cengizli birliklerini kaçırmıştır. İbn Hatir Vali Bedrettin Hutani'nin görevine son vererek merkezi yönetimi ve vergi ödemeyi reddettiklerini belirtmiştir. İbn Hatir isyanı bastırılınca Bedrettin, Pervanenin muhalefetine rağmen Toku ve Tudavun tarafından kendisine sağlanan bin kişilik Cengizli ve bir o kadar Tacik kuvvetiyle Larende (Karaman) üzerinden Türkmenlere saldırmıştır. Ancak Ermenek'in kuzeyinde yenilmiş ve hazinesi Türkmenlerin eline geçmiştir. Bedreddin'i kapatıldığı Karahisar Kalesinden kurtaran yardımcı kuvvetler cesaretlenen Türkmenlere boyun eğdirememişlerdir. Güç sahibi olan Türkmenlerin faaliyetleri Baybars'ın Anadolu'ya yönelmesiyle iyice durdurulamaz

[95] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.609-614, Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.48; Cahen, **a.g.e.**, s.261-262; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.594; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.186.

duruma gelmiştir. Aksarayî tarafından El-Melik 'ez-zâhir[96] olarak anılan Baybars, Pervaneye ve Türkmenlere güvendiği için onların daveti gereği 1277 yılında 30 bin kişilik ordusuyla Elbistan'a gelmiştir. Baybars'ın harekâtını haber alan Toku ve Tudavun Pervane ile birleşip Kırşehir'den Elbistan'a doğru yola çıkmış yukarı Ceyhan havzasında gerçekleşen ilk savaş Cengizliler için hüsran olmuştur. Toku öldürülmüş diğer komutanlar da esir edilmiştir. Pervane'ye güvenmeyen Cengizliler onun birliklerini savaşa dâhil etmemişlerdir. Pervane intikamdan korkarak maiyetiyle birlikte Tokat'taki korunaklı kalesine kapanmıştır. Baybars zaferinin ardından Kayseri'ye gelerek bir şehzadenin tahta oturma adet ve töreni ile Selçuklu tahtına oturmuş, Anadolu'nun fetih müjdesini Şam'a bildirmiştir. Fetih fermanlarını Melik-ez zahir Baybars yazılı tuğrayla tuğralamış ve adına para bastırmıştır.[97] Baybars böylece resmen Selçuklu tahtının sahibi olmuştur. Bir elçi ile tebrikini bildiren Pervane makamına oturması için çağrılmışsa da o temkinli davranarak gelmemiştir. Ancak Baybars için Anadolu'daki vaziyet yeteri kadar elverişli olmamıştır. Ayaklanan Türkmenler ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasını güçleştirirken fiyatlar büyük oranda artmıştır. Baybars, Abaka Han'ın bizzat Anadolu'ya sefere geleceği haberi üzerine daha fazla kayıp vermemek için Kayseri'den ayrılarak Mısır'a dönmüştür.[98] Elbistan'daki ağır mağlubiyetin haberini alan İlhan Abaka Anadolu'ya hareket etmiştir. Elbistan'a savaşın yapıldığı alana ulaşan İlhan burada sadece kendi askerlerinin cesetlerini görmesi öfkesini artırmıştır. Suçlular tutuklanıp Divriği kalesinden ok atıldı diye kaleyi yıktırılmıştır. Elçiler vasıtasıyla Suriye'ye hakaret ve tehdit mektupları gönderilmiştir. Han, Şehzade Argun'u Cimri denilen kişiyi Konya'da Selçuklu tahtına oturtan Karamanlılar üzerine göndermiştir. Bu

[96] Melikü'z-zahir Rükneddin Baybars, Türk Memlük Sultanı. Aksarayî, **a.g.e.**, s.79
[97] Aksarayî, **a.g.e.**, s.88-89; Cahen, **a.g.e.**, s.263-264; Sevim, **Makaleler**…, C.I, s.504; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.187.
[98] Aksarayî, **a.g.e.**, s.89; El-Ömerî, **a.g.e.**, s.402; Cahen, **a.g.e.**, s.266; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.595 ; Uyar, **a.g.m.**, s.428 ; Gordlevski, **a.g.e.**, s.69; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.187; Grousset, **a.g.e.**, s.351.

sırada İlhan'ın Baybars'a gönderdiği elçileri Pervanenin Baybars'ı kışkırtan mektuplarını getirmeleri sonucunda Pervane suçunu itiraf ederek 2 Ağustos 1277 yılında öldürülmüştür.[99]

G) Cengizli İdaresine Karşı Karamanoğlu Direnişi

Karamanoğulları Anadolu'da Cengizli varlığına en fazla direniş gösteren Türkmen unsurların başını çekmektedir. Bulundukları bölgeyi aşan faaliyetleri Türk milli şuurunu canlandırmıştır. Bundan dolayı Karamanoğlu beyliğini ayrıca izah etmeyi faydalı gördük.

Karamanoğullarının atası olan Karaman, Ermenek ve çevresinde yaşayan Türkmen bir kömürcü iken Baycu Noyan'ın 1256 yılında ikinci defa gelişi sırasında çıkan karışıklıklardan faydalanıp etrafında insan toplamaya başlamıştır.[100] Rükneddin'in Cengizliler tarafından tahta oturtulduğu sırada Karamanoğlu Mehmed Bey kardeşi Ali İlyas Bey, damadı Ali Bey ve akrabası Sevinç Bey ile birlikte Ladik/Denizli, Kunsa ve Dalaman'ın kendi yönetimlerine verilmesini istemiştir. Hülagü bu isteği kabul eder nitelikte onlara bir berat ve sancak; Askeri komutan olarak da Kalşar'ı atamıştır. Ancak bir süre sonra anlaşmazlık çıkınca Cengizlilerden destek alan Sultan Rükneddin'in güçleri karşısında mağlup olarak Mehmed Bey, İlyas Bey, Salur Bey ve diğer isyan eden

[99] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.624-626; Aksarayî, **a.g.e.**, s.90; Cahen, **a.g.e.**, 269; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.596 ; Uyar, **a.g.m.**, s.429; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.188. ; Grousset, **a.g.e.**, s.352
[100] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.630

Türkmen beyleri yakalanmışlardır. 1262 yılında Cengizlilerin gücü Konstantinopolis sınırlarına kadar ulaşmış ve herkes tarafından kabul edilmiştir.[101]

İzzeddin Keykavus'un ülkeden ayrılmasının ardından idareyi tamamen ele alan Rükneddin kontrol altında tutâbiilmek hedefiyle Karaman'a emirlik unvanıyla büyük bir ikta vermiştir. Pervanenin yönetimde söz sahibi olması Karamanoğulları'nın da gücünü muhafaza etmesine yardımcı olmuştur. İbn Hatr tarafından Ermenistan Emirliğine ve Subaşılığına tayin edilmişlerdir. [102] İbn Hatir'in bertaraf edilmesinden sonra Anadolu'daki mücadeleyi Karamanoğulları devralmıştır. Baybars'ın desteğini alarak isyan eden Karamanoğlu Kerimüddin Mehmed Bey idaresi altında bulunan Ermenek, Mut, Silifke, Anamur gibi yerlerdeki Cengizli güçlerini imha etmiştir. Selçuklu ve Cengizlilere karşı kazandığı zaferler onu Eşref ve Menteşe-Oğulları ile birleşerek hâkimiyet sahasını genişletmesine yardımcı olmuştur.[103] Abaka Han, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ve Sahib-i Azam Fahreddin Ali'nin oğullarının Konya'dan ayrılıp Karahisar-ı Devle'ye gittiği haberi üzerine askersiz kalan şehir Ermenek Türkmenleri ve Karamanoğulları tarafından yağma edilmiştir. İbn Bîbî, Mehmed Bey'in Baybars'tan bir hayır gelmeyeceğini ancak Bizans'tan Sultan İzzeddin'in oğullarından birini aldıkları zaman güçlerinin zirvesine ulaşacaklarını söylediğini bildirmektedir. Baybars'ın ülkesine döndüğü sırada kendisini Sultan İzzeddin'in oğlu Siyavuş olarak tanıtan Cimri isimli bir kişi meşru bir Sultan gibi tahta oturmak niyetiyle ortaya çıkmıştır.[104] Mehmed Beğ, Cimri'ye itibar ederek Naib-i Saltanat Emineddin Mikail'den gelip Sultan'ın oğluna biat etmesini istemiş ancak gelen menfi cevap ile topladığı Türkmenleri harekete

[101] Aksarayî, **a.g.e.**, s.53 ; Cahen, **a.g.e.**, s.49; Şikârî, **Karamannâme**, çev. Necdet Sakaoğlu, İstanbul,2005,s.13
[102] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.630; Yuvalı, **a.g.e.**, s.113.
[103] Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.189.
[104] Cahen, **a.g.e.**, s.267 ; Sevim, **Makaleler…**, s.506;

geçirmiştir. Türkmenler 1277 yılında kalabalık bir orduyla önce şehre girip yağmalamışlar ertesi gün de Cimri'yi tahta oturtmuşlardır.[105]

H) Cimri'nin Saltanatı

Cimri önceki geleneklere uygun olarak tahta çıkarılmıştır. Önce adına hutbe okutulmuş ziyafet sofraları kurulmuştur. Alâeddin Keykubad'ın çetr ve sancağını aldıktan sonra Cimri'yi şehrin etrafında dolaştırdıktan sonra divan kurup makam sahibi kimseleri çağırmak için ferman çıkarmışlardır. Karamanoğlu Mehmed Bey Cimri'nin saltanatını pekiştirmek için Sultan Rükneddin'in bir kızını onunla evlendirmiştir**.** Cimri, Karamanoğlu Mehmed'i vezir tayin ederek hükümet görevlerini Türkmenlere dağıtmıştır. Divan'da *"Bugünden sonra kimse Divan'da, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka bir dil konuşmayacak"* diye karar alınmıştır.[106] Beratların Türkçe yazılması daha önce görülmemiştir. Bu dönemde Türkmenlerin Arapça ve Farsça bilmemeleri ve melez Müslümanlara duyulan tepki neticesinde bu karar alınmış olmalıdır.[107]

Konya'nın düştüğü haberinin ardından Germiyanlıların desteğiyle hareket geçen Sahib-i Azam'ın oğulları mağlup olmuştur. Cimri, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Sahib Fahreddin Ali'nin, Kongurtay'ın çok sayıda askerle gelmesi üzerine tüm mallarını toplayarak şehri terk etmiştir. İki karşıt güç Konya'da karşılaşmak üzere hareket

[105] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.631-635; Aksarayî, **a.g.e.**, s.98; Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.50; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.189
[106] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.636; Şikâri, **a.g.e.**, s.26; Cahen, **a.g.e.**, s.267 ; Sevim, **Makaleler**...,
[107] Cahen, **a.g.e.**, s.267; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.597.

etmişler ancak şehrin surlarının tamiratı yapıldığı için mukavetemeti kırılamamıştır.[108] Üçüncü saldırıda Türkmenlerin başı Mehmed Bey ve iki kardeşi Tanu ve Zekeriya Türk-Moğol ordusu tarafından öldürülmüştür. Cimri Karahisar- Devle'ye kaçmayı başararak burada Türkmenleri örgütlemeye devam etmiştir. Burası Fahreddin Ali'nin oğulları ailesinin tımarı olduğu için Cengizlilerin bölgeye olası harekâtı endişesiyle Kongurtay'dan alınan Sultanla birlikte hareket etme müsaadesiyle tüm Selçuklu askerleri ve Germiyanlılar ile bir araya gelmişlerdir. 1278 veya 1279'da meydana gelen savaşta Türkmenler yenilmiştir. Böylece Cimri'nin el koyduğu Keykubad'ın sancağı geri alınmıştır. Germiyanlı Alişiroğlu Hüsameddin'in askerleri tarafından Cimri ele geçirilmiştir. Cimri, derisi yüzülüp içine saman doldurulduktan sonra bindirildiği eşekle Anadolu'da dolaştırılmıştır.[109]

Anadolu'da Türkmenlerin bir kısmı Cimri'ye destek vermeseler de Türkmenlerin bastırılma harekâtını reddetmişlerdir. Burgulu ve Denizli Türkmenleri buna örnek teşkil etmektedir. Bu arada Selçuklu ve İlhanlı yönetimiyle uyum halinde varlığını sürdüren Türkmen beylikleri de vardır. Mesela Sinop'u Trabzonluların saldırısından kurtaran Çobanoğulları vardır. Kısacası bu dönemde Türkmenler ortadan kaldırılamamış ancak faaliyetleri bir süre bastırılabilmiştir.[110]

İ) Sahib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveyni'nin Anadolu'ya Tayin Olması

[108] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.637-640
[109] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.642 ve 664 ; Aksarayî, **a.g.e.**, s.101-103; Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.51;Cahen, **a.g.e.**, s.271; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.597; Sevim, **Makaleler**, C.I, s.511.
[110] Cahen, **a.g.e.**, s.272

Üstün yetenekleriyle bilinen Cüveyni, Aksarayî'nin eserinde o vakte kadar görülmemiş faziletlere sahip bir vezir olarak övgüyle tanıtılmaktadır.[111] İlhanlı hükümdarı Abaka Han, Süleyman Pervane'nin öldürülmesinden yaklaşık bir ay sonra kardeşi Kongurtay'ı yönetimin yeniden düzenlenmesi ve tahribatın onarılması, Cüveyni'yi ise Selçuklu maliyesini Cengiz mali sistemine göre düzenlemesi için çıkardığı bir yarlıg ile Anadolu'ya göndermiştir. Cüveyni, Ankara'dan itibaren Batı Anadolu'da söz sahibi olan Cimri'yi ortadan kaldırmak için Karamanoğullarına karşı oluşturulan Selçuklu-Cengizli ordusunda yer almıştır. Aynı zamanda mali hesaplar yaparak sonradan eklenen vergileri ve kuralları da kaldırmıştır. Merhametli davranarak herkesin gücünün yeteceği yeni bir vergi koymuştur. Anadolu'da o vakte kadar görülmeyen Tamga uygulamasını getirmiştir.[112] Cüveyni tatbik ettiği politikaları sayesinden Tuğrai zamanından kalan borçları da azaltmayı başarmıştır. Bunun için Erzincan'ı bağlı yerleriyle birlikte usule uygun olarak incülere çevirmiştir. [113] Cüveyni önemli meseleleri yoluna koyduktan sonra İlhan'ın yanına gitmek için Koyunhisar'a yönelirken oğlu Şerefeddin Harun'u Anadolu'da pervanenin idare ve yetkilerini bırakmıştır. Selçukluların memurlaırnı tayin edip tüm gelirlere el koyan Cengizliler en fazla bu dönemde etkin olmuşlardır.[114]

J) Anadolu'da Cengizli İdaresi

[111] Aksarayî, **a.g.e.**, s.60
[112] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.643.; Lane,**a.g.e.,** s.183
[113] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.658; Cahen, **a.g.e.**, s.272.
[114] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.665; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.191.

Anadolu'da emniyet ve sakinlik sağlanmadıkça Cengizliler yönetimde ve ekonomide etkinliği tamamen ele geçirmişlerdir. 1278'de Kırım'da İzzeddin Keykavus'un ölümü ile veliaht tayin ettiği oğlu Gıyaseddin Mesud 1280 yılında Kastamonu Beyi Çobanoğlu Muzafferirüddin ile Kayseri'ye gelmiştir.[115] Vali Samagar'ı ziyaretinin ardından gittiği Abaka Han tarafından kendisine Erzurum, Erzincan, Sivas, Diyarbakır ve Harput'un yönetimini verilmiştir. 1282 yılında Abaka Han'ın ölmesiyle tahta geçen Ahmed Teküder Selçuklu ülkesini Gıyaseddin Mesud ve Gıyaesddin Keyhüsrev arasında paylaştırmıştır. Durumdan memnun olmayan Gıyaseddin Keyhüsrev İlhan ile durumu konuşmak üzere yanına Kongurtay ve Fahreddin Ali'yi de alarak yola çıktığı sırada İlhanlı tahtında bir çekişme olduğu için bir süre Erzurum'da beklemişlerdir. Saltanat mücadelesinin galibi olan Argun Han 1284'te Gıyaseddin Mesud'u Tebriz'de Selçuklu Sultanı ilan etmiş, Gıyaseddin Keyhüsrev'i de Ahmed Teküder ve Kongurtay ile iş birliği yaptığı için yay kirişiyle boğarak öldürmüştür. [116]

K) Gıyaseddin Mesud'un İlk Saltanatı (1284-1297) ve Şehzadelerin Anadolu'ya Gelişi

Sultan Gıyaseddin Mesud Sultan ilan edildikten sonra Konya'ya gelerek Selçuklu tahtına oturmuştur. Kardeşi Teküder'i deviren Argun Han 1285 yılında Anadolu'da Türkmen hareketlerini durdurmak ve bölgeyi yönetmek için kardeşleri Hülagü ile Geyhatu'yu 20 bin kişilik orduyla Anadolu'ya göndermiştir. Erzincan'da yaylak ve kışlak kuran Geyhatu'nun ve askerlerinin masrafları Selçuklu hazinesinden karşılandığı için

[115] İbni Bibi, **a.g.e.**, s.670; Aksarayî, **a.g.e.**, s.105; Cahen, **a.g.e.**, s.275; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.598 ; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.191.
[116] Aksarayî, **a.g.e.**, s.113-114; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.598 ; Cahen, **a.g.e.**, s.275-277; Uyar, **a.g.m.**, s.431.

devlet bu günleri ciddi ekonomik yük altında geçirmiştir. Hülagü yarlıg hükmüyle Erzincan'dan ülkesine dönmüştür. Şehzade Geyhatu ise 20 bin zırhlı askeriyle Sivas ve Kayseri'den geçerek Aksaray'a ulaşarak şehre refah getirmiştir. Bu dönem Emirlerin, hatunların ve ordu mensuplarının yaptıkları alışveriş esnafın gelirini artırmış ve 200 bin dirhem olan Aksaray'ın vergisi 400 bin dirheme ulaşmıştır.[117]

Cengizli gücünün en fazla olduğu bu günlerde Selçuklu yönetimi yeni bir saltanat mücadelesi başlamıştır. Saltanatın iki torunu ve Sultan Mesud arasında paylaşılmasını isteyen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Karamanoğlu Güneri Bey'e beylerbeyliği, Eşrefoğlu Halil Bey'e Saltanat Naipliği teklif ederek ittifak yapmıştır.

Keyhüsrev'in iki oğlu 1285 yılında Konya'ya getirilip Selçuklu tahtına oturtulduğunda Sultan Mesud, Kayseri'ye kaçmak zorunda kalmıştır. Ancak çok geçmeden Fahreddin Ali'ye bağlı Has Balaban kuvvetleriyle Konya'ya gelip duruma yeniden hâkim olmuştur. Keyhüsrev'in annesi yakalanıp Sivrihisar'a gönderilirken iki torunun da Keyhüsrev'in oğlu olmadığı tespit edilerek öldürülmüşlerdir. Bu olay Hatun'un Konya dışında iktidarının gerçekleşmediğini göstermektedir. Ayrıca şehzadeler adına kitabe ve paralara da rastlanılmamıştır.[118] Batı Anadolu'daki artan Türkmen faaliyetleri Erzincan'da oturan Geyhatu komutasındaki ordunun Konya'ya gelmesine sebep olmuştur. Geyhatu'nun gelişinden sonra Karamanoğulları hareketleri durmuştur. Ancak Germiyanlı Türkmenler Beyşehir ve çevresini yağma ederek İlhanlı ve Selçuklu güçleriyle mücadeleye girmişler en sonunda yenilerek çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu mücadeleden sonra 1288 yılında Karamanlı, Germiyanlı ve Eşrefoğulları Beyleri Konya'ya gelerek itaatte bulunmuşlardır. Sultan Mesud İlhanlı sarayına gittiği için yardımcısı Has Balaban Türkmen beylerinin itaatlerini kabul etmiştir. 1288 yılında kısa

[117] Aksarayî, **a.g.e.**, s.115-116.
[118] Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.53-54; Cahen, **a.g.e.**, s.278.

süreliğine sağlanan barış günlerinde Selçukluların görkemli günlerinin tanığı ve Cengizli hâkimiyet dönemini ustaca idare ederek "Ebul-hayr" unvanını alan Fahreddin Ali vefat etmiştir. [119]

L) Cengizlilerin Yönetimi Resmi Olarak Devralması

Sahip Ata Fahreddin Ali'den sonra İlhanlılar tarafından çıkan yarlıg ile Kazvinli Fahreddin vezirliğe, Müciredin Emir Şah emirliğe tayin olmuşlardır. Sahib Kazvini'ye "Nizamü'l-Mülk" lakabıyla hitap edilmiştir. Kazvini yanında Tebrizli, Hemadanlı, Iraklı, İsfahanlı, Hoşkanlı, Horasanlı, Gürcü, Alanlı, Merendli, Nahcivanlı, Arranlı ve Tiflisli kimselerden oluşan bir topluluk ile geldiği Anadolu'da bu kimselerden bir kaçını önemli mevkilere getirmiştir. İstifa makamını kardeşi Cemaleddin'e, pervaneliği diğer kardeşine vermiştir. Bu tarihten itibaren devlet idaresinde Selçuklu yüksek devlet memurlarının görevde olmadığı görülmektedir. İlhanlılar Selçuklu Devletinin askeri, siyasi ve mali yapılarına fiilen el koymuştur.[120] Sultan'ın fikri alınmadan vezirliğe Kazvini'nin atanması şimdiye kadar Selçukluların elinde bulunan bu makama İlhanlıların doğrudan el koymuş olduğunun göstergesidir. Kazvini, verdiği ekonomik sözleri tutmak için ağır vergiler koymuştur.[121] Kazvini'den daha yüksek mevkiye sahip olan Naib Müciredin duruma müdahale ederek Anadolu'nun yine ikiye ayrılarak idare edilmesini İlhanlara kabul ettirmiştir. Buna göre Kayseri'nin batısından itibaren olan yerlerin Kazvini'nin kontrolünde, Danişmend vilayetini kapsayan Sinop ve Samsun'un dâhil

[119] Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.56; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.599-600; Uyar, **a.g.m.**, s.433 ; Cahen, **a.g.e.**, s.277-280; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.193.
[120] Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.194.
[121] Aksarayî, **a.g.e.**, s.117-118.

olduğu doğu bölgelerin Müciredddin'in kontrolünde olmasına karar verilmiştir. Müciredddin'in bölgesi bayındır hale gelerek vergiler artmıştır.[122] Memleketin diğer tarafında ise halk ağır vergiler yüzünden yurtlarını terk edip göçe başlamıştır. Mucireddin Emirşah halkı gözeterek adil vergiler koysa da artan şikâyetler neticesinde her ikisi de görevinden azledilmiştir. Yargılamada Müciredddin serbest kalırken Kazvini suçlu bulunduğu için Tebriz'de boynu vurularak 1291'de öldürülmüştür.[123] Kazvini'nin yerine vezirliğe atanan Şemseddin Ahmed Lakuşi ile birlikte gelen Klavuz-oğulları Moğol askerleriyle birlikte yağma hareketlerine katılmışlardır. Ancak ordu komutanlığına atanan "yargıcı" unvanlı Samagar Noyan onların aksine halkın sevgisini kazanmıştır. Ayrıca Anadolu'da Cengizli komutanlar arasında yargıcı unvanını taşıyan başka kimse yoktur. Anadolu'nun Sultan ve Samagar'a birlikte verilmesi Selçukluların İlhanlılar karşısında ne duruma düştüğünü açıkça göstermektedir. Bu esnada Argun Han ailesinden Urbay Hatun'u Sultan Mesud'a evlenmek üzere göndermiştir.[124] Bu nevi evlilikler sayesinde kurulan bağlar Anadolu'yu daha yakından takip etmek isteğinin sonucudur. Geyhatu 1290 yılında Konya'ya girdiğinde boşalan vezirlik makamına Sultan Mesud, Yavlak Arslanoğlu Nasıreddin'i getimiştir. Geyhatu, Argun Han'ın ölüm ve yerine Baydu'nun seçildiği haber üzerine Baydu ile taht mücadelesine girişmek için Nasıreddin'i alarak Anadolu'dan ayrılmıştır. Geyhatu, Komutan Kutluca'yı Konya'da bırakarak her bir şehre şahneler tayin etmiş Fahreddin Mesud'u da onların başına getirmiştir. Sultan Mesud'u ise daha kolay denetlenmesi için Kayseri'ye yerleştirmiştir. Geyhatu'nun Anadolu'dan ayrıldığı haberi üzerine yeniden karışıklık baş göstermiştir. Karamanoğulları, Germiyanoğulları ve Eşrefoğulları isyanları Sultan Mesud tarafından bastırılmıştır. Bir süre sonra Karamanlılar, Sultan'ın Kayseri'de bulunmasını fırsat

[122] Aksarayî, **a.g.e.**, s.122; Cahen, **a.g.e.**, s.281.
[123]Aksarayî, **a.g.e.**, s.123; Sevim, Merçil, **a.g.e.**, s.600 ; Uyar, **a.g.m.**, s.434; Cahen, **a.g.e.**, s.286-287.
[124] Aksarayî, **a.g.e.**, s.129-134; Cahen, **a.g.e.**, s.284.

bilerek Halil Bahadır önderliğinde Konya'yı kuşatmışlardır. Mevcut güçlerinin kâfi gelmediği gören Sultan, Geyhatu Han'dan yardım istemiştir. Geyhatu Cengizli egemenliğini yeniden tesis etmek üzere 1291 yılında Kayseri'ye ulaşmıştır.[125] Karamanlılara karşı harekete geçen Geyhatu 1292'de Karaman şehirlerini ve Menteşe ilini yağma ederek esir alınan Türkmenler Konya'ya getirilmiştir.[126] Geyhatu, Çobanoğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan ile hareket eden Rükneddin Kılıçarslan'ın üzerine bir ordu yollayarak kuzey Türkmenlerini de bertaraf etmiş buradan elde ettiği ganimetlerle 1292 yılında İran'a dönmüştür. Geyhatu'nun harekâtı Türkmenleri yok etmemiştir. Onun dönüşünü fırsat bilen Karamanlı ve Eşrefoğulları yeniden Konya üzerine yürüyerek Frankların eline geçen Alaiye'yi alıp Mısır Sultanı adına hutbe okutmuşlardır. Germiyanlı Halil Bahadır Bey'in Konya'yı tehdit ettiği sırada Eşrefoğulları Konya bölgesinin müstahkem kalesi Kavala'yı ele geçirmiştir. Türkmenler Geyhatu'nun Anadolu'ya atadığı yeni vezir Necmeddin komutasındaki Müslüman ve Cengizli kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur edip Sultanı Kastamonu'ya götürmüşlerdir. Bu kargaşa yaşanırken Siyavuş Kastamonu'da ayaklanmıştır. Geyhatu'nun 1292 yılında Anadolu'ya Taştemir adında atadığı genel yardımcı Siyavuş'un ayaklanma merkezi Burgulu'ya yürüyerek asayişi sağlamıştır. Bundan sonra Geyhatu tarafından Baltu Anadolu'ya gönderilmiştir. Siyavuş yeniden harekete geçmiş ancak kardeşi Sultan Mesud'un hazırlıklarını öğrenerek Develihisar'a kaçmıştır. Siyavuş bu hareketinden Baltu'nun kızı ile evlenerek kurtulmuştur. Taştemir bir süre sonra Konya'da yaptığı haksız işler nedeniyle Sultan ve müstevfi tarafından tutuklanmıştır. Taşdemir'in görevini İsfendiyar ve İlbaşar'ın üstlenmesine rağmen hem Sultanın hem İlhanın naibi Müciredddin yönetimi ele geçirmiştir. Bu günlerde Anadolu'da tam anlamıyla bir

[125] Cahen, **a.g.e.**, s.286.
[126] Aksarayî, **a.g.e.**, s.135-137; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.194-195.

hükümetten bahsetmek oldukça zordur. Bu çözülme herkesin egemen olduğu yerlerde vergileri kendi adına topladığı bir toprak paylaşımı halini almıştır.[127]

M) Şehzadeler Arasında Çatışma

İdari otoritenin zayıfladığı bu dönemde Anadolu'daki karışıklık çok yönlü olmuştur. Halep Türkmenleri Sivas'a kadar ilerlerken Selçuklu Devletinde saltanat mücadeleleri ve Türkmen hareketleri devam etmekte ve şehzadeler arasında taht kavgası baş göstermekte idi. Bu durum Anadolu halkının daha fazla sıkıntıya düşmesine sebep olmuştur. Geyhatu'nun israfa yol açan harcamalarına mukabil bastırılan kağıt para beklenilen neticeyi vermemiştir. 1295 yılında Hülagü'nün torunu Baydu, Geyhatu'yu tahttan indirip İlhanlı hükümdarı olmuştur. Ancak onun da tecrübesizliği ve İslâm aleyhtarlığı nedeniyle taht süresi uzun sürmemiş ve Gazan Han tarafından devrilmiştir.[128] Argun Han'ın oğlu Mahmut Gazan 1294-1304 yılları arasında yeni Han olunca Togaçar Noyan'ı Anadolu'daki Cengizlilerin ordu komutanlığına atamış ancak çok geçmeden 1295 yılında entrikalarını öğrenerek öldürtmüştür. Daha sonra atadığı Tayci Noyan'ın oğlu Baltu ise isyana başlayarak Han'ı ziyaret etmek üzere olan Sultan Mesud'u yanında alıkoymuştur. Bunun üzerine Gazan Han Kutlug Şah'ı bir ordu ile beraber Anadolu'da bozulan işleri yoluna koymak için görevlendirmiştir. İki ordunun karşılaşması Kırşehir'in Malya ovasında Baltu'nun, Kutlug Şah'ın gücü karşısında tutunamayıp uç taraflarına sığınmasıyla sonlanmıştır. Baltu yardım talebiyle gittiği Beyşehir bölgesinde bir süre ayaklansa da Baycu'nun torunu Sülemiş ile girdiği

[127]Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.65-66; Cahen, **a.g.e.**, s.288-290; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.195.
[128] Aksarayî, **a.g.e.**, s.151-152; Gök-Coşguner, **a.g.e.**, s.68.

mücadeleyi kaybetmiştir. Gazan Han'a teslim edilerek Tebriz'de 1297 yılında idam edilmiştir. Gazan Han huzuruna geç çıkmasını bahane göstererek Sultan Mesud'u Selçuklu tahtından indirip 1296 yılında Hemedan'a sürmüştür. Bundan sonraki iki yıl boyunca Selçuklu tahtı boş kalmıştır. Bu dönemde Gazan Han Sahib-i Divanlığa Cemaleddin Desgirdani'yi, Vezirliğe Cemaleddin Muhammed'i, Pervaneliğe Muineddin Muhammed'i, Saltanat Naipliğine Tiflisli Kemaleddin'i ve Maliyeye Şerefeddin Osman'ı tayin etmiştir. Askeri kuvvetlerinin başına Sülemiş, Bayancar, Boçkur ve Kurtimur getirilmiştir. Bu makamlar dolayısıyla Mücireddin Emir Şah'a ve diğer Anadolu görevlilerine 60 tümen mal ayrılmıştır. Dört mali bölgeye ayrılan Anadolu'ya yetkiler çıkarılan yarlıg ile bu dört kişide toplanmıştır. Ancak zamanla buralardaki memurların ağır vergilerle birlikte halkın mallarına el koymaları Gazan Han'a sürekli şikâyet olarak gelmiştir.[129]

IV) Anadolu'nun Dört Mali Bölümde İradesi

Pervane Muhammed Bey kendi bölüğü ile gittiği Kastamonu'da güç kazanmak için Pervane Muineddin Süleyman'ın eski adamları ve hizmetçilerini huzurunda toplamıştır. Ancak bölgenin mali durumunu bilmeden koyduğu kanunlarla masrafları, borçları ve askeri harcamaları karşılamak için halka baskı kurmuş yani vergileri şiddetle toplamıştır. Ondan sonraki Pervane Rükneddin de Aksaray ve Eyüphisar'da tüm çabasını vergi ve müsadereye harcamıştır. Kemaleddin Tiflisi Samsun bölgesine kadar payına düşmüş olan Amasya tarafında tahılın onda birini kile ile ölçerek cinsine göre

[129] Aksarayî, **a.g.e.**, s.163-168; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.601-602 ; Uyar, **a.g.m.**, s.435-436; Cahen, **a.g.e.**, s.290-291; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.196.; Z.V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, s.242.

ambarlara koymayı ve toplanmış olan icar yüklerinin harcanmasını önlemeye çalışmıştır. Ancak toplama gecikince vergiler azalmıştır. Çiftçi avarız gibi ilave vergilerin ağır yüklerinden dolayı yurtlarını terk etmişlerdir. Tiflisi bir zaman sonra zora düşünce daha fazla nakit elde etmek ve iltizamın vergi reisinden daha çok faydalanmak için Samsun'a gitmiş ancak Tacik ve Frenklerle mücadelesi nedeniyle amacına ulaşamamıştır. Son olarak gittiği Aksaray'da da istediğini elde edemeyince kardeşi Cemaleddin'i kendisine vekil bırakarak çekilmiştir. Sahib Cemaleddin, Anadolu'ya ancak Sülemiş isyanı bastırıldıktan sonra gelebilmiştir. Geç kaldığı için Diyarbakır ve Sivas'taki memurlar halkı aşırı bir vergi yüküne sokmuşlar burada da memnuniyetsizlik hâkim olmuştur.[130] Müstevfi Şerefeddin Osman kendi yönetimine ayrılmış olan yerlerin mali işlerini yürütme yetkisini elde edince yasadan aykırı hareket etmeye başlamış Niğde ve civarından vergi tahsili konusunda hile yapmıştır. Başarısız politikalar nedeniyle ülkede mali buhran yaşanmıştır. Mesela vezirlik makamına tayin edilen Sadreddin Halidi "çav" denilen kağıt parayı yürürlüğe koymuş ancak Müslümanların tepkisi neticesinde ülkede alım satım işleri durmuştur. Çav'ın başarısızlığı daha evvel Geyhatu zamanında da tecrübe edilmiştir.[131]

Ülkede devam eden mali sıkıntılar ve artan isyan hareketlerini nihayete erdirmek için Müciredin Emir Şah istifa hükmüne göre iş arkadaşı olan Şerefeddin Abdurrahman ile harekete geçmiştir. Bu birkaç başarılı harekâtın ardından Aksaray'a dönmüştür. Daha sonra Pervane Muineddin'in torunu Mühezzibeddin Mes'ud'un Samsun'da çıkardığı karışıklığı bastırmıştır.[132] Bu olaylar olurken Horasan Veziri Hoca Vecih oğlu Nizameddin Yahya maliye ve vergi işlerini düzenlemek amacıyla yarlıg hükmüyle Anadolu'ya gelmiştir. Hüküm; Halkın yazılan her çift öküzün sürebileceği

[130] Aksarayî, **a.g.e.**, s.174-184.
[131] Aksarayî, **a.g.e.**, s.187-189.
[132] Aksarayî, **a.g.e.**, s.204-208.

arazi başına geçerli bir çift gümüş dinar ve halktan rüsum ve zorunlu masraflar haricinde bir şey alınmayacak şeklinde idi. Ancak Nizameddin Yahya Erzincan'a ulaştığında bunun yetinmeyerek daha fazlasını özel hazinesine aktarmıştır. Vezir Müstevfi Şerefeddin Abdurrahman, Nizameddin'in yaptıklarından rahatsızlık duyarak Müciredddin Emir Şah'e bildirmiş ancak durumdan haberdar olan Nizameddin Belek Rındî isimli bir adamına onu öldürtmüştür.[133]

Anadolu'da atanan görevliler işleri kendi lehine yürütürken mali vaziyeti gözetmedikleri için karmaşa dinmemiştir. Zaman zaman İlhanlı otoritesine karşı başlayan isyan hareketleri hem halkı hem de son dönemlerini yaşayan Selçuklu Devleti'ni derinden sarsmıştır.

A) III. Alâeddin Keykubad Dönemi (1298-1301)

Alâeddin Keykubad, ll. Gıyaseddin Mesud'un Gazan Han tarafından azlinden sonra Sadreddin Halidi'nin tertibiyle Selçuklu tahtına getirilmiştir. Tebrizli Ahmed Lakuşi, Tebriz'i imar ederken giderleri Anadolu'dan sağlamak amacıyla vezir olarak, istifa makamına Abdülaziz adında biri, Cengizlilerin ordu komutanlığına Bayancar Noyan ve Valiliğe Boçhur atanmıştır. Pervane Muhammed, Sahib Cemaleddin, Kemaleddin Tiflisi ve Şerefeddin Osman idare makamında iken Bayancar Noyan'ın Cengizli kuvvetleri komutanlığına atanmasına kızan Sülemiş, Gazan Han'ın Memluk seferine katılmadığı gibi 1299 yılında da isyan etmiştir. Bazı Cengizli emirlerinden, uç Türkmenlerinden, Karamanlılardan ve Mısır Memluk Sultanı el-Melikü'n-Nasır

[133] Aksarayî, **a.g.e.**, s.214-218.

Laçin'den destek alarak topladığı elli bin kişilik orduyla Bayancar Noyan ve Bokurcu Noyan'ı ortadan kaldırarak Sivas'ı kuşatmıştır. Anadolu'da bağımsız bir devlet kurma amacıyla hareket eden Sülemiş'in üzerine Gazan Han, Kutlug Şah, Çoban, Mulay, Sutay gibi tümen Beğleri, Başkıra ve diğer Hezare Beğleri ve makam sahiplerinden oluşan otuz beş bin kişilik topluluk Anadolu'ya hareket etmiştir. İki ordu Erzincan Ovası'nda karşı karşıya gelmişlerdir. Ordunun önünde bulunan Noyan-ı Azam Çoban, Sutay ve Mulay gelmeden önce Sülemiş'in ordusuyla karşı karşıya gelerek Sülemiş'i 1299 yılında bozguna uğratmıştır. Sülemiş yenilginin ardından Suriye'ye kaçarak Memluklere sığınmıştır. Bir sonraki harekâtı için Memluk Sultanının desteğiyle geldiği Ankara'da yakalanarak 1299'da Tebriz'de işkencelerle öldürülmüştür.[134] İsyanın bastırılmasının ardından Müciredddin Emir Şah ile Sutay emrindeki askerlerle Anadolu sınır güvenliğini korumak için Kayseri'de kalırken Çoban Halep sınırını tutmak için hareket etmiştir.[135] Ataları gibi İlhanlılar tarafından tayin olunan kimseler geldikleri memleketleri istedikleri gibi yönetmeye başladıktan bir müddet sonra merkezi yönetime karşı isyana başlamışlardır.[136]

Gazan Han, Sülemiş isyanında kendisinden yana olan Sultan Alaeddin'den memnuniyetini onu Şehzade Hülagü'nün kızıyla evlendirerek göstermiştir. Bu evlilikle birlikte Sultan'a tüm Anadolu'nun hâkimiyetini bildiren bir yalıg aynı zamanda onu hukuki manada yarı bağımsız konuma getirmiştir. Sultan, Vezirliğe yeni atanan Saveli Alaeddin, Müstevfi Nasıreddin Muhammed ve Müşrif Seyyid Şerefeddin Hamza, Atabeg Kadı Mecdeddin Karahisari ile birlikte Konya'ya gelmiştir. Saltanat Naibliği Anadolu'yu başarılı bir şekilde idare ettiği için Müciredddin Emir Şah da kalmıştır. Sultan'ın görevlendirilen memurlar gibi halkın malına el koyması yeni bir huzursuzluk

[134] El-Ömerî, **a.g.e.**, s.149-150.
[135] Aksarayî, **a.g.e.**, s.198-199.
[136] Cahen, **a.g.e.**, s.292; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.197.

başlatmıştır. Durum Komutan Abuşka'ya bildirilince Seyyid Hamza ve Maliyeci Nasıreddin öldürülmüşlerdir. Kaçmak üzere olan Sultan Hülagü'nün kızı ile evli olduğu için kurtulmuş ancak ölümüne kadar İsfahan'da ikamet etmeye mecbur edilmiştir. [137]

B) Sultan Mesud'un İkinci Saltanatı (1302-1318)

1302 yılında lll. Alâeddin Keykubad Gazan Han tarafından tahtan indirilince yerine Hemedan'da ikamet eden ll. Gıyaseddin Mesud ikinci kez Selçuklu tahtına oturtulmuştur. Onun ikinci saltanat döneminde güç daha çok Sülemiş isyanında muzaffer olan Çoban'ın elinde olmuştur. Vezirlik makamına atanan Saveli Alaeddin ve Abuşka Noyan ile birlikte Develihisar civarında isyan eden Cahoğlu'na karşı başlatılan harekât Gazan Han'ın ölümüyle yarım kalmıştır.[138] Gazan Han'dan sonra yeni İlhan Olcaytu döneminde en önemli iki devlet adamı Reşideddin ve Sahib Divan Saveci idi. Onun saltanatında Anadolu'ya İrincin gönderilmiştir. İrincin, İlyan adındaki Türk Emirinin ayaklanmasını bastıramamıştır. Bu sırada Sahib Divan'ın yeğeni Şerefeddin Müsafir, ülkenin kanunlarını koymak ve kararlaştırılmış vergi ve gelirlerini (Emvâl ve müteveccihât-i memalik) ortaya çıkarmak için gelmiştir. Ancak yanında getirdiği hacib ve naibleri yüzünden doğru işler yapamamıştır. Gıyaseddin Mesud'un 1308'de ölümünden sonra oğlu V. Kılıçarslan tahta çıkarak 1318 yılına kadar saltanatı sürdürmüştür. [139] Bu tarihlerden sonra Selçuklu Sultanlığı tamamen ortadan kalkmıştır. Müelliflerin eserinde bu dönem bahsedilmemektedir. Bu yıllarda Sahib Lakuşi, Ağaçeri

[137] Aksarayî, **a.g.e.**, s.231-236; Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.603-604; Uyar, **a.g.m.**, s.436-437; Cahen, **a.g.e.**, s.293 ; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.198.
[138] Aksarayî, **a.g.e.**, s.238-241.
[139] Sevim-Merçil, **a.g.e.**, s.605; Uyar, **a.g.m.**, s.437-438; Cahen, **a.g.e.**, s.293; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.199.

adında biriyle vezirliğe tayin edilmiştir. Erzurum'dan Antalya sahiline, Sinop sahilinden Diyarbekir bölgesine kadar olan bölgenin yönetimi ona bırakılmıştır. Ancak İrencin, Lakuşi'yi elçisinden uzaklaştırarak kendi gücünü artırmıştır. İrencin'in baskı ve zulümleri Olcaytu Han'ın kararıyla son bulmuştur.[140]

1316 yılında Olcaytu Han'ın vefatından önce geleneğe uyarak oğlu Ebu Said'i Horasan'a vali tayin etmiştir. Ebu Said 1317 yılında tahta oturduğunda Çoban, Emirü'l Ümera olarak atanmıştır. Fakat bu dönemde Sultan'ın varlığı göstermelik idi.[141] Bu sırada Reşidüddin ile Taceddin Alişâh arasındaki gerilim giderek artıyordu. Alişah'ın dostları Çoban ve Sevinç'in yardımlarıyla Reşidüddin'i Olcaytu'nun ölümüyle itham ederek 1318'de idam edilmesini sağlamışlardır.[142]

Anadolu'ya Olcaytu Han devrinin ilk yıllarında yönetime el koymak için gelen Çoban'nın bölgedeki faaliyetleri önemlidir. Önce Karabük'ü kışlak yaparak etkinlikleri her tarafa yayılan Türk emirlerini kontrol altına almıştır. Uluborlu'dan Felekeddin Dündar, Beyşehir'den Eşrefoğulları, Karahisar-ı Devle'den Sahib Fahreddin'in torunları, Kütahya ve kalelerinden Germiyan Emirleri ve Alişiroğulları, Kastamonu'dan Süleyman Paşa (Candaroğulları) Karabük kışlağında bağlılık gösterip itaat etmişlerdir. Ancak Karaman Bey itaat konusunda gönüllü olmaması üzerine Çoban Bey Konya taraflarına saldırarak başkent Konya'yı almıştır.[143] Çoban, burada uzun süre kalamadığı için gücünü devrettiği oğlu Timurtaş Kayseri'ye yerleşmiştir.[144] Timurtaş Anadolu'da Selçuklularının 1317 yılında son bulması üzerine bazı yerleri doğrudan hâkimiyeti altına almış ve Mısır'a yaklaşan küçük Ermenistan'ı tahrip etmiştir. Böylece İlhanlı saltanatı en son görünümüne kavuşmuştur. Bu dönemde Cengizli Emirler ile Türk Beyleri arasındaki

[140] Aksarayî, **a.g.e.**, s.249-250.
[141] El-Ömerî, **a.g.e.**, s.151.
[142] Bertold Spuler, **İran Moğolları**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s.135-136; Grousset, **a.g.e.**, s.426.
[143] Aksarayî, **a.g.e.**, s.251-252.
[144] Aksarayî, **a.g.e.**, s.256-259.

ilişki barıştan ziyade birbirlerinin işlerine karışmama esası üzerine kurulmuştur. Timurtaş hâkim olduğu yerlerde ele geçirdiği Türk beyliklerini kendi idaresinde birleştirmiştir. Bunlar: Başkenti Beyşehir olan Eşrefoğlu beyliği, merkezi Karahisar olan Turgutoğulları, Turgutoğullarının batısında bulunan Şücaeddin Uğurlu İli, Sultanönü ve Trabzon'un batısında yer alan Doğancık ve Kırşehir idi. Timurtaş bu sayede vergi gelirlerini çoğaltmıştır.[145] Ancak bir süre sonra onun yaptıklarından Türkmenler rahatsız olarak Çoban'a ve Ebu Said'e şikâyet için müracaat etmişlerdir. Timurtaş bir süre sonra bağımsızlığını ilan ederek hutbeyi kendi adına okutmuş, kendi adına sikke kestirmiştir.[146] 1321 yılında kendini mehdi ilan ederek başlattığı dini ayaklanma Çoban tarafından geçiştirilmiştir. Çoban, İlhan Ebu Said'in onu affederek Anadolu'da kalmasını sağlamıştır. Ancak 1327 yılında başladığı yeni isyan hareketi esnasında babası Çoban'ın vefatını ve İlhan'ın kendisi hakkındaki menfi düşüncesini öğrenerek Anadolu Umumi Vali görevini kayınbiraderi Eretna'ya bırakarak Mısır'a iltica etmiştir. İlhanlılar ile barış dönemine giren Memlukler Ebu Said'in ricası üzerine Timurtaş'ı öldürmüşlerdir. Ebu Said Han'a itaatini arz eden Celayirli Büyük Şeyh Hasan, Timurtaş'ın yerine Anadolu'ya vali olarak gönderilmiştir. Böylece Eretna konumunu korumuştur. 1335 yılında Ebu Said'in geriye varis bırakmadan ölmesi üzerine İlhanlı tahtında yer edinmek için İran'a giden Büyük Şeyh Hasan yerine Eretna'yı vekil bırakmıştır.[147] Bundan sonra Cengizlilerin gelip geçtiği topraklar dışında Cengizli egemenliği diye bir kavram kalmamıştır. Timurtaş'ın ortadan kaldırılmasının ardından Sivas civarını ele geçiren Eretna 1327 yılından itibaren özellikle Orta Anadolu'da hâkim güç olmuştur. 1335

[145] El-Ömerî, **a.g.e.**, s.151.
[146] El-Ömerî, **a.g.e.**, s.154-155.
[147] Kemal Göde, **Eretnalılar (1327-1381)**, Ankara 1994, s.29-33; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.155-156; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.340.

yılından sonra ilhanın ölmesiyle ortaya çıkan karışıklıklardan istifade ederek isyana başlamıştır.[148]

C) Anadolu'da Eretna Dönemi

Anadolu Selçuklu Devleti'nin sona ermesiyle fiili idare İlhanlılar tarafından atanan valiler tarafından yürütülmüştür. Anadolu'ya işgal kuvvetleri olarak gönderilen ve genel tâbiirle "Tatar" denilen Moğollar başlıca Tokat, Amasya, Çorum, Kayseri, Kırşehir ve Sivas çevresine yerleşmişlerdir. Ancak bu dönemde Anadolu'ya sadece Moğollar değil Uygur ve diğer Türk kavimlerinden zümreler de gelmişlerdir. İlhanlı tarihinde Uygur Türklerinin rolü oldukça önemlidir. Uygur Türklerinden Eretna, Olcaytu Han devrinde Anadolu'da bulunan Cengizli ordusunun bir fırkasına komutanlık ederek Emirler arasına girmiştir. Ebu Said Han zamanında eyalet nazırı iken Çoban'ın ve İlhanın güvenini kazanmıştır. Timurtaş ile kurduğu akrabalık dolayısıyla ona yakın bulunmuştur.[149] 1335 yılına kadar Han'ın bir valisi olmaktan öteye gidemeyen Eretna bu dönemde Emir ve Noyan unvanlarını almıştır.[150] Büyük Şeyh Hasan'ın Timurtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan ile yaptığı mücadeleyi kaybetmesi onun Anadolu'daki vekili Eretna'nın durumunu da tehlikeye düşürmüştür. Eretna, 1338 yılında Memluk Sultanı Melik Nasır'ın himayesine girerek onun adına hutbe okutup sikke kestirmiştir. Himayesinde olduğu Memluk Sultanı Melik Nasır'ın 1341'de ölmesinden sonra Memluk

[148] Cahen, **a.g.e.**, s.293-294 ; F.Sümer, **a.g.m.**, s.90-91; Spuller, **a.g.e.**, s.139-143, Grousset, **a.g.e.**, s.427.
[149] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu** Devletleri, Ankara 1988, s.155; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.340.
[150] Göde, **a.g.e.**, s.60

Emirleri arasındaki çatışma ona rahat hareket etme imkânı vermiştir. 1339-1340 yıllarında Sivas ve Kayseri merkez olmak üzere bağımsız devletinin temellerini atmıştır. 1340 yılında bastırdığı sikkede onun Sultan adı ve Alâeddin unvanıyla kendi adına sikke kestirdiğini görmekteyiz.[151] Onun Anadolu Türkmen beyleri arasında da otoritesini sağladığını adının geçtiği kitabe, vakfiye ve sikkelerde Sultan olarak zikredilmesinden anlamak mümkündür.[152] Ancak Faruk Sümer, 1327-1380 yılları arasında İlhanlıların Anadolu'daki en önemli varisi olarak hüküm süren ve halk arasında köse peygamber diye ün kazanan Eretna'nın bir Türkmen asilzadesi ve Oğuz boy beyi olan Batı Anadolu Beyleri gibi sevilmediğini belirtmektedir.[153] Sivas, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasya, Erzincan, Doğu Karahisar, Niksar, Canik, Develi Karahisar gibi şehirleri hükmü altına alan Eretna 1352'de Kayseri'de vefat etmiştir. Yerine Gıyaseddin Mehmed Bey geçmiştir. Eretna'nın vefatından istifade eden Türkmen beylikleri Canik ve civarını ele geçirmişilerdir. 1365 yılında Mehmed Bey'den sonra küçük yaştaki oğlu Alâeddin Ali Bey'in geçmesini fırsat bilen Karamanoğlu, Niğde ve Aksaray'ı işgal etmiştir. Bu dönemde memleketin asayişi yeniden bozulmuştur. 1378 yılında vezir olarak atanan Kadı Burhaneddin, Ali Bey'den sonra küçük yaşta tahta geçen II. Mehmed Bey'e naib olmuştur. Gücünü artırarak 1381 yılında Sultanlığını ilan etmiştir.[154]

Selçuklular ve İlhanlılardan sonra Anadolu'da devlet kurmuş olan Eretnalılar diğer Türk beylikleri gibi, kendinden evvel hüküm sürmüş mezkûr devletleri siyasi, askeri, idari, dini, ilmi, kültürel, içtimai ve iktisadi sahalarda taklit etmiştir. Her ne kadar mukayese edilebilecek ölçüde teşkilat ve kurumlara sahip olmasalar da devraldıklarını

[151] Uzunçarşılı, **Anadolu…**, s.146-157; Göde, **a.g.e.**, s.34.
[152] Göde, **a.g.e.**, s.62-64.
[153] Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları**, 3. Baskı, İstanbul 1980, s.164; Kemal Göde, "Eretnaoğulları", **İA**, C.11, İstanbul 2007, s.296
[154] Uzunçarşılı, **Anadolu…**, s.159-160; Göde, **a.g.e.**, s.140; Sevim-Yücel, **a.g.e.**, s.356-358; Baykara, **a.g.e.**, s.68.

devam ettirmeleri bile Eretnalıların diğer Türk Beylikleri ile birlikte Anadolu Türk kültür ve medeniyetine hizmette bulunduklarını göstermeye kâfidir. Türk devlet ve hâkimiyet telakkisi Eretnalılara da intikal etmiştir. Anadolu'da İlhanlı'dan sonra da onların tesisi devam etmiştir. Togan bu tesiri; "Anadolu, Türklerin milli devlet teşkilatının tatbik sahası olmuş ve bu usul Hanlardan sonra da epey zaman yaşatılmıştır" şeklinde ifade etmektedir. İlhanlıların sistemini miras olarak devralan Eretnalılar Türk hâkimiyet ananesi olan "devlet hanedan üyelerinin ortak malıdır" prensibi gereğince hareket etmişlerdir. Anadolu beyliklerinde ve Eretnalılarda ailenin en büyüğü Noyan, Noyan-ı Âzam; Emir-i Ümera; Melik, melik-i ümera; Sultan, Sultan-ı Âzam" unvanlarıyla devletin başında ülkeyi idare etmişlerdir. Bu unvanları kendi adlarına okuttukları hutbelerde, kestirdikleri sikkelerde, düzenlettikleri vakfiyelerde ve kitabelerde kullanmışlardır. Sultanlar idaresindeki devlet ve hükümet erkanından başarılı olanlara hil'at giydirmişler tabl ve alem vermişlerdir. Selçuklu ve İlhanlı da görüldüğü üzere devlet işlerini yürüten bir divan teşkilatı kurmuşlardır.[155] Tüm Türk devletlerinde olduğu gibi Eretnalılarda da devletin dayandığı temel unsur ordu olmuştur. Diğer teşkilat ve kurumlarda da Selçuklu, İlhanlı ve Memluk askeri kanun ve kaidelerini rehber almışlardır. İkta suretiyle ayrılmış olan arazi, ocakzade asker ve ümeraya verilmiştir. Bundan başka arazi, iktâ veya tımar suretiyle; hükümdara, beylere ve vakıf eserlere tahsis edilmiştir. İkta edilen toprak devletin sayılmıştır. Sultanın maiyetinde yaya ve atlı askerlerden teşekkül eden hassa kuvvetleri daimi ordu olarak bulunmuştur. Eretnalı ordusu hakkında kesin bilginin olmaması ile birlikte ordu, Sultan'ın atlı ve yaya kuvvetlerinden Beylerin tımarlı sipahilerinden çerik denilen Moğol aşiret kuvvetlerinden ve savaş sırasında katılan yardımcı güçlerden teşekküldür.[156] Eretnalı ordusunda bayrak (alem),

[155] Göde, **Eretna…**, s.141-143 .
[156] Göde, **a.g.e.**, s.145.

davul (tabl), nakkare bulunduğu bilinmektedir. Silah ve malzeme olarak kargı, ok, yay, kılıç, hançer, zırh, süngü, çomak, balta, nacak, gürz ve bilhassa gülle atmak için mancınık kullanılmıştır. Eretnalılar döneminde sosyal yapı Selçuklulara göre farklılık göstermektedir. Selçuklularda esas yapıyı Oğuz-Türkmen-Yörük üçlüsü teşkil ederken Kösedağ Savaşından sonra gelen Cengizliler ve Uygur Türkleri İlhanlı ve Eretnalıların toplumun yapısında mühim değişiklikler meydana getirmişlerdir.[157] Eretnalılar devirde şehirler tamamen Türk karakterini almış, Türkçeden başka bir dil konuşulmamış, Türk veya Müslüman isimler verilmiştir. Bu dönemde Anadolu'nun ekonomik durumu hakkında vergi kitabeleri vardır. Hamdullah Kazvinî 1336'da yılındaki kayıtları Anadolu'nun iktisadi durumunu göstermektedir.[158] Anadolu'da Eretnalıların hâkimiyeti boyunca Uygur Türkleri'nin etkisi sahaya yayılarak İslam medeniyeti ile uyum imkânı bulmuştur.[159]

V) Anadolu'da Beyliklerin Faaliyetleri

Malazgirt Savaşı'nın ardından kitleler halinde Anadolu'ya gelip yerleşen Türkler arasında sadece göçebeler değil yarı göçebe ve yerleşik şehirli-köylü gruplar da vardır. Türkmenler yanlarında eski Türk inançlarını güçlü bir şekilde taşıyan şeyh ve dervişlerini de getirmişlerdir. XI. asrın sonlarında Bizans ve Kilikya sınırlarında Selçuklu sınırlarını muhafaza etmekle görevlendirilen grup arasında Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe

[157] Göde, **a.g.e.**, s.146-147. ; P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire," **Central Asiatic Journal**, C:22, 1978, s.186-244.
[158] Göde, **a.g.e.**, s.148.
[159] Göde, **a.g.e.**, s.149- 150.

Türkmenleri de vardır. Kilikya yani Küçük Ermenistan Krallığı sınırında iskân edilen Karaman Türkmenleri de buraları Ermenilere karşı korumuştur. Karamanoğullarının 1250'de başlayan gücü İlhanlı tahakkümünden bıkan Türk gruplar tarafından gördüğü destekle artmıştır.[160] Kuzey Anadolu'da Süleyman Pervane ile Şemseddin Yaman'a, Sinop ve Kastamonu civarları hizmetlerinin karşılığı olarak Selçuklu ve İlhanlılar tarafından malikane olarak verilmiştir. Batı Anadolu'da ilk zamanlar Germiyanlılar hâkim güç iken bir süre sonra burayı Bizans'tan kurtararak kendi siyasi teşekküllerini kuran Aydın, Saruhan, Karesi Beylikleri küçük ancak mevkileri bakımından etkili rollere sahip olmuşlardır. Orta Anadolu'daki Eretna hükümeti ise İlhanlılardan sonra idareyi devralmıştır. Güney Anadolu'da XIV. asrın ortalarında ortaya çıkan Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları çok daha önce bölgeye yerleştirilmiştir. Selçuklular Cengizli hâkimiyetine girdikten sonra en büyük direnişi gösteren Türkmenlere karşı harekât başlatmışlardır. Ancak XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkmenleri bastıracak güçten yoksun olduklarını desteğe duydukları ihtiyaçtan anlamaktayız. Cengizliler de Türkmen faaliyetlerine bir türlü son verememiş 1277 yılında Elbistan ovasında büyük bir zafer kazanan Baybars'ı başta Karamanoğulları olmak üzere Türkmenler desteklemiştir. Karamanoğullarının siyasi etkinliğinin arttığı bu dönemde klasik Türk Edebiyatı ilk mahsullerini vermiştir.[161] İlhanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu'nun orta ve doğu bölgeleri sukunet içinde iken batı tarafında Türkmen grupların faaliyetleri nedeniyle karmaşa hâkim olmuştur. Argun Han'ın vefatından sonra çıkan Türkmen ayaklanması Sultan Mesud'un Geyhatu'dan talep ettiği yardım sayesinde bastırılmıştır. Bu durum İlhanlılar olmasa Türkmenlerin memleketi ele geçireceğinin göstergesidir.[162] Karamanoğlu direnişi karşısında Gazan Han; "*ben düşmanı doğu ve batıda arıyorum,*

[160] Togan, **a.g.e.**, s.320
[161] Sümer, **a.g.e.**, s.158-160.
[162] F.Sümer, **a.g.m.**, s.60-62.

halbu ki o, benim cübbemin altında bulunan Karamanoğullarıdır" diyerek onları hâkimiyetinin batıya uzanmasında engel olarak görmüştür. Buna rağmen Karamanoğulları, Cengiz devlet geleneğini en çok benimseyen beyliktir. Hülagü Han tarafından onaylanan ülüş haklarına Osmanlıların riayet etmediğinden şikâyet ederek İlhanlı vergi sistemini Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar muhafaza etmişlerdir.[163]

Tevaif-i Mülük denilen uç beylikleri Selçuklu gücünün zayıflamasıyla bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bunlar; Karaman, Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe, Candar, İnançoğulları, Aydınoğulları, Saruhan, Karesi, Pervane ve Osman-oğulları beylikleridir.[164] Osmanlıların 1277 yılından sonra Cengizli baskısı nedeniyle Ankara taraflarından Söğüt'e gelmesi muhtemeldir. Başta Aydınoğulları olmak üzere Türkmen beyleri Türkçe eser yazdırmak ve tercüme ettirmek suretiyle Türk kültürüne hizmet etmişlerdir. [165] Karamanoğulları Konya'da Selçuklu'dan kalan boşluğu doldurmaya çalışırken Osmanlılar Bizans aleyhine ilerlemişlerdir. Osman Bey'in İznik'i tacizine karşılık Bizans imparatoru Andronik Olcaytu'nun ittifakını elde etmek için kız kardeşi Maria'yı Han ile nişanlamıştır. Bunun neticesinde Eskişehir'de Osmanlı bölgesine giren Cengizli ordusu Orhan Bey tarafından geri püskürtülmüştür.[166]

Ebu Said Han'ın vefat ettiği dönemde yani 1335 yılında uçlarda varlığını sürdüren beylikleri İbn Fadlullah el-Ömeri'nin eserinde şu halde verilmiştir;

1. Merkezi Ermenek olan Karamanoğlu

2. Burdur ve Eğirdir'de Hamidoğlu Dündar

3. Antalya'da Yunusoğlu Hızır

[163] Sümer, **a.g.e.**, s.161; Togan, **a.g.e.**, s.320.
[164] Uzunçarşılı, **Anadolu…**, s.v.
[165] Sümer, **a.g.e.**, s.161
[166] Grousset, **a.g.e.**, s.423-424

4.Füke'de Menteşeoğulları

5. Bunlardan Milas'ta olanı 3 bin askere sahip olanı

6. Tavas'ta olanı 4 bin atlıya malik

7. Denizli'de İnançoğlu

8.Birgi'de Aydınoğlu

9. Manisa'da Saruhan Bey

10. Nif'te onun kardeşi Ali Paşa

11. Balıkesir ve Marmara mıntıkasında Karesioğulları

12. Bursa'da Osmanoğlu Orhan Bey

13. Kütahya'da Germiyan

14. Mudurnu yakınında Göynük Karahisar'da Emir Caku (Çaku)

15. Gerede de Şahin Bey

16. Kastamonu'da Candarlı Süleyman Paşa

17. Kavya(Canik Beyi)

-Beyşehir mıntıkasında Eşrefoğlu

-Bulgar dağında Uğurlu Bey [167]

Eserinin İran'a ait kısmını Ebu-Said Han vefat edip İlhanlı devletinin dağıldığı sırada yazmış olan el-Ömeri uç beylikleri hakkında; *"Bu uç Türk emirleri yüksek dağ, kale, ordu ve silahlarının sayesinde çok güçlü olup Moğollardan da mesafe itibariyle*

[167]Togan, **a.g.e.**, s.318.

uzak bulundukları halde onlara müdara ederler. Onların padişahlarına ve oralardan gelen memurlara hizmet eder, onlara hediyeler gönderirler. Beyler kendi şehirlerinde Hülagü neslinden olan hanların adına hutbe okutup sikke basarlar. İlhanlıların Anadolu'daki naiblerine hediyeler vererek onların arkasında duran Hanlardan sakınırlar. Bu naibin hatırına riayet ederler, çünkü o onlara en yakındır. Bu hediyeler bu naibin uç beyleri hakkında ordaya yani ilhan karargâhına yazacağı raporların lehte olması için bir nevi rehine işini görmektedir. Çobanoğlu Temurtaş Rum memleketinde naib olub bayraklarını açıp ülkeler fetih edince Türk (uç) emirleri ondan korktular ve babası Çoban ile münasebetle onun himayesine girdiler. Çobanoğulları devleti yıkılınca Rum memleketinde Türk (uç) emirleri güçlendi. Fakat İlhanlıların ahvali Ebu-Said'in vefatından sonra karışık olduğu halde bu Türk beylerinden hiç birisi Moğollara karşı harekete geçip onların idaresinde bulunan yerlere el uzatmadı. Hatta Eşrefoğlu şehirleri gibi Temurtaş'ın zorla aldığı yerleri de geri almaya teşebbüs etmediler." şeklinde rivayet etmiştir. Bu beylikleri birkaç sene sonra ziyaret eden İbn Battuta'ya göre Türkmen Beyleri içinde en güçlüsü Bursa hâkimi Orhan Bey'dir.[168]

Anadolu'nun doğu ve güneydoğu bölgelerinde ise İlhanlılardan sonra Kara ve Akkoyunlu Türkmenlerinin faaliyetleri görülmektedir. Karakoyunlular Musul ve Van Gölü çevresini, Akkoyunlular ise Diyarbakır yöresini nüfuzları altına almışlardır.[169] Cengizli hâkimiyeti döneminde Yukarı Fırat ve Dicle havzası arasında yoğun olarak yaşayan Akkoyunlular İlhanlı Devletinin yıkılışı ile Bayındırlılar ve diğer aşiretlerin birleşmesiyle Akkoyunlu Ulusunu oluşturmuşlardır.[170]

İlhanlılar dönemi bölgede Türk etkilerinin en fazla olduğu yıllardır. XIV. yüzyılın

[168] Togan, **a.g.e.**, s.318.
[169] İsmail Aka, **Makaleler**, Ankara 2005, s.138.
[170] İlhan Erdem "Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-koyunlular (1435-1456)" **A.Ü-DTFC Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.20, S.32, Ankara 2002, s.?

ikinci yarısında ve XV. Yüzyılın başlarında Türkmenlerin giydiği kıyafetler genellikle Türkistan coğrafyasında yaşayan Türklerininki ile aynıdır. Ayaklarında kırmızı çizmeler başlarında da kızıl börk olan Türkler kopuzlarla Dede Korkut hikâyelerini söyleyerek dolaşmışlardır. Bu hikâyelerin etkileri dini eserlerde dahi görülmektedir. Bu etki sadece halk arasında değil saraylarda da görülmüştür. Mesela Tebriz'deki Karakoyunlu sarayında Cihan Şah Osmanlı elçisine kütüphanesindeki Uygurca Oğuz-Name'ye dayanarak babası Kara Yusuf Bey ile Sultan Murad'ın Oğuz-Han soyundan geldiklerini söylemiştir. Diyarbakır'daki Akkoyunlu hanedanı da Oğuz-Han'ın oğullarından Bayındır Han'ın soyundan geldiklerini devletin kurucusu Kara Yülük Osman Bey'in Selçuklu hanedanı ile akraba olduğunu söylemişlerdir. Bu nedenle bu devletlerde Selçuk ismi ortak bir değer olarak alınmıştır. Akkoyunlular Bayındır boyunun damgasını devletlerinin sembolü olarak kabul etmişler onu para, kitabe ve resmi vesikalarına koymuşlardır. Ayrıca bu dönemde Karakoyunlu hükümdarlarından günümüze kalan Türkçe şiirler Türk dili açısından oldukça kıymetlidir. [171] Kendilerini Oğuz Han'a bağlayan diğer Türk beyliği Karamanlılardır. Osmanlıların Türkçeyi resmi dil ilan etmeleri Orhan Bey zamanında olmuştur. Türk ve Oğuz etkisinin en fazla olduğu II. Murad devrinde hanedan Oğuzların en şerefli boyu olarak görünen ve yabguların en çok çıktığı Kayı boyuna bağlanmıştır. İlk defa II. Murad'ın paralarında Kayı boyu damgası vardır. Ondan sonra paralara damga konulmaktan vazgeçildiyse de şahsi eşyalar ve silahlardaki kayı damgasının varlığı devam etmiştir. II. Mehmed hiçbir Türk hanedanında rastlanılmayan Korkut ve Oğuz Han isimlerini torunlarına vermiştir. Neşri'nin tarihi, kavmi duyguların milli tarih görüşü yaratılması üzerindeki etkisinin bir örneği sayılmaktadır. Eserde Osmanlı tarihinden önce Oğuz-Han ve oğullarına, Oğuz boylarına Karahanlılara ve Selçuklulara ait konular yer almaktadır. Kavmi duyguların

[171] Sümer, **a.g.e.**, s.167.

canlandırılması din adamları üzerinde de etkili olmuştur. Hacı Bektaş velayetnamesi ve Saltuk-name'de bu etkiler görülürken Bayat boyuna mensup Şeyh Ömer Ruşeni Cem Sultan için Osmanlıların Oğuz Han'a kadar giden atalarına dair bir eser yazmıştır. Yine Gülşeni tarikatının kurucusu İbrahim Gülşeni de kendisini peygamber soyuna değil Oğuz-Ata'ya bağlamıştır. 1478 yılında Anadolu'da ölen Bektaşi şeyhlerinden Otman Baba Oğuz dilini konuşup Oğuz-name usulünce şiirler okuyan bir kimsedir. Kısacası XV. Yüzyılda Türkler Tuna'dan Ceyhun'a kadar tek bir kavim olduklarını bilmekte ve Oğuzların torunu olmaktan gurur duymaktadırlar. Bu kavmi bilinç, toplumun her kesimi tarafından idrak edilerek özellikle Oğuzların hatıra ve geleneklerini yaşatmak ve Türkçeye değer vermekle kendini göstermiştir. Bu kavmi şuurun canlanması Türkmenlerin XV. Yüzyılda kazandıkları büyük siyasi başarılar ile yakından ilgilidir.[172]

Orhan Gazi'nin adına sikke bastırması ancak 1327 yılında yani Temurtaş Noyan'ın Anadolu'dan ayrılıp beylerin istiklal yoluna girme hadisesiyle başlamıştır. Kayı beyleri o sıralarda uç beyleri arasında kalan savaş erleri olmuştur. Bu sebeple ilk dönem tarihlerini komşularından öğrenmekteyiz. Fakat bunlarda da menşei bilgisi bulunmamaktadır. Ancak İbn-i Battuta'nın ve Temurlu tarihçiler Osmanlıların Türkmenlerden olduğunu ifade etmişlerdir. Temürlü müverrih Handemir Osmanlıların Kırım yoluyla Deşt-i Kıpçak'tan Anadolu'ya gelen 10 bin hanelik "Kıpçak terakimesi" olduğu hakkında bir rivayet nakletmiştir. Timur ise Bayezıd'a ecdadının Kefe ile Anadolu sahilleri arasında kayıkçılık ettiğine dair bir rivayeti referans alarak "sen bir kayıkçı Türkmen'in neslindensin" demiştir. İlk devirlere dair İlhanlı müverrihi Reşideddin'in tarihinde, İbn Bibi ve Aksarayî'nin eserlerinde Ertuğrul ile oğlu Osman çağdaş olmalarına rağmen isimleri geçmemektedir.[173] Bu dönemde adlarının

[172] Sümer, **a.g.e.**, s.168-169.
[173] Togan, **a.g.e.**, s.321-323.

geçmemesinin nedeni onların önce Kastamonu emirlerine sonra Germiyanoğullarına tâbii olmalarıdır. Emir Çoban, 1314 yılında Karabük'te Anadolu Beylerini topladığı esnada Osman Bey Germiyanoğluna tâbiii olarak gelen beyler arasındadır. Temürtaş Noyan'ın Sakarya kışlağında bulunduğu zamanlarda Osman Bey'in vergi ödediğine dair kayıtlar mevcuttur. Müverrih Ebu'l-Fida 1330 yıllarında beyliklerden bahsettiği halde Orhan Bey idaresindeki beylikten hiç söz etmemiştir. 1349-50 yıllarına ait vergi kayıtlarında Karaman, Germiyan, Eğirdir, Hamidoğlu, Orhan, Sinop, Denizli, Gerede, Bolu, Umur Bey "Al-ucat" ismiyle yer almıştır. Orhan Gazi 1337 yılında Bursa'da yaptırdığı caminin kitabesine kendisi için diğer uç beylerinin de kullandığı gibi emir-i kebir ve gazilerin sultanı anlamında sultan el-guzat unvanlarını yazdırmıştır. 1348 tarihine ait temliknamede Orhan Bey unvan almayarak "Orhan bin Osman" sözünü kullanmıştır. Vakıfname metninde de kendisinden "men ki Şucaeddin Orhan bin Fahreddin Osman'ım" diye bahsetmiştir. Ancak temliknamede geçen kendisi için Hüdavendigar; büyük oğlu Süleyman ile Veziri Hacı Paşa ve diğer üç oğlunu da bey unvanını kullanmıştır. Hüdavendigar Selçuklu vezirleri ve kumandanları için kullanılan saygın bir unvandır.[174] Orhan Bey'in faaliyetleriyle temelleri atılan Osmanlı Devleti onun seleflerinin büyük fetihleriyle sınırları geniş bir cihan devleti konumuna yükselmiştir. Orhan Bey 1327 yılında Timurtaş Noyan'ın Anadolu'yu terk etmesinden doğan boşluk nedeniyle vaziyetin gevşemesi ve nihayetinde 1335 yılında Ebu Said Han'ın vefat etmesiyle ortaya çıkan elverişli imkân sayesinde hareket etmiştir.[175]

[174] Togan, **a.g.e.**, s.338
[175] Togan, **a.g.e.**, s.337

II. BÖLÜM

İLHANLI HÂKİMİYETİNDE ANADOLU VE İLHANLİ ETKİSİ

I) İlhanlı Hâkimiyetindeki Anadolu'da Siyasi Durum

Çalışmamızın bu bölümünde İlhanlılar devrindeki Anadolu'nun genel vaziyetini ve Cengizli etkisini izah ettik. Bölgenin Cengizlilerin gelişinden evvelki genel görüntüsü sonraki gelişmelere ışık tutar niteliktedir. Batı'ya gönderilen Cengizlilerin Anadolu politikası ve tayin ettikleri memurların yönetim tarzları bu devri özel kılmıştır. Bu dönemde düşen Selçuklu gücü artan Türkmen faaliyetleri ve İlhanlılar dönemi siyasi tarihimiz bakımından oldukça mühimdir. Yine bu dönem cihan devleti Osmanlı'nın filizlendiği yıllar olması bakımından da ayrı bir değer taşımaktadır. Tezimizin esasını İlhanlı tesiriyle şekillenen Osmanlı devlet ve toplum yapısı oluşturmuştur. Bunun için siyasi ve kültürel gelişmeleri birlikte ele almak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bölümde İlhanlı hâkimiyetinde olduğu dönemde Selçuklularda cereyan eden önemli olayları, ilk defa icra edilen uygulamaları ve İlhanlı'dan sonra zuhur eden gelişmeleri değerlendireceğiz.

Kösedağ savaşı Anadolu'nun akıbeti için bir dönüm noktası olmuştur. Ancak ilk bölümde izah ettiğimiz üzere Selçuklu-İlhanlı münasebetleri bu mağlubiyetten önce,

Alaeddin Keykubad'ın Kağan Ögedey tarafından gönderilen elçi ile birlikte payzayı kabul etmesiyle başlamıştır. Selçuklu, 1243 yenilgisinden İlhanlı devleti kurulana kadar Batu Han'ı "Padişah-ı ruyi zemin" kabul ederek Altın-orda nüfuzunda kalmıştır. Kağan adına İlhanlı nüfuzuna geçen Selçuklu Sultanlarının Karakurum'a giderek maruzatta bulunma geleneği kaldırılmıştır. Sultanlar İlhan'ın tümen beyi yani generali gibi muamele görmüşlerdir. Bir müddet sonra da Selçuklu Sultanları Cengizli yarlıg ve genellikle altın başlı payza ile tayin edilmeye başlanmıştır.[1] İlhanlılardaki büyük memurlara verilen yarlıg ile hanlar tarafından mühürlenmiş ağaçtan, bakırdan, gümüş ve altından yapılmış payza Anadolu'da da görülmektedir. Selçuklu topraklarında hâkim güç olan Cengizliler devletin iç idare sistemini değiştirmemiştir. Mesela Sultan'ın Divan teşkilatı, Beylerbeyleri idaresindeki ordusu ve vergi sistemleri muhafaza edilmiştir. Cengizli vergi usulünde Müslim ya da Gayrimüslim ayrımı olmamasına rağmen Anadolu'da cizye devam etmiştir. Bu devirde Anadolu'ya gönderilen kişileri yaşanan hadiselerin büyüklüğüne göre önemli gördük. İlhanlı memurlarını kaynaklarda erişebildiğimiz kadarıyla çalışmamıza dâhil ettik.

İlhanlılar Amuderya sahillerinden Şam sınırlarına kadar uzanan yerlerde emirlerini infaz edecek başkakları, melikleri, bitikçileri, na'ib ve mutasarrıfları görevlendirmişlerdir. Melikler İran'da olduğu gibi Anadolu'da da ayrı bölüklerde ahalinin temsilcisi olarak bulunmuştur. Fermanlarda Hanların isimleri Sultanlardan sonra veya hemen onlarla beraber zikredilmiştir.[2] 1243-1255 arası yıllarda sınır Kızılırmak olmak üzere iki sultanla idare edilen Anadolu'da Sultanların yanında Kağan tarafından tayin edilen birer Noyan ve asker bulunmuştur. Bu kişiler Engürek ve Nusal Noyanlar idi. 1255 yılında Mengü Kağan tarafından Kirayit uruğundan Almak ya da

[1] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara 1988, s.76; Bertold Spuler, **İran Moğolları**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011, s.392.
[2] Z.V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, s.238.

Alıcak Noyan 1257 yılına kadar Sultanlara nezaret etmesi için gönderilmiştir. 1265 yılında Hülagü tarafından onun yerine Celayır Beyi İlkâ Noyan gönderilmiştir. 1265-1277 yıllarında ise Anadolu'nun "Emir-i Leşker"i sıfatıyla Küen Tatar kabilesinin tümen beyi ve Hülagü'nün akhtacısı yani Mirahur'u Samagar Noyan bulunmuştur. Bu kişilerin varlığı devletin idaresinde her hangi bir engele yol açmamıştır. Ancak Baybars'ın Kayseri'ye kadar gelip tahta oturması İlhanlara Anadolu'yu daha sıkı idare etme zaruriyetini göstermiştir. Abaka Han, kardeşi Kongurtay'ı "Emir-i leşker" tayin ederek Vezir Cüveynî ile birlikte bölgenin idaresini diğer Cengiz ülkelerindeki sisteme göre düzenlemesi için Anadolu'ya göndermiştir. Kongurtay, 1277-1282 yıllarında Emir-i leşker ve Umumi Vali olarak vazifesini yürütmüştür. Bu dönemde Celayir tümeninin beyleri Arktubin İlkâ Noyan ile onun oğlu Togu Bitikçi ve Sulduz tümeninin beyleri Sadun Noyan ile Tudan Noyan Kongurtay'ın başyardımcıları olmuştur. 1277 yılından itibaren Emir-i leşkerlik kendi başına bir müessese olmuştur. Abaka Han daha sonra bu iki önemli göreve Tatar tümeninin beyi Samagar Noyan ile Kürkey Noyan'ı tayin etmiştir. Diyarbakır'da bulunan Sunit tümenine Durutay Noyan, Bisuut tümenine Baycu'nun oğlu Üvek, Kadan ve Tukay ismindeki beyler tayin edilmiştir. Ahmed Teküder zamanında (1282-1284) Tatar Samagar Noyan Emir-i leşker tayin edilmiştir.[3] Kayseri merkez olmak üzere Uygurlara Acay oğlu Toğrul, Aksaray merkez olmak üzere Tatarlara Mulay Bulargı beylik etmişlerdir. Argun Han döneminde (1284-1289) şehzade Hülecü "Emir-i leşker-i memalik-i Rum", Keyhatu da naib tayin edilmiştir. 1289-1291 yıllarında Keyhatu, Anadolu Emir-i memalik vazifesini yürütmüştür. Bunlar hem askeri hem sivil işlerin idaresinden sorumlu olmuşlardır. Bu dönemde İci Tutkavul merkezi Konya olan Selçuklu topraklarında ve Tuladay Yarguçı merkezi Tokat olan Danişmend vilayetinde sivil vali olmuşlardır. Şehzadelerden Hülecu ise emir-i leşker vazifesini

[3] Bruno De Nicola, "The Role of the Domestic Sphere in The İslamisation of The Mongols", **ERC**, s.355.

yürütmüştür. Keyhatu hükümdar olduktan sonra Sağunut kabilesinden büyük emir Togaçar'ı "Emir-i leşker-i Rum", Bugdi Yarguçı'yı ve Tatarların beyi Daluday İleçi'yi de "eyalet" yani Umumi Vali tayin etmiştir. Daha sonra Daluday İleçi'yi azledip yerine Hitay kabilesinden Taştemür Bey'i emir ve "Hâkim-i memalik-i Rum" tayin etmiştir. Daha sonra Gazan Han tarafından Sivil vali-umumilik görevine kendi "ildevçi" yani 'bahadırlarından Melik Bahadır isminde bir Horasanlı memur tayin edilmiştir. Melik Bahadır zamanında Anadolu dört bölüme ayrılarak idare edilmiştir. 1298 yılında mali işlerin müzakeresi için yapılan toplantıya tümen beyleri sıfatıyla Abaçı, Baytemür ve Samagar oğlu Arap Tatar da katılmıştır. Gazan Han 1298 yılı sonlarında Bayıncar'ı "Emir-i leşker-i Rum, Boçukur'u vali-umumi göreviyle Anadolu'ya göndermiştir. Bu kişiler Sultan Mesud'u Baltu'ya taraftarlık etmesini sebep göstererek azlederek yerine III. Alaeddin Keykubat'ı Sultan tahtına oturtmuşlardır. Bu olay İlhanlı memurlarının Sultanlığa ne derece nüfuz edebildiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Gazan Han'ın kendisini "Emir-i leşker Rum" tayin etmesini bekleyen Sülemiş'in isyanı esnasında Emir Sutay Noyan, Kayseri'de Emir'i leşker ve vali-umumi unvanıyla bulunmuştur. Ancak idareyi elinde tutan Abuşka Noyan bir süre sonra Emir-i leşker ve Vali-umumi olmuştur. Gazan Han zamanında, Anadolu'da ordu kumandanları sıfatıyla Başgurd Bahadır ile Körbuğa Bahadır zikredilmektedir. Bahadır lakabını taşıyan generallere daha çok *İldeçi* ya da *İldevci* denilmiştir. Bu kişiler 1298 yılındaki Mısır-Suriye seferine Diyarbakır'da Gazan Han'a birlikleriyle katılan emirler sıfatıyla zikredilmişlerdir. Abuşka, 1312 yılına kadar vali-umumi olarak devam etmiştir. 1312-1317 yılları arasında Kerayit Beyi Sarıça'nın oğlu İrencin Noyan Rum vali-umumisi ve Emir-i leşkeri olarak bulunmuştur. Sarıça, Hülagü'nün zevcesi Tokuz-Hatun'un kardeşi olduğu için oğlu İrencin İlhanlı sarayında itibar görmüştür. 1317-1327 yıllarında Ebu Said'in Naibi olan Emir Çoban Sulduz'ın oğlu Temurtaş Anadolu Emir-i leşkeri ve vali-

umumisi vazifesini yürütmüştür. Temurtaş'ın 1327'de Mısır'a kaçması üzerine onun yerine Han tarafından Uygur beyi Caferoğlu Eretna vali tayin edilmiştir. Eretna 1352 yılında vefat edene kadar hüküm sürmüştür. Oğlu Ali Bey 1361-1380 yıllarında, sonra onun oğlu Mehmed Çelebi 1380-1381 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Nihayetinde Salur Türkmenlerinden Kadı Burhaneddin, Eretnalı hükümetini ortadan kaldırarak kendi adına idareyi ele almıştır. Bu konuya teferruatıyla siyasi tarih bölümünde yer verdiğimiz için burada sadece dönemlere göre İlhanlı adına vazife yürüten memurları sıralamayı faydalı bulduk.[4]

İlhanlılar zamanında Anadolu'ya atanan Vali-umumilerin vasıflarını Zeki Velidi Togan'ın eserinde bulmak mümkündür. Buna göre; Şaman olan Baycu Noyan askerlerin halka zarar vermesini önlemek maksadıyla Aksaray'a şahne diğer adıyla başkak/daruga tayin etmiştir. Ahmed Teküder'in damadı olan ve Anadolu Selçuklu beyleri tarafından büyük saygı gören Kirayit Alınak Noyan Hanlığın gayrimüslim Argun'a geçmemesi için uğraşmıştır. Sultan Veled'in "*Beğimiz bizi unutma"* nakaratlı kasidesinde iyi bir Müslüman olarak anlatılan Samagar Noyan ise "akıl ve adalette cihanda emsali nadir ezelden seçilmiş bir hükümdar" diye nitelendirilerek *"Samagar Ağa"* gibi övgülerle tesmiye edilmiştir. Aksarayî ve diğer müellifler tarafından çok adil ve akıllı bir vali olarak tarif edilen Abuşka Noyan "Rükn-ü şedid-i" olarak tanıtılarak memleketteki Türk ile Tacik'in müşterek babası olarak gösterilmiştir. Çobanoğlu Emir Temürtaş'ın 1317-1328 yıllarındaki yönetimi Anadolu'da İlhanlılar hâkimiyetinin en şefkatli çağı olarak zikredilmektedir. Emir Eretna ise Anadolu'ya atanan vali-umumileri arasında en parlak şahsiyettir. Sivas'ta Eretna'yı ziyaret eden İbn-i Batuta onun kendisiyle Arapça konuştuğundan ve faziletinden bahsetmiştir.[5] Anadolu'da sivil ve askeri idare

[4] Togan, **a.g.e.**, s. 239-240,243-244.
[5] Togan, **a.g.e.**, s.245-248.

birleştiğinde "Emir-i leşker-i Rum"a tâbii olan divan üyelerinin çoğu Cengizlilerin beraberinde getirdikleri Horasanlı, Türkistanlı Türk ve Tacik vezirler, müstevfi, amil ve memurlardan teşekküldür. 1277'den sonra bölgeye tayin edilen memurlar önceki vezir ve müstevfilerin devamı niteliğinde onların neslinden seçilmiştir. Mesela Muineddin Pervane'nin oğlu Muhammed Pervane, Taceddin Mu'taz'ın oğlu Müciredddin Muhammed Emirşah, Emir İrencin'in oğlu Ahmed Lakuşi, Vezir Cüveyni'nin kardeşinin oğlu Şerefeddin Müsafir ile Reşideddin Tâbiib'in oğlu Hoca Celal ve Saveli Sahib Alaeddin babalarının vazifelerini sürdürmüşlerdir.[6]

1277-1335 yılları arasında Selçuklu Sultanların rolü çok kısıtlı olmuştur. Sultanların ismi hutbelerde okunmuş ve sikkeler üzerine yazılmışsa da devlet idaresindeki rolleri daha çok dini müesseseler üzerinden ibaret olmuştur. Bütün askeri ve sivil idare tamamıyla İlhanlı emirlerinin ve onların tayin ettiği vezirlerin elinde olmuştur.[7] Ancak nadiren eyaletlerin idaresi divandan yetişmiş devlet adamlarına bırakmıştır.[8] Bu dönemde sivil idare askeri idareye tâbii olmuştur. İlhanlılar, Karakoyunlularda, Akkoyunlularda ve Timurlularda da görülen Tuvaçı Divanına benzeyen bir askeri idareye sahip olmuşlardır. İşler burada Türkçe yürütülmüştür. Tümen beyleri yargucı denilen askeri hâkimler ve tagarçı denilen iaşe memurları tarafından görevlendirilmiştir. Aksaray'da sivil idarenin merkezi olarak bir "Vali-umumî" ya da "sahib-i vilayet" tayin edilmiştir. Eyalet işlerini de "Emir-i leşker-Rum" yürütmüştür. Vali-umumî' ye tâbii olarak memleketi idare eden vezirler Türklerde ve

[6] Togan, **a.g.e.**, s.248.; Denise Aigle, "Persia under Mongol domination. The effectiveness and failings of a dual administrative system", **d'Etudes Orientales, Institut Français du Proche-Orient (IFPO)**, Vol. 57, 2006, s.65-78.
[7] Togan, **a.g.e.**, s.249.
[8] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.254.

Cengizlilerde görülen dörtlü teşkilata göre düzenlenmiştir. Erzurum'dan Antalya'ya kadar olan eyalette taksimat şöyledir[9]:

1. Vezir; devletin tüm işlerinden ve orduda küçük rütbeli memurların tayin ve azillerinden sorumludur. Bu işler İlhan'a danışmadan Sahib-i Divan'ın kararıyla hayata geçmiştir.[10] Vezirlik kurumu, İlhanlı devlet teşkilâtının örnek alındığı Karakoyunlu ve Akkoyunlularda da önemini korumuştur. [11] Abbâsî, Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde görüldüğü gibi inşâ kâtipliğinden gelme vezirlere XV. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinde rastlanmaktadır[12].
2. Müstevfî; mali işlerden sorumlu memurdur. Akkoyunlu ve Karakoyunluların mali sistemi de İlhanlılarla aynıdır.[13] Osmanlıda da mali işlerde kullanılan siyakat yazısı dikkat çekmektedir. *Defterdar;* Osmanlı devletindeki mali işlerin başında bulunan kişiye denilmiştir. Bu memur İlhanlılarda "Müstevfi-i Memalik", müstevfinin maiyetindeki görevliye de "Defterdari-i Memalik denilmiştir.[14] İlhanlıların bu kurumunu alan Osmanlılarda "baş defterdar, Anadolu defterdarı, Rumeli defterdarı, kenar defterdarı, tımar defterdarı gibi çeşitli türleri vardır.[15]
3. Pervane; arazi ve ikta işlerine bakan görevlidir. Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler'de de aynı unvanı taşıyan görevliler olduğu bilinmektedir.[16]
4. Emir ve Na'ib; adli işlere bakan görevlidir. İlhanlı idari sisteminden yer alan niyabet-i saltanat makamının sahibi İlhan sefere ya da merkezden uzak bir yere gittiği zaman onun tüm yetkilerini vekâleten üzerine alan kişidir. Memluklerde

[9] Togan, **a.g.e.**, s.237-238.
[10] Spuller, **a.g.e.**, s.307; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.210.
[11] Osman Gazi Özgüdenli, "Vezirlik", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C.43, 2013, s.89-90.
[12] Halil İnalcık, "Vezir", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 2013, C.43, s.90-92.
[13] Abbas Sabbâğ-Nebi Bozkurt, "Müstevfi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** 2006 C.32, s.147-148.
[14] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.216.
[15] Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri Sözlüğü**, c.I İstanbul 1993, s.412-414.
[16] Muharrem Kesik, "Pervane" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.34, 2007, s.244.

ve Anadolu Selçuklularda da görülen bu müessesenin derecesi İlhanlı da Vezir ile aynı bazen daha üstün tutulmuştur.[17]

Geyhatu zamanında memleket toprakları arazi mülkiyeti ve vergi işleri hususunda *dalay* ve *incü* olarak ikiye ayrılmıştır. Dalay arazinin çoğu halkın özel mülkü ve vergi itibariyle Umumi Divan'a tâbii olan bölgelerdir. İncü arazisi ise hükümdar ailesine ve hazineye ait bölgelerdir. Memleketin tüm arazi ve vergi işleri dalay divanına tâbii iken incü sayılan yerler incü divanına bağlı olmuştur. Aksarayi'nin kayıtlarında Anadolu incüleri "İncuhayı Rum" olarak geçmektedir. Has incu hükümdara ait olan yerler anlamındadır. Gerek has incu ve gerek incu kime ait ise hasılat ve rüsumu da o almıştır. İlhanlılarda incü arazisi tüm memleket toprağının 1/3'ini oluşturmuştur. İncülerin idaresi için tercih edilen güvenilir kimseler zaman zaman değiştirilmiştir. Mesela 1293'te Anadolu'daki incu ile dalay idaresi Baycu Noyan ve Hasan Bey'den alınarak Selçuklu saltanat Naibliği ile İlhan Naib-i Hazretliği vazifesini yürüten Müciredddin Emir Şah'a verilmiştir.[18] İncü sistemi Karakoyunlulara ve Osmanlı'ya **"Malikâne"** ismiyle intikal etmiştir. 1386 yılında I. Murad zamanında başlayan malikâne usulü yararlılık gösteren komutanlara ve memurlara verilen arazi ve çiftlikleri kapsamıştır.[19] Anadolu'nun Cengizli yöneticileri incü arazilerini kimi zaman askerlere ikta olarak vermişlerdir. Gazan Han zamanında dört bölüğe ayrılan Anadolu'da tek Vali-Umumi olmasına rağmen bölükler dört Divan Azası tarafından kura ile her biri bir bölüğün müstevfisi olacak şekilde tanzim edilmiştir. Güneyde; Kırşehir, Niğde, Kuzeyde; Amasya, Samsun, Doğuda; Diyarbakır, Sivas, Batıda; Kastamonu, Konya bölükleridir.

[17] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.207.
[18] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.235-237.; Osman Gazi Özgüdenli, "İncu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.22, 2000, s.281.
[19] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.395.

İnculer dışında şehzadelerin kendi idarelerinde bulunan yurdları da bulunmaktadır.[20] "Yurt/yurd, yurtlu, yurt tutmak, yurt vermek" gibi tâbiirler Türk-İslâm devletlerinde kullanılmıştır. Türk devletlerinin kuruluş veya fütuhat devirlerinde küçük atlı birliklerinin merkezi denetimi sağlamak için belirli sınırlar içinde yerleştirilmesi olan "Orun geleneği" Oğuz Han töresinin, Selçuk ve Osmanlı, hatta Cengiz Han yasalarında yer almıştır. Yurtluk Osmanlılarda ocaklık terimiyle birlikte kullanılmıştır. Kendisine yurtluk-ocaklık verilen kimse arazinin değil sadece örfi ve şeri vergilerin sabibi olmuştur.[21] Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın Karahisar ve Bilecik tekfurlukları arasındaki yerleri Ertuğrul Gazi'ye ve oğullarına yurt olarak vermesi bu hususta dikkat çekicidir.[22]

İlhanlılar döneminde eyaletlerin yönetimine itina gösterilmiştir. Eyaletin en büyük memuru "hâkim" adını taşımıştır. Bu kişilere icra ettikleri vazifenin önemine uygun olarak Vali de denilmiştir. Vazifesi sınırda askerlik olan Vali ya da hakemler; kılıç, sancak, tabl, hilat ve altın başlı payza almışlardır. Eyaletlerde bunun haricinde askeri kumandanlık işini yürüten şahneler de vardır.[23] Bu terimi askeri bölümde ayrıntısıyla ele alacağız.

İlhanlı varlığına karşı büyük direniş gösteren beylikler XIV. yüzyılda bu gücü kabul etmişlerdir. Ancak bu dönemde her ne kadar İlhanlı gücünün tesiri belirgin olsa da ülkenin büyük bir bölümü farklı beylerin tasarrufunda olmuştur. İlhanlı'nın zayıflamasıyla hareketlenen beylikler 1340'lı yılları hem kendi aralarında varlıklarını sürdürme çabasıyla hem de İlhanlı'ya karşı ihtiyatlı davranma siyasetiyle geçirmişlerdir. İlhanlı'nın son Valisi Eretna Bey Anadolu'nun merkez ve doğusunda idareyi şahsında

[20] Togan, **a.g.e.**, s.237-238.
[21] Orhan Kılıç, "Yurtluk" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.43, 2013, s.614-615.; Pakalın, **a.g.e.**, C.III.,.s.639
[22] Nihal Atsız, **Oruç Beğ Tarihi-Üç Osmanlı Tarihi**, Ankara 2016, s. 7.
[23] Spuller, **a.g.e.**, s.368-370.

sürdürmek isterken Batı Anadolu'da da Türkmen güçleri İlhanlıların yerini almak üzere ortaya çıkmışlardır.[24] Bu hareketli dönem sanıldığı kadar karanlık olmamıştır. Bu konuda şimdiye kadar pek çok araştırmacı fikirleri doğrultusunda ispatlarını sunmuşlardır. Biz de onların ortaya koyduğu kanıtlardan yola çıkarak bir takım izlenimler edinmeye çalıştık. Araştırmacılardan W.Barthold "İslam Medeniyeti Tarihi" adlı eserinde medeni hayatın Cengizlilerin uğramadığı yerlerde yaşadığını düşünmenin yanıltıcı olabileceğine vurgu yapmıştır. Barthold, Cengiz fatihlerinin geldikleri bölgeye yerleşmemesin istilanın neticelerini hafiflettiğini savunmuştur. Cengizli Hanlar askeri birlikler ile geldikleri yerlere idari ve imar işlerinde müşavirler getirmişlerdir. Barthold ele geçirilen bölgelerde daha önce görülmemiş bir istikrarın yaşandığı kanaatindedir.[25]

Osmanlı devleti'nin zuhurundan evvel Anadolu'da büyük izler bırakan Anadolu Selçukluları iyi bir devlet teşkilatına ve güçlü bir memur sınıfına sahip idi. Ayrıca XIII. Yüzyılın sonunda bölgeye hâkim olan İlhanlılar ile XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu ile siyasi ve kültürel münasebetler kuran Memlukler de güçlü bir idare mekanizmasına sahip idiler. Dolayısıyla kendini Selçuklunun varisi olarak gören Osmanlı idari kurumlarını oluştururken Selçuklu, İlhanlı ve Memlukleri örnek almıştır. Osmanlı bürokrasisi Germiyan ve Karaman gibi beyliklerin hizmetinde bulunarak gelenekleri benimsemiş kimseler tarafından kurulmuştur. İstanbul fethinden önce kuruluşu tamamlanan Osmanlı bürokrasisinde Bizans etkisinden söz etmek mümkün değildir. Osmanlı sarayında görülen bir takım geleneklerin kökenini de İstanbul'un fethinden önce bulmak mümkündür. Mesela Bizans taklidinin bir ürünü olarak gösterilen solakların varlığı Bayezıd devrinde bilinmektedir. Cülus Bahşişi geleneğine ise

[24] Tuncer Baykara, **Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara 1988, s.369-372.
[25] W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Ankara 2014, s.62-63

Samanoğulları, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar ve diğer Türk- İslam devletleriyle birlikte Cengizlilerde rastlanmaktadır.[26]

Suriye, Mısır ve Delhi Sultanlığı hariç İslam sahalarına yayılan Cengizlilerin bu bölgelerde devletler kurmaları o yerlerdeki hukuki hayat üzerinde derin izler bırakmıştır. Cengiz fatihleri İslam kültürünün etkisiyle hızla Türkleşip İslamlaşmasına rağmen esas dayanağı töre olan Cengiz yasası milli gurur olarak devam ettirilmiştir. Cengiz'in emriyle Moğol ve Türk devlet idaresine ait gelenek ve hukuki esasların toplanarak Uygur âlimler tarafından yazılan kanuna "*Yasaname-i Büzürk*" denilmiştir. Bunun için Cengiz Yasası Türklerin hukuki esaslarını ihtiva etmektedir.[27] Yargu adlı Cengiz mahkemeleri ve yargucı denilen hâkimler yasa hükümlerine göre idari ve siyasi kaza vazifesi görmüştür. Cengiz ulusları lüzum oldukça bağlı oldukları yasa hükümlerine müracaat etmişlerdir. İlhanlılarda İslamiyete geçmeden önce yargı işlerine karşılık gelen bu terimler Uygur vesikalarında ve Osmanlılarda aynı manaya gelecek şekilde "*yargıç*" halini almıştır. İlhanlılarda Müslüman halkın şer'i ve hukuki davalarına başında Kadi'ull-kuzat'ın bulunduğu "Divan-ı Kuzat-ı memalik" Osmanlıda da görülmektedir.[28] Memluk topraklarında Müslüman Moğollar veya Moğol sahasından gelmiş Türkler, şer'i meseleler dışındaki anlaşmazlıklarını yasa hükümlerine göre belirlemek üzere "hacib" unvanını taşıyan hâkime müracaat etmişlerdir. Anadolu'da da yargu divanlarının kurulduğuna rastlanmaktadır.[29] Devlet idaresinde ve askeri sınıf arasında geçerli olan örfi hukukla halkın günlük işlerine uygulanan şeriat kuralları arasındaki ayrılığı en belirgin şekilde gösteren kurum kadı-askerlik (kadı leşkerlik) ve yargucılık olmuştur.

---

[26] Fuat Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul 2012, s.164-177; Abdülkadir Yuvalı, "Osmanlı Müesseseleri Üzerinde İlhanlı Tesirleri", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.2, S.6, 1995.s.250.

[27] Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk,** Ankara, s.164

[28] Spuller, **a.g.e.**, s.422; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.248.

[29] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.248.

Harezmde, İran'da Irak'ta şer'i mahkemelerin yanında yargu mahkemeleri de yer almıştır. Ancak idarecilerin cezalandırılması ile ilgili meselelerde doğrudan yasa hükümlerine uyulmuştur.[30] Anadolu'da Hatîroğlu isyanını bastırmak ve suçluları yargılamak için Yargu Divanı kurulmuştur. *Yasakçı*, Fatih Sultan Mehmed devrine kadar mali alanda hizmet ederken sonraki dönemlerde kanunları uygulayan yasak memuru, muhafaza memuriyeti anlamında kullanılmıştır.[31] Azerbaycan'da, Doğu Anadolu Türkmenlerinde, Karakoyunlular ve Akkoyunlularda yasa, milli kanun kabul edilmiştir. Hükümdara "*Ey aziz kut, ey iyi törü*" diye hitap edilen Kutadgu Bilig'de törenin önemi; *"Beylik iyi bir şeydir. Fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lazımdır"* şeklinde belirtilmiştir. Türk hükümdarlarının kanunnameler çıkarması çok rastlanılan bir durumdur. Osmanlı rivayetlerine göre Osman Gazi bağımsızlığını ilan ettikten sonra kanunlar koymuştur. Fatih Sultan Mehmed kendinden önce ataları zamanındaki kanunları bir araya getirerek devlet teşkilatına ait bir kanunname hazırlamıştır. Kanunnamenin başındaki emir şöyledir: "*Bu kanunname atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur. Evladı-ı kiramın neslen ba'de neslin bunla amil olalar."* Bu kanunname doğrudan devlet teşkilatına ait kaideleri yani tam manasıyla örfi kanunları kapsamaktadır. Fatih kanunnamesinin "*Ebe dü'l- abad ma'mulün bih"* yani sonsuza dek geçerli kalması için vücuda getirilmiş olması önemli bir husustur. Osmanlı kanunnameleri örfi hukukun dâhilinde Türk devlet geleneğinin bir uzantısı sayılmaktadır. Osmanlı Devletinin yasa ve töreye göre yönetildiğini söyleyen Z.V. Togan'ın fikri Halil İnalcık tarafından "Osmanlı Hukukuna Giriş" adlı makalesinde eleştirilerek Orhan'ın bir merkezi idaresinin ve burada şer'i işlerle ilgilenen kişilerin

[30] Togan, **a.g.e.**, s.387
[31] Fethi Gedikli, "Yasa" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.43, 2013, s.336-340

olduğunu hatta ilk vezirlerin de ulemadan seçildiğini belirtilmiştir.[32] İnalcık buna ilaveten İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in çıkardığı kanunnameler İslam hukuk anlayışı karşısında bir yenilik olduğu fikrindedir. Yasak-ı Osmanî'nin sağladığı otorite devlet hukukunu üstün bir düzeye ulaştırmıştır. Hükümdarın iradesiyle çıkardığı kanunlar Türk-Moğol geleneği olarak yorumlanmaktadır. Kanunnamede yer alan vergi sistemi örfi niteliktedir.[33] Bu devirde örfi hukuk kuvvetlendirilerek genişletilmiştir. Teokratik mahiyetle Şeyh'ül İslam'lık müessesini kuran Osmanlı imparatorluğunda devlet daha kuruluş yıllarından başlayarak özel kanunnameler ile hukuki hayati düzenlemiş, kaza kurumlarının vazife ve salahiyetlerini ayırmış, idari ve adli kurumların temelini atmıştır.[34] Devlet hukuku ile şeriat arasında ayrılık Osmanlı devletinde kadı askerlik kurumu üzerinden görülmektedir. Askerlerin suçları veya miras taksimi gibi işleri yerel şer'i mahkemelerce değil kadıasker tarafından görülmüştür.[35] XV. yüzyılda Osmanlı devletinde gördüğümüz "şer ve kanun" şeklinde ifade edilen ikili yapı birbiriyle paralel yürütülmüştür.[36] XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu'da şeriatın etkisine rağmen bozkır geleneklerine bağlı kalmış Uç Türkmenlerinde de Cengizli hukuk ve idare örnekleri görülmektedir. XIV. yüzyıl sonlarında Germiyan bölgesinde yetişmiş Türk şairi Ahmedi yasayı ve Cengizli idaresini öven mısralar yazmıştır. Yazıcızade, Selçukname adlı eserde Oğuz Han'ın "vasiyet edip türe koyduğunu" anlatmıştır. Orhun Abidelerinde ise Bumın Kağan tahta oturduktan sonra "Türk milletinin ülkesini, törüsünü tanzim edivermiş" ondan sonra dört bir tarafa yayılan imparatorluğunu kurmuştur.[37] Eretnalılar ise hem Türk töresine hem İslami esaslara uymuşlardır. Togan

[32] İnalcık, **a.g.m.**, s.108.
[33] İnalcık, **a.g.e.**, s.55-57.; Togan, **a.g.e.**, s.390
[34] Barthold, **a.g.e.**, s.307-309.
[35] Halil İnalcık, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, Ankara 2016, s.54- 56.
[36] M. Akif Aydın, "Türk Hukuk Tarihçiliği" **Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s.9-25.
[37] İnalcık, **a.g.e.**, s.41-42.

bu durumu Kayseri, Konya ve Niğde taraflarında yerleşen Uygur, Kaşgarlı ve Hotenliler'in kendi geleneklerini sürdürmeleri nedeniyle olduğunu açıklamıştır. Kafesoğlu ise eski Türk örf ve adetlerinin bu devirde devam ettiğini belirtmiştir.[38]

Selçuklular Abbasî Halifeliği'nin etkisiyle bayraklarında siyah rengi kullanırken Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi beylikler Cengizlilerin bayraklarından etkilenerek beyaz bir bayrak kullanmaya başlamışlardır.[39]

Osmanlı Devleti'nin büyük ve güçlü bir medeniyet olarak zuhuru XIII. Yüzyılın ortalarındaki siyasi hadiselerin bir sonucudur. Selçuklunun siyasi ve askeri gücünün kırıldığı günlerde sınır güvenliği İlhanlılar tarafından sağlanırken Türkmenler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toprak biriktiren feodal beylikler arasında Osman soyu sivrilmiştir. Cengizli baskısının daha az hissedildiği Batı'da Osman Gazi elverişli koşullardan yararlanarak küçük beylikleri kendi beyliği bünyesinde toplamıştır. İbni Battuta ilk Osmanlının 100 mâlikane ele geçirdiğini yazmıştır. Yani 100 küçük beylik onun iktidarını kabul etmiştir.[40] Bu yüzden Osmanlı'nın tartışmalı olan kuruluş tarihi kesin değildir. Çünkü tam bağımsız olarak 1299 ve 1300 yılarında kurulması mümkün değildir. Osman Gazi bir bey olduğu için vefat ettiğinde mirası yoktur.[41] Selçuklu Sultanının Karacahisar'ı alan Osman Gazi'ye "tabl ve alem" göndermesi hadisesi Neşri, Aşıkpaşazade gibi erken dönem tarihçileri tarafından bağımsızlık işareti olarak anlatılmaktadır. Ancak bu davul ve sancağı Selçuklu ülkesindeki bir idari birimin subaşılığının tevcihi olarak yorumlamak da mümkündür.

[38] Göde, **a.g.e.**, s.151.
[39] Yuvalı, **a.g.m.**, s.252.
[40] Gordlevski, **a.g.e.**, s.73. ; Rene Grousset, **Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur**, Ankara 2015, s.427.
[41] Baykara, **a.g.e.**, s.379-382.

Osman Bey Karacahisar bölgesine hâkim olunca Sultan onu bölgenin subaşılığının başına tayin etmiştir.[42]

II) İlhanlı Hâkimiyetindeki Anadolu'da Ekonomik Durum

Anadolu coğrafyası eski çağlardan beri jeopolitik öneme sahip olmuştur. Türklerin gelişiyle Türk yurdu olarak anılmaya başlayan bölge tarih boyunca Türk-İslam sentezinin geliştiği ve yayıldığı bir yer olarak zikredilmiştir. Anadolu topraklarında hâkimiyet mücadeleleri, savaş ve çatışmaların yanında ekonomik hareketlilik de yaşanmıştır. Hatta Kösedağ savaşından sonra İlhanlıların hâkimiyet döneminde ekonomik canlılık artarak sürmüştür. Bu başlık altında İlhanlıların Anadolu'ya mali tahribat yaşattığı fikrinin aksine tesis edilen emniyet sayesinde ve yeni vergi usulleriyle ekonomik vaziyeti açıklayacağız. İlhanlılar gelmeden önceki, İlhanlılar dönemindeki ve İlhanlı sukutundan sonraki ekonomik durumu göz önünde bulundurarak yapılacak değerlendirme ile konunun daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Sultan II. Kılıçarslan döneminde 1176 yılında Türklerin Anadolu'dan atılma fikriyle başlayıp Bizans'ın mağlubiyetiyle sonuçlanan zaferin ardından Anadolu'da ekonomik canlılık Türkler lehine olmuştur. Zaferin ardından Sultan'ın bastırdığı altın sikke ve dinarlar ekonomik hayata damgasını vurmaya başlamış genişleyen yeni topraklarında Selçuklu ekonomisi büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Mesela Konya'da Alaeddin tepesinde olduğu söylenen darphanede XIII. yüzyıl boyunca hemen her yıl gümüş sikke ve dirhem kesilmiştir. Buradaki altın sikke kesimi 1235'ten 1285 yılına kadar devam etmiştir. Yine bu dönemde Sultan İzzeddin Keykavus'un payitaht yaptığı Sivas'ta kesilen altın sikkeler

[42] Baykara, **a.g.e.**, s.83.

şehrin bir ekonomi merkezi olduğunu göstermektedir. XIII. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu'ya gelen Cengizlilerin siyasi etkinliğine paralel yeni bir durum gözlemlenmiştir. O zamana kadar daha çok ticaret şehirlerinde basılan sikkeler memlekette güvenliğin sağlanmasıyla maden çıkan her yerde kesilmeye başlanmıştır. Bunlar arasında Gümüş Bazar, Lülüe ve maden-şehir özellikle dikkat çekmektedir. Mesela en çok sikke kesilen Gümüş Bazar'ında 1263 yılında 8 kez sikke kesilmiştir. Bu durum Selçuklu topraklarındaki ekonomik hareketliliği görmemiz açısından mühimdir. Hakeza İlhanlılar dönemindeki canlılığın kanıtı olarak Erzincan'da XII. yüzyıldan itibaren seyrek olan sikke 1262 yılından itibaren her yıl düzenle kesilmeye başlanmıştır. Erzincan'da gümüş dirhem kesimi 1340'lara kadar tüm canlılığı ile devam etmiştir.[43]

Selçukluların Alaeddin Keykubad zamanında başlayan ekonomik yükümlülüğü Kösedağ savaşından sonra yapılan anlaşma ile pekişmiştir. Savaşın akabinde oluşan ekonomik ilişkileri siyasi tarih bölümünde izah ettik.[44] Selçuklu yöneticilerinin aldığı tedbirler bir süre de olsa Cengizlilerin fiili müdahalesine set olmuş ancak emirler arasında çıkan mücadeleler ülkeyi mali ve siyasi bir krize sokmuştur. Artan masraflar sonucu iflas eden Selçuklu hazinesine kendi varlıklarından yardım eden emirlere bunun karşılığında bir il veya mülk ikta olarak verilmiştir. 1250 yılında üç sultanın aynı anda tahta çıktığı sıralar ekonomik kriz en üst seviyede idi. Mengü Kağan tahta geçtikten sonra tüm memleketinde nüfus sayımı yaptırmış, vergileri yeniden düzenleyerek miktarını artırmıştır. Selçuklular Karakurum'a giderek Mengü Kağan'dan nüfus sayımı için yeni bir vergi alınmaması hakkında yarlıg almışlardır. 1256'da Sultanönü savaşını kazanan Baycu Noyan liderliğindeki ordu Anadolu'ya kalıcı olarak gelmeye başladıklarında Selçuklular haraçtan başka bu ordunun masraflarını da ödemeye

[43] Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluların Sosyal Ekonomik Tarihi**, İstanbul 2004, s.291-294.

mecbur olmuşlardır. Bu tarihten sonra Anadolu'da büyük bir Cengizli gücü her zaman hissedilmiştir.[45] İlhanlı Devleti kuruluncaya kadar geçen sürede Anadolu mali konularda muhtar bırakılmıştır. Ancak bu muhtariyet devletin kuruluşundan sonra aşamalı olarak kaldırılmıştır. Anadolu'da İlhanlı sikkeleri Hülagü zamanında basılmıştır.[46] Cengizli tâbiiyetinden bir süre sonra ülkede geçerli olan para İlhanlıların dinar adını verdikleri gümüş para sistemine göre ayarlanmıştır.

Selçuklu siyasi tarihi üzerinde büyük tesiri olan Pervane, İlhanlıların ihtiyacını zamanında karşılamak için mevcut vergilerin dışında dört yeni vergi tatbik etmiştir. "*Buyut*", "*Nalbana*", "*Mal-i Yam*" ve "*Mal-i Bozork*" adındaki bu vergilerin yılda dört defa farklı zamanlarda toplanmasına karar verilmiştir. Selçuklu yönetimini rahatlatan bu yeni vergiler halk üzerindeki yükü artırmıştır. İyi giden ilişkiler 1270'li yıllarda Memluk çatışması nedeniyle bozulunca bölgede İlhanın kardeşi Acay komutasında büyük bir kuvvet oluşturulmuştur. Bu dönemde artan masraflar Selçuklu maliyesini iyiden iyiye zora sokmuştur. İhtiyaçların karşılanmasında yaşanan gecikmeler Noyanların Selçuklu yönetimini sıkıştırmasına neden olmuş buna çözüm olarak da Pervane, Memluk Sultanı Baybars'ı Anadolu'ya davet etmiştir. Bu husus siyasi tarih bölümünde tafsilatlı bir şekilde anlatıldığı için kısaca bahsettik. Ancak Pervane dönemindeki mali vaziyeti idrak edebilmemiz açısından birtakım hadiseleri yeniden hatırlatmakta fayda gördük. Pervane öldürülünce Selçuklu ekonomik düzeni de çökmüştür. Anadolu'da yeni bir malî sistem kurmak için gönderilen Vezir Cüveyni önce isyanları bastırarak siyasi istikrarı sağlamış sonra da ekonomik yenilikler yapmaya başlamıştır. Memleketin imarı ve vergilerin tanzimi için gelen Cüveyni önce halka yük olan pek çok vergiyi kaldırmıştır. Şemseddin Tuğrai tarafından alınan ve ödenemeyen

[45] İlhan Erdem, **Türkiye Selçukluları İlhanlı İliskileri (1258-1308)**, Doktora Tezi, Ankara 1995, s.451-53
[46] Erdem, **a.g.t.**, s.457

yıllık borçların yerine Erzincan yöresinin gelirlerini İlhanlar adına "incu" olarak tahsis etmiştir. Bu şekilde İlhanlılar Anadolu'da özel mülk edinip gelirlerini doğrudan kendilerine alabilmişlerdir. İlhanlıların yıllık haraç almak yerine vergi toplama yolunu tercih etmesi Selçuklu Sultanlığını maaşlı memur konumuna düşürmüştür.[47] 1277 yılından itibaren Anadolu'da pek çok yeni uygulama tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Selçuklu usulü olan ikta ve miri toprak sistemi kaldırılarak yerine Cengizli toprak sistemi, vergi ve bütçe düzenlerinin egemen olduğu yeni idari mekanizma İlhanların atadığı valilerce yönetilmeye başlamıştır.[48] Cüveynî'nin Anadolu'da kurduğu sistem Selçuklu Veziri Fahreddin Ali'nin vefat edip onun yerine İran'dan Fahreddin Kazvini'nin gönderildiği 1288 yılına kadar 10 yıl sürmüştür. Bu sürede Memluklerle yapılan mücadeleler ve Türkmen ayaklanmaları Selçukluyu siyasi ve ekonomik yönden olumsuz etkilerken diğer taraftan 1285 yılında büyük bir ordu ile Keyhatu'nun Anadolu'ya gelmesi ülkeyi ekonomik açıdan da sıkıntıya sokmuştur. Vezir Fahreddin'in ölümünden sonra Selçuklu idaresi çökmüştür. Bundan sonra Selçuklu Vezirlerini İlhanlılar tayin etmeye başlamıştır. İlhanlılar Anadolu'daki ekonomik sistemi değiştirerek ülkeyi iltizama verme usulünü getirmişlerdir. Anadolu'da ilk iltizam sahibi kişi Kazvini'dir. Eskisine göre daha keyfi olan bu sisteme halk ve Türkmenler tepki gösterse de İlhanlı yönetimi bu yeni sistemi uzun süre yürürlükte bırakmıştır.[49] Kazvini mevcut vergileri 10 kat artırarak her vilayete vergi toplaması için memur göndermiştir. Halkın ödemeye alıştığı cizyeden habersiz olan bu kişiler geldikleri yerlerde insanlara iyi muamele etmemişlerdir. Kazvini Anadolu'da "*öşür*", "*haraç*", "*bac/tamga*" ve hayvan sürülerinin yüzde birine el konularak toplanan "*kopçur*" adlı vergilerle gelir elde

[47] Erdem, **a.g.t.**, s.456-457
[48] Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları ve Evrimi", **Bilig Dergisi**, S.36, 2006, s.201-226.
[49] Erdem, **a.g.t.**, s.458-459,

etmeye çalışmıştır.[50] İlhanlıların Anadolu'ya getirdiği her yeni vergi terimini ve sistemi ilerleyen kısımlarda ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Kazvini'nin yeterli miktarda vergi toplayamaması üzerine Naib Müciredddin'in ülkenin iki mali bölgeye ayrılıp tahsilat işlerinin bu şekilde yürütülmesi isteği kabul edilince Kayseri'nin batısı Fahreddin Kazvini'ye doğusu da Müciredddin Emirşah'ın sorumluluğuna verilmiştir. Böylece 1289-1291 yılları arasında Anadolu iki ayrı mali bölge olarak idare edilmiştir. Bu sürede Kazvini'ye ait yerlerde halk sıkıntı yaşarken, Müciredddin'e ait yerlerde rahat ve emniyet hâkim olmuştur.[51] İlhana yapılan şikâyetler neticesinde Kazvini'nin azledilmesinden sonra Anadolu'daki mali işleri idare etmesi için Hoca Ahmed Lakuşi ve Kılavuzoğlu tayin edilmiştir. 1291 yılında Türkmen harekâtını bastırmak için Keyhatu'nun Anadolu'ya gelmesinin etkileri ekonomik açıdan büyük olmuştur. İlhan ülkeden ayrılırken vezirliğe Sahib Necmeddin'i, Valiliğe de Cengizli Taştimur Hıtayi'yi getirmiştir. Bir süre sonra aralarında anlaşmazlık çıkınca İlhan her görevlinin vazifesini yeniden belirleyerek Naib Müciredddin'i Anadolu'daki Cengizlilere ait incü ve dalay arazilerinden sorumlu tutmuştur. Bunun yanında bölgeye tayin edilen müstevfi ve yargıç gibi memurlar mali problemleri azaltmamış aksine artırmıştır.[52] Keyhatu'nun yaptığı en önemli mali yenilik Çince "çao" denilen kâğıt para olmuştur. Bu para Cengiz Han'ın vefatından 9 sene sonra 1236 yılında onun oğlu ve halefi Ögedey Kağan'ın emriyle çıkmıştır. "Ortak" denilen ticari şirketlerde işler çek ve kâğıt para ile yürütülmüştür. Selçuklu tüccarlarının da 'çek' ile yaptığı karşılıklı ticaret Cengizliler devrinde daha geniş şekliyle tatbik edilmiştir. Bu tâbiir Bizans'a ve Avrupa'ya da ticari ilişkiler nedeniyle geçmiş olmalıdır[53] Fakat kâğıt para kullanımı halkın tepkisiyle karşılaşıldığı için bir ay sonra tedavülden kalkmıştır.

[50] D.O.Morgan, "Who Ran the Mongol Empire?", **The Journal of the Royal Asiatic Sociaty of Great Britain and İreland**, No.1, 1982, s.127 1982, No:1 ; Erdem, **a.g.t.**, s.459
[51] Erdem, **a.g.t.**, s.460
[52]Spuller, **a.g.e.**, s.365
[53] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.216; Togan, **a.g.e.**, s.121; Spuller, **a.g.e.**, s.328.

Keyhatu'dan sonra yerine geçen Baydu Han Anadolu'da mali işlerden sorumlu olması için Sadreddin Zencani'yi atamıştır. Onun döneminde konulan ağır vergiler halkın yurtlarını bırakıp kaçmasına neden olmuştur.[54]

Gazan Han döneminde Selçuklular ile yeni ekonomik ilişkiler başlamıştır. Bir süre Selçuklu Sultanlarının kendi isimleriyle para basmalarına müsaade edilmişse de XIII. asrın son yıllarından itibaren isimlerinin yanına Kağanlarla irtibatını kesmiş olan İlhan Gazan Mahmud Han'ı da eklemişlerdir.[55] Gazan Han Anadolu maliyesini düzenlemeyi hedeflemiştir. Hâkim olunan topraklarda yeni bir sistem kuran Gazan Han ilk önce mali açıdan büyük tahribatlara yol açan Emir Togaçar ve Baltu isyanlarını bastırmıştır. Pervaneliğe Muieneddin Muhammed, Vezirliğe Cemaleddin Muhammed, Saltanat naipliğine Kemaleddin Tiflisi, Müstevfiliğe Şerefeddin Osman getirilerek oluşturulan dört mali bölge bu kişilerin mültezimliğine verilmiştir. Ancak bu memurlar vergileri toplamakta pek başarılı olamayınca 1298 yılında Anadolu'da vergi toplama yetkisinin Selçuklulardan alınarak kendi memurlarına verilmesine, toplanan vergilerin doğrudan İlhanlı hazinesine gönderilmesine karar verilmiştir. Böylece Selçuklu mali bağımsızlığını da kaybederek çöküşe geçmiştir.[56] 1299 yılında Anadolu'ya gönderilen Nizameddin Yahya koyduğu ağır vergiler nedeniyle Müstevfi Şerefeddin Abdurrahman tarafından Gazan Han'a şikâyet edilerek idam edilmiştir. Olaylar iltizama dayalı usulün başarısızlığını gösterince Gazan Han yeni değişiklikler yapma yoluna gitmiştir. 1300 yılında başladığı yeniliklerin en başında vergi toplama usulü ve vergilerin hangi zamanlarda toplanacağının belirlenmesi gelmektedir. Vergi ıslahatından önce vilayetler o bölgenin hâkimine iltizam usulüne göre belirli bir meblağ üzerinden verilmekteydi. Yönetici yöreye geldiği zaman verdiği paranın karşılığını almak ve ihtiyaçlarını

[54] Erdem, **a.g.t.**, s.462
[55] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.77
[56] Erdem, **a.g.t.**, s.463-64

karşılamak için halka yılda 2-3 bazen de 8-10 kez vergi göndermekteydi. Ancak bu vergilerin bir kısmı İlhanlılar tarafından gönderilen elçilerin masraflarına bir kısmı da kendi ihtiyaçlarına kalanın büyük bir bölümü de bölgede görevli şahne ve bitikçiler arasında pay edilmiştir. Hazineye gönderilecek bir para kalmadığı için memurların maaşı ödenemez hale gelmiştir. Bu durumda mültezimin maaşları ödemek için topladığı vergiler halk arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Gazan Han çıkardığı yarlıg ile vergi toplama yetkisini bölge hâkimlerinden almıştır. Vilayetlere tayin edilen bitikçiler köy, kasaba ve şehirlerdeki dört kısım olan mülk, vakıf, has ve incu arazilerini tahrir defterine kaydetmişlerdir. Bitikçiler memleketi dolaşarak halkın elindeki her şeyi "*defter-i kanun*" adlı arazi tahrir defterinde toplamıştır. Tahrir esnasında haksızlık olmaması için ya kısmen ya da tamamen o bölge ikinci defa tahrir edilmiştir. Yeni tahrir için Mülazım-i divan-i büzürk unvanıyla gelen bitikçi şikâyet edilen konu hakkında bir tahkikat ile yeni bir karar vermiştir.[57] *Bitikçi* genel olarak kâtip anlamının yanında Farsça "şumare" denilen nüfus, arazi kayıt ve tespitiyle ilgilenen memurlara denilmiştir.[58] Uygur lehçesinde bitik; yazı, mektup anlamındadır.[59] Aynı teşkilatı Osmanlıların da tatbik ettiğini görmekteyiz. Bu dönemle birlikte yerel yöneticilerin hazineden para almak için havale ve berât yazmaları yasaklanarak bu işi sadece hazinenin yapması kararlaştırılmıştır. Bitikçilerin vilayetlerde kaydedilen mülklerin vergilerini toplaması verginin aracılara değil doğrudan hazineye götürecek birimlere teslim edilmesini sağlamıştır. Bu olumlu tutum karşısında halk terk ettiği köylerine yeniden dönmüş devlet de onları teşvik için birkaç yıl koyun, tavuk, tuzgu ve yam gibi avarız vergilerini almamıştır. Aksarayî'nin bildirdiğine göre Save'li Alaeddin, Anadolu'da Gazan Han tarafından toplanacak vergilere nezaret etmek için ilk *uluğ bitikçi* olarak

[57] Spuller, **a.g.e.**, s.341-346
[58] Z.V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, s.238.
[59] Pakalın, **a.g.e.**, C.I.,.s237

vazifelendirilmiştir. İlhanlı'nın büyük divandaki baş kâtibi olan bu memur divandan çıkan emirleri ve kararları yazdırarak divana ait mali işleri takiple yükümlü olmuştur.[60] Bütün bunların neticesinde Selçuklu ülkesinde iltizam usulünden vazgeçilmiştir.[61] Verginin toplanacağı zamanlar halkın görebileceği büyüklükte ve şekilde bir levhaya yazdırılmıştır. Buna göre biri nevruz diğeri sonbaharda olmak üzere yılda iki kez kopçur alınmasına tamga vergisi için de levhada yazılanın dışına çıkılmamasına karar verilmiştir. Ayrıca Gazan Han elçilerin seyahatleri esnasında halktan zorla eşya ve mal almasını yasaklamıştır. Elçilerin tüm ihtiyaçlarının "yam" adlı her üç fersahta bir bulunan kurumlar tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Gazan Han zamanında kadınların ihtiyaçlarının karşılanması için birer has incu tayin edilmiştir.[62] Han'ın ekonomi alanında yaptığı ıslahatlardan biri de han, hamam, imaret ile resmi binaların yapımı için halktan alınan tabgur, hayvan ve eşyaların istenmesinin yasaklanması olmuştur. Bunun için özel vakıflar kurulmuştur. Ebvabü'l-birr adlı vakıf en meşhurudur. Vakfın kuruluş amaçlarından biri kente uğrayan tüccarların iaşesi ile mallarının korunmasını sağlamaktır. Dinar-ı rabeh adını alan para birimi sayesinde tüm ülkede uygulanan tek tip sikke darbı para birliğini sağlamıştır.[63] Gazan Han kendi topraklarında ve tâbii bölgelerde imar çalışmalarına başlayarak İran, Azerbaycan ve Anadolu'da atalarının yaptıkları tahribatların onarılması için harekete geçmiştir. Buralarda çiftçilere bedava tohumluk ve tarım aletleri vermiştir. Mezkûr bölgeler mamur olana kadar vergileri ertelenmiştir. Kentlere kervansaray, medrese, hangahlar; köylere mescid ve hamamlar yaptırmıştır.[64] Marco Polo eserinde Tebriz'in önemli bir ticaret merkezi olduğunu ve burada çeşitli yerlerden gelen tacirlerin alışveriş yaptığını belirtmiştir.

[60] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.219.
[61] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.241; Togan, **a.g.e.**, s.306; Erdem, **a.g.t.**, s.384.
[62] Erdem, **a.g.t.**, s.384-385.
[63] Spuller, **a.g.e.**, s.328.
[64] Erdem, **a.g.t.**, s.465,467

İlhan Erdem konuyla ilgili olarak hazırladığı doktora tezinde Anadolu'nun 60 civarında irili ufaklı kentlerinin yıllık vergi gelirinin 330 tümen olduğunu eserini 1340'larda yazan Kazvini'den nakletmiştir. Bu gelirin 100 tümenden fazlasını Erzincan, Erzurum, Harput, Niksar ve Kayseri gibi şehirlerin sağladığı anlaşılmaktadır. Yani Tebriz'e coğrafi yakınlığından dolayı doğu bölgeleri İlhanlılar çağında parlak bir dönem geçirmiştir.[65] 1345 yılında ise Anadolu'nun yıllık vergi geliri 300 tümene düşmüştür. İlhanlı hazinesinin toplam geliri 2.604 tümendir. Bu gelirin 820 tümeni "*mukarreriye*" adlı sabit gelir olmayıp yıllara göre değişen oranlarda seyyid, kadı, imam, şeyh, ulema, etıbba, müderris ve elçi gibi devlette sosyal kültürel sahada hizmet edenlere ayrılmıştır. Geri kalan 1784 tümen ise emirler, divan mensupları, şehzadeler, askerler ve düşkünler arasında pay edilmiştir. Bu durumda İlhanlı gelirleri içinden en çok pay askeri ve idari yöneticilere ayrılmıştır. Bu pay Anadolu'da daha fazla olmuştur. 300 tümenlik gelirden ulema, şeyh, seyyid, kadı gibi zümrelere ayrılan para 20 tümen iken askeri ve idari personel için 260 tümen ayrılmıştır. Bu, İlhanlıların Anadolu'yu askeri bir alan gibi gördüğünün kanıtıdır.[66]

Anadolu'nun Selçuklu idaresindeki ekonomisi ve Cengizli etkisiyle inişli çıkışlı değişimi hakkında kaynaklarda zikredilenler tezimize kanıt niteliğindedir. İlhanlıların Anadolu'daki hâkimiyet dönemlerine dair tespitler günümüze kadar ulaşmıştır. Bu dönem Anadolu sahasında zannedildiği gibi ekonomik iflas değil aksine güçlü bir kalkınma yaşanmıştır. Cengizlilerin Anadolu'da yaptığı öncelikli iş vergi toplamayı düzene sokmak olmuştur. Tüm Cengiz ülkesinde Uygurların tesiriyle ortaya çıkan tek bir vergi sistemi vardır. D.O. Morgan Uygurlarla birlikte Kitanların, Cengiz

[65] Baykara, **a.g.e.**, s.295, ; Erdem, **a.g.t.**, s.468, 475.
[66] Erdem, **a.g.t.**, s.469-470.

İmparatorluğunun oluşmasında etkili olduğunu belirtmektedir.[67] İlhanlılar da atalarının ve Uygurların vergi sistemlerinden istifade etmişlerdir. Cengizoğullarının Anadolu ve İran'a gelişinden önce hâkim olan iktisadi düzensizlik onların gelişiyle yerini refaha bırakmıştır. Ticaretin gelişmesindeki en büyük engel olan her yerde farklı para ve vergi sitemi yerine ortak bir para sistemi, vergi usulü ve her yerde geçerli olan ticari kanunlar getirilmiştir. Böylece Anadolu ekonomisi üzerindeki düzensizlik son bulmuştur.[68]

Cengizli vergi türlerini çalışmamız açısından kıymetli görmekteyiz. Bu sebeple bölüm içerisinde bunları aktaracağız. Uluğ-mal ya da dalay, kalan, kopçur ve tamga vergi türleridir.

Uluğ Mal; umumi vergi denilen arazi ve emlak vergisidir.

Kalan; çiftçilerden mahsulün 1/10 u nispetinde alınan vergidir.

Kopçur; göçebelerden 100 koyundan 1 koyun ve nüfus başına 7 dinar olmak üzere alınan vergi türüdür. Sonraları Fakirden 1, zenginlerden gücüne göre 500 dinara kadar olmak üzere ortalama 10 dinar alınmaya başlanmıştır. Bu vergi Karamanlılara, Akkoyunlulara ve bunu "*resm-i ağnam*(koyun hakkı)" olarak sürdüren Osmanlılara da geçmiştir.

Bac veya *Tamga*; tüccardan ve pazara getirilen mal üzerinden alınan vergi türüdür. Başlarda 240 dinardan 1 dinar sonraları 1290 dinardan 1 dinar alınmaya başlanmıştır.

---

[67] Morgan, **a.g.m.**, s.124-136.

[68] Z.V. Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, S.1, İstanbul 1931, s.13-17.

Türkçe metinlerde bac kelimesi Farsçadaki anlamıyla vergiyi karşılamaktadır. Çünkü Anadolu'da Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde Farsça yaygındır. Aşıkpaşazade'nin bildirdiği üzere Osman Gazi devrinde Karahisar pazarına getirilip satılan eşyadan alınan iki akçe bac İlhanlılarda ve onların mali yapısını taklit eden diğer devletlerde görülen tamgadır.[69] *Bac*; Osmanlılarda şehirlerde alınıp satılan her çeşit maldan, dokunan kumaşlardan ve kesilen hayvanlardan alınan damga vergisine bâc-ı tamga denilmiştir. Gümrük vergisinin adı ise büyük bac anlamındaki bâc-ı büzürgdür. Bâc Fâtih ve Kanûnî kanunnâmelerinde de yer almıştır.[70] İlhanlılar döneminde ticaret merkezi olan Semerkant, Buhara, Tebriz ve Sultaniye şehirler tamga vergisi çok olduğu için "kalan" ve "kopçur" vergilerinden muaf tutulmuştur. Anadolu'daki ticaret şehirleri Ankara ile Ani (Kars)'nin de "kalan" ve "kopçur" vergilerinden muaf, tamga vergisinden mükellef olduklarını kitabelerden anlamaktayız. Bunlardan başka Azerbaycan'da olduğu gibi Anadolu'da da "darugalık" (şahnegi), "sabun parası", "köçeparası" gibi mahalli ihtiyaçlara ve "takbur" ismiyle şehir imarı işlerine harcanan vergiler toplanmıştır. Osmanlı Devleti zamanında da "*şahnegî*" adıyla uygulanan vergi bir süre sonra kaldırılmıştır.[71] "Kutka", "Kunalka" ve "Suvsın" gibi Altın-orda, Kırım, Kazan ve Çağatay Hanları yarlığlarından zikredilen angaryalar, Doğu Anadolu'ya ait yarlıklarda da görülmektedir. Vergiler para ile olduğu gibi "cins" olarak da özellikle ordu için erzak ve hayvan ile ödenebilmiştir. Pazarda hesap genellikle 3.072 gramlık dirhem veya 798,720 gram olan 'Tebriz men'i veya 79.8 kilo olan "tagar" ile yapılmıştır. Ordunun hesapları da bu tagar ve men'le yapılmıştır.[72]

[69] Pakalın, **a.g.e.**, C.I.,. s.143-144.
[70] Celal Yeniçeri, "Bac", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.4, 1991, s.411-413.
[71] Erdoğan Merçil, "Şahne", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.38., 2010, s.292-293.
[72] Togan, **Umumi…**, s.302.

Bu dönemde Çin'den Karadeniz'e uzanan sınırlarda emniyetin sağlanmasıyla ticaret rahat ve yaygın bir hale gelmiştir. İslamiyet'in Maveraünnehir başta olmak üzere İran, Doğu Türkistan, Horasan, Afganistan, Anadolu, Harezm ve İdil-Ural boyunda yayılmasında da kıtalar arası gelişen ticaretin önemli katkısı olmuştur. Küresel ticaretin gelişmesi Cengiz Han'ın uyguladığı disiplinin ürünüdür. Ebulgazi Bahadır Han o dönemki ticaret yollarının güvenliğini "*o vakit İran ile Turan arası öyle güvenliydi ki bir kişi batıdan doğuya başında bir tepsi altınla yürüse hiç kimse ona saldırmaya cesaret edemezdi"* diye izah etmiştir.[73] Güneyden Karadeniz ve Kırım'a uzanan ticaret ağı Sivas'ın zenginleşmesini sağlamıştır. Büyüyen ticaret hacmi doğal olarak vergi gelirlerini de artırmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan diğer iktisadi usuller gibi vergi sistemi de Cengizli sınırlarında son zamanlara kadar yaşamıştır. Dolayısıyla tamga kelimesine Türkiye'de rastlamak mümkündür. W.Barthold Ani şehrinde bulunan ve üzerinde İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın yarlığının bulunduğu kitabeden yola çıkarak "Anadolu'nun İlhanlılar devrindeki mali vaziyeti" isimli makalesinde sadece Ani şehrinin değil şehrin dâhil olduğu devletin tarihi açısından oldukça önemli bilgiler sunmuştur.[74] Kitabede halktan alınacak vergilerin yanında gümrük vergisi olan tamga da bulunmaktadır. Vergi terimlerini incelemek Anadolu'daki yönetim örgütlenmesi konusunda bilgi vermektedir. Terimler Moğolca, Türkçe, Arapça ve Farsçadır. Anadolu'da koyunlardan vergi almak usulünün Fatih Sultan zamanına kadarki varlığını Niğde Cami-i Kebiri çarşı tarafı kapısı üzerinde bulunan kitabeden anlamaktayız. Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetine karşı en şiddetli mücadeleyi veren Karaman-Oğulları tarihlerinde kendilerini herkesten çok Cengizli dostu ve mültezimi olarak belirtmektedir. Kopçur usulüne ait son vesikalar da onlara aittir. Niğde kitabesinde

[73] Gündoğdu, **a.g.m.**, s.1043.
[74] W. Barthold, "İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, S.1, 1931, s.135-159.

gayri şer'i olan bu vergi usulü hakkında İlhanlı tarzında "bid'at" tâbiiri kullanılmakta ve fermana riayet etmeyenler lanetlenmektedir. Bununla birlikte merkezdeki hükümdar ile bey arasındaki ekonomik ilişkiler daha Türkistan'da iken yerleşmiştir. Bu hususta Moğol terimleri Anadolu'ya Oğuzlar tarafından getirilmiş olmalıdır. Çünkü Moğol ve Türk boyları bir arada ve etkileşim halinde yaşamışlardır. Bu etkileşim Anadolu'da beyliklerin biçimlenmesine katkı sağlamıştır.[75]

İlhanlılar Anadolu'ya geldikten sonraki vergiler Sultanların elinde olduğu için miktarı kesin surette belli olmasa da bir takım bilgiler günümüze ulaşmıştır. Baycu Noyan, Anadolu'dan 360 bin dirhem vergi toplamıştır. Hülagü Han zamanında ise vergi; 1.200 bin dirhem, 500 parça Antaliye kemha kumaşı 3 bin parça dilbac kumaşı, 500 at, 500 deve, 500 küçükbaş hayvan miktarıdır. Kardeşler arası mücadeleler Selçuklu hazinesini boşalttığında Hülagü Han Sultan II. İzzeddin Keykavus'a ve Sahib Şemseddin Tuğrai'ye "*baliş*" yani "*yastuk*"[76] hesabıyla borç vermiştir. Diğer Cengiz ulusları gibi İlhanlılar da ödünç verecekleri parayı baliş ile yani has hazineden verme geleneğini sürdürmüşlerdir. Hülagü Han tarafından Anadolu'ya ayrılan vergi türleri Aksarayi'nin eserinde senede dört taksitle ödenmek üzere dört çeşit vergi belirtişmiştir. Bunlar *Yuyıt*, *Na'l-parası*, *Yam parası*, *Uluğ-mal* (Moğolca dalay) vergisi şeklinde yazılmıştır. Yuyıt'ın ne olduğu malum değildir. Na'l vergisinin harp tazminatı ya da Temürlüler zamanında "tuvacı" vergisi denilen askeri vergi olması muhtemeldir. Yam vergisi ise posta vergisidir.[77]

Hamdullah Kazvini 1339 yılında Horasan hariç tüm İlhanlı memleketlerinin 1336 senesindeki bütçesini nakletmiştir. Bu, İlhanlılar zamanında Anadolu'nun hangi

[75] Gordlevski, **a.g.e.**, s.75-76; Togan, **a.g.m.**, s.18, 20-21.
[76] Bunlar eski Tokuzoğuz, Uygur ve karahanlılar zamanında hakim olan para sisteminin devamını gösterir. Altın ve gümüş külçelerdir. Bakınız. Togan, **a.g.e.**, s.122.
[77] Togan, **a.g.e.**, s.303.

bölgesinin İlhanlıların emri altında olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Togan makalesinde Hamdullah'ın verdiği malumatla şimdiki Türkiye dâhil Büyük Ermenistan, Ahlat, Küçük Ermenistan, Diyarbakır ve Rebia kısımlarını bir araya getirerek Anadolu vergisinin genel hesabını 3.300.000 dinar göstermiştir. Bu hesaplar Batı Anadolu hariç şimdiki Türkiye'nin 1336 yılındaki bütçesini 3.300.000 + 30.000 + 390.000 + 1.925.000 yani toplamda 5.645.000 dinar, 16.935.000 altın frank miktarı olduğunu göstermektedir.[78]

Anadolu'daki memur ve zabıt maaşları bölgenin mali yapısını görmemiz açısından diğer önemli unsurdur. Maaşlar Hülagü zamanından Şeyh Hasan Celayir zamanına kadar frank hesabıyla şöyledir:

Beylerbeyi; senede 9.000.000 altın frank, ayda 750.000 frank,

Tümen Emiri olan Noyan; senede 30.000, ayda 2.500,

Aynî Emir; 1340 senelerinde 1.500.000 ayda 6.500

Binbaşı; senede 6.000.000 ayda 500.000 frank,

Yüzbaşı, onbaşı ve neferler; senede 300- ayda 25,

Katunlar (Büyük Hatun); senede 6.000.000 ayda 500.000 frank,

Küçük Hatun; senede 60.000 ayda 50.000,

Baş Vezir; senede 4.500.000 ayda 375.000,

Büyük mülki memurlar; senede 900.000 ayda 75.000,

Kadı'ul Kudat; senede 30.000 ayda 2.500 frank.

[78] Kemal Göde, **Eretnalılar(1327-1381)**, Ankara, 1994, s.148; Togan, **a.g.m.**, s.22; Togan, **Umumi….**, s.304;

Ulus Beyi, Tümen beyi, Binbaşı, Yüzbaşı, Onbaşı, Vali, Yargucı, Daruga, Başgag, Bahşi, Yasavul, Yutrçı beyi, Bularguçı, Vezir, Naib-i Saltanat, Müstevfi ve İstifa memurları, Uluğ-Bitikçi, Nazır-ı Memalik, Müsrif-i Memalik, Munşi-i Memalik, Vezir Naibi, Defterdar-i Memalik, Tutgavul, ve Reis bütçeye göre maaş almışlardır. Naqib-al-nugaba, evkaf müdürü, müderrisler, hatipler, fakihler, hanekah şeyhleri, hastane müdürleri, kadılık kâtipleri, zekât amilleri, imam ve müezzinler ise zekât, öşür ve evkaftan maaş alan memurlardır. Yerleşim birimlerinde sanatçıların narhlarına bakıp ölçüleri kontrol eden Muhtesipler ise pazarcı ve dükkânlardan ayrıca para toplamışlardır.[79] Osmanlılarda da görülen *ihtisabiyat* vazifesini yerine getiren memura "muhtesip" denilmiştir. Bu memur "ihtisap ağası", "ihtisap emini", "ihtisap nazırı" ve sonraki değişikliklerle "şehremini" adını almıştır. Muhtesip veya ihtisap ağası belediye işlerinden sorumlu olmuştur.[80] *Ruznamçe*, günlük gelir ve giderin kaydedildiği muhasebe kalemi yerine kullanılan deftere denilmiştir. Bu defteri tutan görevliye "Ruznamçeci" denilmiştir. Osmanlılarda Tanzimat'tan sonra bu görevli "yevmiye katibi" ya da "muhasebe katibi" defter de yevmiye defteri adını almıştır. Farsça olan bu tâbiire Fatih Kanunnemesi'nde rastlanılması onun kuruluş yıllarında Cengizlilerle birlikte gelen tâbiirler arasında olduğunu göstermektedir.[81] *İdrarat*, Farsçada ve Türkçede de kullanılır, varidat anlamlarıyla ortak olan bir tâbiirdir. İdrarat tâbiirine de eski vesikalarda ve Osmanlılarda rastlanmaktadır.[82]

Anadolu'daki Cengizli varlığı pek çok ekonomik gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Anadolu'da yoğun bir ticari ve kültürel faaliyet gözlenmiştir. 1243'ten önce inşa edilen kervansaraylara ticari canlılığın neticesi olarak Cengizliler

[79] Togan, **a.g.m.**, s.38-41; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.256.
[80] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.41-42.
[81] Pakalın, **a.g.e.**, C.III., s.60-61.
[82] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.36.

döneminde yenileri eklenmiş, önemli yolların her kademesinde "*kutval*" isimli komutanların yönetiminde devriye birliği bulundurulmuştur. Tüccarlar bu kişilere hizmetleri karşılığı koruma ücreti ödemişlerdir.[83] Böylece dünyanın her tarafından bölgeye ticaret için gelen tüccarlar için güvenlik tesis edilmiştir. 1291 yılında doğu-batı ticareti Memluklerin eline geçince ticari faaliyetler Batı Anadolu sahillerine kaymış ve neticede ekonomik hayatı canlandıran pek çok beylik ortaya çıkmıştır. 1300'lü yılların başında batılı tüccarlarla bir takım antlaşmalar yapılmıştır. Batı Anadolu beyliklerinin gelişip hatta Osmanlının bir cihan devleti kurmasında bu ticaretin önemi büyüktür.[84] Bu dönemde beylikler tüm icraatlarını İlhanlı adına yürüterek onlara vergi ödemişlerdir. Kaynaklarda Karamanoğlu, Aydınoğlu Umur Bey ve Bursa beyi Osman oğlu Orhan ucat olarak Batı Anadolu'da İlhanlı'ya bağlı ve vergi alınacak ülkeler arasında zikredilmektedir. Bu durum XIV. yüzyılda Karamanoğulları ve İn-önü, Bursa uç beyliklerinin İlhanlı teşkilatına dâhil kabul edildiğinin kanıtı niteliğindedir.[85] İbn Fazlullah el-Ömerî, Batı Anadolu beyliklerinin İlhanlı'nın sükûtundan sonra dahi onların idaresinden çıkmak ve istiklâllerini kurmak için bir harekette bulunmadıklarını belirtmiştir. W.Barthold bu durumu Timurtaş zamanında yaşanan ekonomik gelişmeyle ilgili olarak değerlendirmektedir. Ancak ekonomik refah Timurtaş döneminden çok daha önce başlamıştır.[86]

İlhanların hükmettiği yerlerde ticari hayatın gelişmesinde Hristiyan, Yahudi ve Müslümanların cizyeden muaf tutulmalarının tesiri olmuştur. Ortak denilen şirketlerin bütün Cengiz ülkesinde aynı esas ve kanunlara tâbii olması da bu inkişafın bir diğer nedenidir. Bunun yanında devletin siyasi ve askeri haberleşmesini sağlamak için inşa

[83] Claude Cahane, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul 2002, s.302-304.
[84] Erdem, **a.g.t.**, s.475-476.
[85] Togan, **a.g.m.**, s.32.
[86] Togan, **a.g.m.**, s.30.

edilen yam gibi muhaberat yolları, büyük kervansaray ve köprülerin yapımı da kara ticaretine katkı sağlamıştır.[87] Anadolu'da Selçuklulardan ve İlhanlılardan kalan vergi geleneklerinin etkisi doğaldır. Özellikle Orta ve Doğu Anadolu sahalarında İlhanlı tesiri daha derin ve devamlı olmuştur. Eretna'nın yerine geçen Kadı Burhaneddin Cengizden kalan hukuki ve mali gelenekleri kaldırmış ancak vergi sistemi uzun süre etkili olmuştur. Karamanoğullarından Pir Ahmed ve Kadı Burhaneddin adına Niğde'de Cami-i Kebir veya Sungur Bey camiinin çarşı içindeki kapısı üzerinde konulmuş olan (H. 874) kitabesinde, İlhanlılardan kalan bir takım vergilerin kaldırıldığına dair hüküm vardır. Anadolu'da Cengizli hâkimiyeti devrinden bugüne ulaşan bu kitabe ayrı bir değer taşımaktadır. Kitabe o vakte kadar Anadolu'da İlhanlı vergi sisteminin uygulandığını ve diğer idari-mali geleneklerin devam ettiğini göstermektedir.[88] Osmanlılar kuruluş yıllarında tâbii oldukları İlhanlı tesirinin altında kalmışlardır. Bilhassa mali konularda; vergi türleri, vergilerin tahsil edilme şekli mültezimlik ve terimlerden istifade etmişlerdir. Mültezim; hazineye verdiği para karşılığında bir köy veya kasabanın gelirini toplama hakkını elde eden kimsedir.[89] 1366 yılında Murad Bey, Ahi Musa'ya verdiği vakıf beratında onu "cemi avarız-i divaniden ve tekâlif-i örfiden, ulakdan ve sekbandan ve carahordan ve naibden ve salgundan muaf ve müsellem" tutmuştur. Türk-Moğol tarhanlık müessesesi ile bağlantılı örfi nitelikteki bu vergi ve muafiyetler Osmanlı idari teşkilatının nereden geldiğinin bir kanıtıdır.[90] Vezirlerle devlet erkadının ve zengin kimselerin öldükten sonra ya da sağlıklarında mallarına devlet namına el konulması ususlü olan *müsadere* de Osmanlı teşkilatına Cengizli etkisiyle girmiştir.[91]

---

[87] Spuller, **a.g.e.**, s.335; Togan, **a.g.e.**, s.311.
[88] Köprülü, **a.g.e.**, s.91
[89] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.613-614.
[90] Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.13, S.2, 1958 s.108; Togan, **a.g.e.**, s.339; Yuvalı, **a.g.m.**, s.250; İnalcık, **a.g.e.**, s.54-55.
[91] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.625.

Osmanlı Devletinde vergi türleri XV. yüzyıla kadar İlhanlı tesirindedir. Mesela kuruluş yıllarındaki "*sim-i rayiç*", "*vücuh-i dirhem*", "*dinar*" gibi tâbiirler İlhanlılarla ilgilidir. Selçuklularda varlığı kesin bilinmeyen ancak Osmanlıya İlhanlı'dan geçen en önemli siyasi terimlerden biri yasak ve tamga vergisidir. Karamanoğulları ve Akkoyunlulardaki gibi Osmanlılarda da koyun hakkı için "kopçur" ve "askeri ikta**"** bunlara örnektir.[92] Orhan Bey'in 1324 yılındaki vakfiyesinde geçen öşür kelimesinin İlhanlılardaki "kalan" vergisinin karşılığı olarak kullanılması bu terimin şer'i mi yoksa örfi mi olduğunu anlamayı güçleştirmiştir.[93] Resm-i ağnam vergisi Bizans'tan alınan vergilerden sayılsa da bu verginin l. Murat zamanında var olduğunu Fatih kanunnamesinde görmekteyiz. Selçuklu, Harezmşah, Memluk, Anadolu Selçukluları ve İlhanlılarda miktarları değişerek çeşitli isimlerle karşımıza çıkan bu vergi İslamdan önceki Türk devletlerinde de görülmektedir. Zamanla İslami hükümler ile bağdaşarak "zekat- seva'im" adıyla şer'i vergiler arasına girmiştir.[94] Osmanlı yönetimindeki din adamlarının gücü fazla olsa da bu tür işlere etki edememişlerdir. Mesela devlet idaresinde nüfuz sahibi olan Mehmet Fenari Yıldırım Bayezıd'ın kanun koyma yetkisini sınırlandıramamıştır. Örfi vergiler, tahrir sistemi hakkındaki en eski kayıtlar ve örfi hukuka dayalı kul sisteminin tatbiki bu devirde çıkmıştır. Bayezıd askeri idare sistemini kurmak adına ulemayı tedirgin eden kararlardan da kaçınmamıştır. Mesela Fatih Mehmed'in yaptığı gibi ulemanın işine yarayan pek çok vakfı devlete geçirmiş ve askeri sınıfa tahsis etmiştir. Devletin menfaatleri ve askeri ihtiyaçlar üstün sayılmıştır. Ancak 1416 yılında Şeyh Bedreddin hareketinin ardından şeriat temsilcileri yönetimde

[92] Togan, **a.g.e.**, s.330.
[93] Togan, **a.g.e.**, s.340
[94] Köprülü, **a.g.e.**, s.93

güçlenerek Bayezıd devrinde alınan bir takım kararların kaldırılmasını sağlamışlardır. Bu devirde devletin örfi tasarrufu zayıflamıştır.[95]

Orhan Bey'in bastırdığı 1.52 gramlık altı kırat küçük gümüş Osmanlı akçesi Gazan Han'ın "yarım danke"sının aynısıdır. Mücevherat ve altın ölçüsü için sadece miskalin, para birimi olarak da dirhemin kullanılması ve akçenin 4/24'ü değerindeki küçük bakır paralara mangır denilmesi İlhanlı usulüdür.[96] Akçe, Gazan Han'ın mali alandaki reformuna uygun olarak basılmıştır. Orhan Bey'in Gazan Han'ın emirlerine uyarak bastırdığı beşli, ikilik ve teklik akçelerden **"**ikilik akçe" mali durumdan dolayı yarım Tebriz miskali değerindedir. Osmanlının kullandığı bakır para mangır da İlhanlı parasıdır. İlhanlıların vergi defterlerini toplattırarak Tebriz'de kurdurduğu defterhaneye "kanun-evi" denilmiştir. Osmanlıda bu görevi yapan kimselere "muharrir" veya "il yazıcı, il kâtibi, defter emini" denilmiştir. İlhanlılardaki defterdar Osmanlıda da aynı şekilde mali işlerden sorumlu olmuştur. Yine baş defterdarın Divan-ı Hûmayun üyesi olma geleneği de İlhanlılardan gelmektedir. Osmanlılar da din görevlilerinden vergi almamıştır. Din görevlilerine bağış olarak verilen bu gelire "*tonluk*", Osmanlılarda ise *arpalık* denilmiştir. Tonluk terimi Divan-ı Lûgatit Türk'te "tanlığ" olarak geçmektedir[97] Aşıkpaşazade tarihinde anlatılan bir olayda Osman Gazi pazardaki mallardan bac alınmak istemesi üzerine; *"tanrı mı buyurdu, yoksa beyler kendiler mi ettiler*" diye sorması üzerine "*türedir hanım, ezelden kalmıştır*" cevabını almıştır. Halkın; *Hanım! Bu pazarı bekleyenlere adettir ki bir nesnecik vereler"* diye açıklaması Osman Gazi'yi ikna etmiştir. Hadisenin nihayetinde Bac kanunu yapılmıştır.

[95] İnalcık, **a.g.m.**, s.109
[96] Togan, **a.g.e.**, s.340
[97] Yuvalı, **a.g.m.**, s.251,253; Togan, **a.g.e.**, s.292

Bura şeriat dışındaki bir verginin gelenek olduğunu görmekteyiz.[98] Ayrıca kaynak hükümdarı İslamî bir sıfatla değil Türk hükümdar unvanlarından biriyle tanımlamaktadır.

III) İlhanlı Hâkimiyetinde Anadolu'da Kültürel Durum

XIII. yüzyılda Cengiz oğullarının hareketi imparatorluğun hâkimiyet alanını muazzam bir şekilde genişletmiştir. İmparatorluğun merkezi zamanla Pekin'den Tebriz'e geçmiştir. Cengiz Han'ın ortaya çıktığı Moğolistan'dan uzakta Çin ve İslam kültürlerinin merkezinde olan Tebriz'de üretilen politikalar diğer çağdaş devletleri etkileyerek geniş sınırlara ulaşmıştır. Memluklere karşı ortak düşmanlık nedeniyle Avrupa Devletleriyle yakın ilişkiler tesis edilmiştir. Avrupalı tacir ve misyonerler kervan yollarından, İran limanlarından, Hint ve Çin'e giden deniz yollarından istifade etmişlerdir. Avrupa'da XIII. yüzyılda görülen değişimin nedenini bu yakın ilişkiler olarak yorumlamak mümkündür. Bizans XIV. yüzyılda Farsça kitapları Yunancaya tercüme ettirmiştir. W. Barthold, İran'ın dünya medeniyetinde önde olduğu yılların İlhanlılar devri olduğunu belirtmektedir. Cengizli istilasının neticesi sanıldığı kadar ağır değildir. Şehirleri zapt ederken kendileri için faydalı olan sanatkârları esir almışlardır. Bu sayede memleketlerin yeniden imarının kısa sürede tamamlanamayacağı düşüncesi gerçek olmamıştır. Cengiz ulusları tarafından ele geçirilen Çin, Rusya ve İslam ülkelerinde XIII.

[98] Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşazade Tarihi**, İstanbul 1970, 15. Bab, s.23 ; İnalcık, **a.g.e.**, s.54.; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.257

yüzyıldan itibaren daha önce mevcut olmayan siyasi istikrar görülmüştür. Tahrip edilmiş şehirler tamir edilmiş yeni şehirler inşa edilmiştir. Sultaniye bu şehirlerden biridir. Bu dönemde Tebriz önceki büyük şehirlerden geri kalmayacak şekilde zenginleşmiştir. Kervan ticareti bu zamana kadar görülmemiş şekilde gelişmiştir. Hülagü, Meraga'da mükemmel bir rasathane inşa ettirmiştir.[99] Cengizliler gittikleri yerlerde sadece ticari gelişmelere değil sanat alanında da eşsiz eserlerin ortaya çıkmasına öncülük etmişlerdir. İran'daki Cengizli dönemi hakkında ilk aydınlatıcı bilgileri 1294 yılında Tebriz'i ziyaret eden Marco Polo'dan öğrenmekteyiz.[100] Tebriz'de Vezir Reşidüddin'in inşa ettirdiği farklı unsurların bir arada yaşadığı Reşidiye Mahallesi'nde resim sanatı üzerinde Uzak doğu ve Türk-Moğol geleneklerinin amili olan Uygurların etkisini görmek mümkündür.[101] Hanlar güçlerinin ulaştığı yerlere askeri kuvvetlerin yanında kendilerine idari ve imar işlerinde yardımcı olacak müşavirler göndermişlerdir. Güçlü bir milli bilince sahip Cengizliler kendi yazılarını ve takvimlerini kullanarak eskiden kalma pek çok geleneklerini yaşatmışlardır.[102] Yani dönem Türklük açısından da pek çok müspet etkiye sahiptir. Sirderya, Maveraünnehir, Harezm, Horasan ve Azerbaycan'da yaşayan kalabalık Türkmen topluluğunun istiladan kaçarak Anadolu'ya gelmesi bölgenin kavmi çehresini ve manevi havasını Türklük lehine güçlendirmiştir.[103] Uygur, Kıpçak ve diğer Türk kavimlerine mensup çok sayıda kişiyi de beraberlerinde getiren Cengizliler bir süre sonra bu grupların etkisiyle Türkleşmişlerdir. Bunun neticesinde bozkır kültürü sadece İran'da değil Anadolu'da ve Arap ülkelerinde tesirini göstermiştir.[104] Bu dönemde Oğuzlara ait destanları okuyan ozanlar İlhanlılar ve Memlukler tarafından saygıyla karşılanmıştır. Cami'üt Tevarih adlı eserde Oğuzlara ayrı

[99] Barthold, **a.g.e.**, s. 62-64, 111-112.
[100] Marco Polo, **Seyahatname**, Çev. Filiz Dokuman, İstanbul 1990. s.270-272
[101] İsmail Aka, **Makaleler**, C.1, Ankara 2005, s.427.
[102] Faruk Sümer, "Anadoluda Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1969, s.24-25.
[103] Arsal, **a.g.e.**, s.363
[104] Erdem, **a.g.t.**, s.433

bir yer verilmesi ve Dede Korkut hikâyelerinin bu dönemde yazılması Cengizlilerin anlayışı üzerine olmuştur.[105] Cengizli etkisiyle anımsanan milli duyguyu Mevlana ve oğlu Sultan Veled de benimsemiştir. Mesnevi'de: "*Eğer Türk bir seslenirse Allah korusun, köpeği bir tarafa bırakın erkek aslan bile kan kusar. Eğer Türk'ü ziyafete davet edilirse önce Türk usulünde khargah kurar yahut satın alınırlar sonra davet ederler."* diyerek Türklere karşı saygıyı kendi gelenekleriyle izah etmiştir.[106] İlhanlılar zamanında gelişen tarihçilik anlayışı da Türklerin milli duygularının canlandırılması adına faydalı olmuştur. Reşidüddin'in 1305 yılında yazdığı eseri Türkmenlere mazilerini hatırlatmıştır. Reşidüddin İslam geleneğinin aksine Peygamberler, Hz. Muhammed, dört Halife, Emevîler, Abbasiler ve diğer hanedanlar şeklinde değil Türk Oğuz Han'la başlattığı eserinde Türkleri kabilelere ayırarak onların dünya fetihlerini anlatmıştır. Böylece Türkmenlerin atalarıyla olan bağlarını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu gelenek Osmanlı ve onun çağdaşı Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinde de göze çarpmaktadır. Osmanlı tarihçileri Osman Gazi'yi 52 batından Oğuz Han'a bağlamışlardır. Bunu en çok Şükrullah'ın eserinde görebiliriz. Yani Osmanlıda Oğuzculuk geleneği II. Murad döneminden itibaren Cengizli tesiriyle başlamıştır.[107]

Çalışmamızın esas bölümünde İlhanlıların Anadolu'daki faaliyetlerini ve izlerini değerlendirdik. Onların bölgeyi tahrip ettikleri fikrinin aksini ispatlayacak büyüklükte ve değerde mimari eserler bıraktıklarını söylemek gerekir. İç ve doğu bölgelerde pek çok medrese, hastane, köprü ve hayır kurumları inşa edilmiştir. Bu dönemde mahsusan Sivas büyük bir üne kavuşmuştur. İnşa edilen yapılarda İlhanlı medreselerinde minare olmaması dışında Selçuklu dönemi arasında büyük bir fark göze çarpmamaktadır.[108]

[105] Sümer, **a.g.m.**, s.145-146.
[106] Togan, **a.g.e.**, s.280-284
[107] Barthold, **a.g.e.**, s.66; Erdem, **a.g.t.**, s.438-39.
[108] Erdem, **a.g.t.**, s.441.

Erzincan ve civarının Abaka Han zamanında has incü olarak belirlenmesi şehrin imarına vesile olmuştur. Reşideddin burada kendi projesiyle Medrese-i Erzincan'ı inşa etmiştir. İlhanlı faaliyetlerinin en çok iç ve doğu Anadolu'da sürmesi Batı Anadolu'yu önemsemediklerine delil değildir. Reşideddin'in emlak listesinde Denizli'de 50 feddan, Aydın'da 10 feddan, Kütahya'da 30 feddan, Karaman Larende'de 50 feddan, Karesi bölgesinde 10 feddan, Denizli ve Kütahya ile birlikte zikredilen "israf" yahut "asnaf" yahut "isnaq" da 20 feddan çiftlikler Bizans sınırlarının imar ve iskânına önem verildiğini göstermektedir. Uzun yayla, Sakarya havzası, Suriye sınırı, Erzincan Ovası ve ticaret yolları İlhanlıların yanında getirdikleri ve güvendikleri yeni unsurlarla iskân edilmiştir. Gazan Han'ın Batı Anadolu politikasını Reşideddin'in mektuplarından görmek mümkündür. Mektupta Anadolu'nun büyük veziri sıfatıyla oğlu Celaleddin'e; *"Kuran-ı Kerim'deki "müşriklerle toptan harp ediniz" emrini tam olarak tatbik edecek, sayıları çok olan kafiri yok etmek için gayret sarf edeceksin. Ziraatın gelişimine, ticaret yollarının emniyetini temin edilmesine özen göstereceksin. Cengizli vergi memurlarının âciz ve fakir insanlardan mal müsadere etmelerine müsaade etmeyeceksin. Medrese, Mescid, tekke, köprü, sanat müesseseleri, ribat bina ve tamiri konusunda çalışacaksın. Anadolu'da Elvab al-ber'ler*[109] *vücuda getireceksin"* şeklinde yapması gerekenleri bildirmiştir. Reşideddin Sivas, Malatya, Cizre taraflarına inşa ettirdiği kanallara kendi adını vermiştir. Sultaniye merkez olmak üzere Mavereünnehir'den Akdeniz sahillerine uzanan "şahrah" yani imparator yolu inşa edilmiştir. Sultaniye'den Tebriz-Erzurum, Erzincan-Sivas üzerinden Konya'ya kadar uzanan 301 fersah uzunluğundaki batı kısmına şahrah-ı garbi yani batı imparatorluk yolu denilmiştir. Reşideddin "şahrah-ı garbi" üzerinde yürüttüğü siyasi ve iktisadi faaliyetleriyle güç sahibi olmuştur. Gazan Han

[109] Ebvab'ül birr, içinde türbe cami medrese hanekah darüşşifa kütüphane hamam vs. müesseselerini barındırır.

tarafından Selçuklu tahtına atanan III. Alaeddin Keykubad Reşideddin'e yazdığı Arapça şiirlerle dolu mektubunda onu "Hint, Rum ve Çin ülkelerini kendi şevketine müsellem kılan sultan al vüzera resil al-hag ve al-dünya ve l-din" olarak nitelendirmiştir. Reşidüddin "oğlum" diye hitap ettiği cevabında Sultan'a Konya'yı nasıl verdirdiğini anlatmaktadır.[110] Bu yolun Sivas'tan ayrılıp doğrudan İstanbul'a giden iki kolu üzerinde yapılan inşaat, Vezir Cüveyni ve oğlu Hoca Harun'un idaresinde yürütülmüştür. Sivas'taki Buruciye medresesi, Gök medrese, Çifte Minareli Medrese, Tokat'taki şifahane de Cüveyni bölgedeyken yapılmıştır. 1271 yılında inşa edilen ve aynı zamanda Cüveyni darülhadisi olarak da bilinen Çifte Minareli Medrese orta çağ mimarisinin en iyi örneği sayılmaktadır. Bu sebeple İ.H. Uzunçarşılı bu devri o zamanki İlhanlı ve Selçukluların büyük imar tarihi olarak kaydetmiştir. Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 yılında yaptırdığı Caca Bey medresesi planıyla erken dönem Osmanlı mimarisinde zaviyeli camiler olarak adlandırılan grubun prototipi olarak kabul edilmektedir. Cacaoğlu Nureddin Kırşehir yakınlarında Kesik Köprü adlı bir köprü ve kervansaray yaptırmıştır. Olcaytu'nun eşi İlduş Hatun, 1308-1309 yılında Amasya darüşşifasını inşa ettirmiştir. Bu, Anadolu Selçuklu medeniyet geleneğinin anıtsal son örneği olarak değerlendirilmektedir. Niğde Hidavent Hatun kümbeti ise Abaka'nın oğlu Argun ile evlenen Selçuklu prensesinin hatırasıdır. Tokat Nureddin ibn Sentemür türbesi 1314'te, Tokat Abdullah bin Muhyi zaviyesi de 1317-1318 yıllarında inşa edilmiştir.[111] Emir Çoban, Erzurum-Pasinler'de Aras Irmağı üzerinde bugün *Çobanköprüsü* olarak anılan bir köprü oğlu Temürtaş Menderes Irmağı üzerinde bir köprü, İlhanlı komutanlarından Baltu'nun oğlu Melik Şah 1327'de Sivrihisar'da bir mescit, Konya'ya yerleşmiş olan İlhanlı beylerinden İsmail Ağa Beyşehir'de 1369'da bir medrese ve 1372'de bir zaviye

[110] Z.V. Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kaynaklar",**İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S.1-4 s.33-50.
[111] Zeynep Demircan, "Orta Anadolu'daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri", **Sanat Tarihinde Gençler Semineri 2013 Bildirileri**, S.1, s.100-112.

yaptırmışlardır. Konya ve Bursa'da da yeni mimari tarzda yapılmış binalar dikkat çekmektedir. Ayrıca Konya'daki yapılarda İslam'dan önce mahalli geleneklerin izleri de görülmektedir.[112] Osmanlılardaki *külliye* tarzının önceki örneklerinin İlhanlılar döneminde İran'da görülmesi Osmanlılardaki *külliye* tarzının Cengizli etkisiyle oluştuğunu göstermektedir.[113]

İlhanlıların Anadolu'daki varlığı bölgenin demografik yapısını da değiştirmiştir. Bu dönemde Türkistan'dan büyük kitleler halinde Cengiz'in önünden kaçanlar Türkistan'ın sanatçı ve zanaatkâr yerleşik halkı Anadolu'nun "Küçük Asya" özelliğini belirginleşmişlerdir.[114] Genellikle Bizans sınırına yerleştirilen bu gruplar daha sonra Osmanlı İmparatorluğunun da dâhil olduğu Batı Anadolu'daki Tük kültürünü temsil etmişlerdir. Karakoyunlu ve Akkoyunluların esas çoğunluğu da bu dönemde gelmiştir. 1271 yılında Türkiye ve İran yoluyla Çin'e giden Marco Polo, Orta ve Batı Anadolu'yu Türkmen ili (Turkomaie) olarak tanımlamıştır. O, hayvancılıkla ilgilenen Müslüman Türkmenler ile ticaretle uğraşan Ermeni ve Rumların birlikte yaşadığını; merkezi Erzincan olan Doğu Anadolu'yu da şehirlerinde Ermenilerin yaylalarında Tatarların yaşadığı bir ülke olarak tasvir etmiştir. Bu dönemde beyliklerin Türkmen geleneklerini sürdürerek geliştirdikleri medeniyet sayesinde Anadolu'nun kültürel anlamda Türkleşmesi tamamlanmıştır. Anadolu'daki Türk varlığının ortaya çıkışı hakkında Bizans müverrihi Nicephorus Grigoras; *"Türkler yani Selçuklular, Moğolların önünden kaçarken Rumları yerlerinden ettiler. Böylece Cengizlilerin istila hareketi bir felakete dönüşmedi.*

[112] Barthold, **a.g.e.**, s.67.
[113] Harettin ihsan Erkoç, "Anadolu'da Moğol Etkileri (13.-15. Yüzyıllar)", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, S.19, 2015, s.37-64.
[114] Abdullah Gündoğdu, "Türk Dünyasında Dinî Hayat Üzerinde Cengizli Etkisi", **Orta Asya'da İslam**, C.II, Ankara 2012 s.1048.

Aksine Rumların yerlerini alan Türkmenler için müspet hadiseler gerçekleşti." demiştir.[115]

Cengizlilerle birlikte Anadolu'da artan Türkmen varlığı dil tarihi açısından önemli gelişmeleri başlatmıştır. Bu dönemde Anadolu Beylikleri arasında Türkçe güçlenmiştir. 1278'de Karaman oğulları önderliğinde Türkçenin resmi dil ilan edilmesi Türklük lehine olan önemli bir hadisedir. Bu karar beylikler ve Osmanlılar döneminde yazılan eserlerin dillerinin Türkçe olmasının yolunu açmıştır. Türkmenlerin kendi dillerinde okuyup yazmaları onların milli şuur bilincinde olduklarını göstermektedir.[116] Anadolu'da ortaya çıkan Oğuz Türkçesinin özelliği bu dönemde gelen Türk boylarının dillerinin birbirine karışmasıdır. Cengiz istilası yeni Batı Türkçesinin doğmasına neden olmuştur. Bu istila hareketinin bir diğer sonucu ise Anadolu'da karşımıza çıkan Moğolca sözcüklerdir.[117] Doç. Dr. Bülent Gül "*Orta Asyadan Anadoluya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları"* adlı makalesinde Osman Nedim Tuna tarafından tespit edilen Moğolca kelimelerini sıralamıştır. Bu kelimeler başlıca şunlardır:

Ceren, ceyren = "ceylan", cevüngar = "sol kanat, sol kol", cılavu = "dizgin", çandavul = "artçı", karavul = "karakol, ileri posta, gözcü", kevteval = "gece nöbetçisi", sadak = "okluk", serün = "temiz", bolcaş = "buluşma vaad ve yeri", keşik = "nöbet, sıra", şakak = "sıkıştırma, okşama", şıltak = "ihtilaf, bahane, münakaşa", şilen = "ziyafet", şölen = "ziyafet", barcak = "kılıç kabzası", bor = "kül rengi, boz", dür = "şekil, yapı, görünüş, yüz", ece = "reis, ulu, ileri gelen", güm = "içte olan, derin", kaburga = "kaburga", kurultay = "büyük toplantı", küren = "sarı ile doru arasında bir at rengi, al" makta- = "övmek, methetmek", torumtay = "karagöz cinsinden bir alıcı kuş", nohda = "yular,

[115] Togan, **a.g.e.**, s.316
[116] Erdem, **a.g.t.**, s.433
[117] Bülent Gül, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları", **Türkbilig**, 2015/30.

dizgin", kēkül = "kâkül", marāl = "dişi ceylan", nārin = "ince, yufka, nazik", nöker = "hizmetçi, yaver, arkadaş", carasun = "yiğit", cıda = "mızrak, süngü", dalda = "kuytu barınak, gizli yer", dapkur = "eger üzerinden aşırılarak bağlanan kolan", dümük = "meşgale, iş güç" , karangu = "karanlık", keleci = "söz, sohbet", köyegen = "eşek sineği", küse- = "imrenmek, gıpta etmek", namla- = "okla vurmak", olcala- = "ganimet, kazanç, harpte alınan esir veya mal", sicim = "sicim, ip", cebe = "zırh, silah", çidam = "tahammül, sabır", sinci = "şekil, kıyafet, soyurgal "ihsan, lütuf", tepsi = "tepsi", aga = "ağabey; efendi", alak = "karışık renkli", alçı = "aşık kemiğinin yassı tarafı", belek = "hediye", bor = "kül rengi, boz", borcak = "kılıç kabzası", borçin = "dişi ceylen, dişi yaban ördeği", bosun = "boy, endam", böke = "güreşçi", calasın = "yiğit", cankı = "danışma, bilgi alma", car = "tebliğ, emir", cebe = "zırh; silah", ceyren = "ceylan", cıda = "mızrak, süngü", cılavu = "dizgin", cılkı = "patika, dağ yolu", çerge = "dizi, halka, sıra", çidam = "sabır, tahammül", çilbur = "yular, yular sapı", çigre = "kovuş oku", çokmak = "tokmak", çokman = "tokmak, topuz", çomak = "ucu topuzlu sopa, topuz", çoman = "tokmak topuz", çomar = "büyük başlı çoban köpeği", dulda = "siper, gölge, barınacak yer", ece = "reis, ulu, ileri gelen", eme = "kadın hizmetçi, cariye", göre = "vahşi, yabani", güderi = "geyik derisinden meşin", ılgadur = "geniş delikli kalbur", inçü = "esir, kul", kaburga = "kaburga", kalkan = "kalkan", karangu = "karanlık", kekül = "kâkül", keleci = "söz, sohbet", keşik = "nöbet, sıra", kotan = "ağıl, yayla köyü", kurultay = "büyük toplantı", küregen = "damat, güveyi", mantu = "mantı", maral = "maral, dişi ceylan", narin = "ince, narin", nohda = "yular, dizgin", noyan = "kumandan", nöker = "hizmetçi", oram = "sokak, yol", salbur = "ağaç çubuklarından, sazdan ve ipten örülen ayakkabı", salkum = "püfür püfür (esmek) [esinti]", serün = "serin", sicim sicim, ip", sokur = "tek gözlü", şilen = "ziyafet, şölen", tegele = "elbise üzerine giyilen kaftan",

tepsi = “tepsi”, ulus = “millet, halk”, uran = “kabiliyet, ustalık”, yosun = “kanun, töre” gibi kelimeler bulunmuştur.[118]

XIV. yüzyılda Anadolu’ya gelen Cengizli ve Türk zümreleri tarımla ilgilenerek köylere yerleşmeye başlamışlardır. Bölgede bazı yerler Moğol boy adlarından müteşekkildir. Bunlar; *Alcı, Alpagut, Bayan, Belekler, Belekli, Borlu, Borluk, Çomak, Çomakdağ, Dümüklü, Ece, İlhanköy, Kalkancı, Kotancı, Mergenli, Nogaylar*’dır.[119] Aynı zamanda köylerin isimleri her iki dilde aynı manaya gelecek şekilde değiştirilmiştir. Mesela Selçukludan sonra iskân edilen orta Safid-Rud” Türkçede Kızıl-Özen yani Kızılırmak ve Moğolca’da Hulen-Muran adını almıştır. Ala dağ, Min-göl (Bingöl), Bulanık gibi Türkçe isimler İlhanlılardan kalmıştır. Anadolu’daki kültürel değişimi net bir şekilde dil üzerinden görmek mümkündür. Orta Anadolu’da özellikle Sivas, Tokat, Amasya, Çorum-İskilip, Yozgat, Kırşehir ve Ankara’da İlhanlılara ait yer adlarına rastlamak mümkündür.[120] Bunun dışında Artvin-Ardanuç, Erzurum-Tortum, Ardahan, Acaristan, Muğla, Kayseri, İnegöl-Domaniç, Bolu-Gerede, Ahlat, Ala Dağ, Malazgirt, Kahramanmaraş, Aksaray, Kütahya-Gediz, Sinop-Gerze, Kayseri-Bünyan, Gelibolu gibi yerlerde Cengizlilerden kalma yer adlarına rastlanmaktadır.[121] Dönemin kaynakları incelendiğinde yer adlarının dışında Moğolca pek çok kelimeye tesadüf edilmiştir. Mesela Pervane Muineddin Süleyman adına 1264 tarihinde Merzifon’da dikilen bir kitabede unvanlar arasında Türkçe Emir manasındaki “Noyan” ibaresi kullanılmıştır. Bundan başka yargı, yargıcı, kurultay, nöker, incu, tamga, kopçur, yarlık, yasa, baliş, tümen, cebe, yasavul, tutgavul, barangar, caungur, mangalay gibi idari, mali ve askeri alandaki terimler Selçuklu ile beraber Osmanlı, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen

[118] Gül, **a.g.m.**, s.1-7
[119] Gül, **a.g.m.**, s.4-9.
[120] Sümer, **a.g.m.**, s.143
[121] Hayrettin İhsan Erkoç, **a.g.m.**, s.61.

devletlerinde de kullanılmıştır.[122] Bu dönemde Azerbaycan'ın tamamında ve Doğu Anadolu'da Türkmenler Türk sene ve ay isimlerini kullanmışlardır. Buralarda mali ve zirai işler de Türk takvimine göre yapılmıştır. Bunun yanında Türkmenlerin kendilerini İlhanlı vatandaşı olarak gördüğünü dönemin şiirlerinden anlamak mümkündür.[123] Bunların yanında Osmanlının ilk yıllarındaki Kıpçak tesirini belirtmek gereklidir. Osman Bey'in III. Alaeddin Keykubad için: *"O Sultan ise ben Han'ım*" tâbiirinin Kıpçaklardan geçmesi muhtemeldir. Han tâbiiri Kıpçaklarda kabile reisleri için de kullanılmıştır. Kıpçak etkisi üzerine bir diğer örnek ise Yunus Emre'nin şiirlerindeki Kıpçakca sözlerdir. Ancak Orhan Bey ve etrafındakiler Oğuzca konuşmaktaydı. 1348 tarihli temlikname, Murad Gazi'nin 1385 yılında Termizli Seyyid Büzürg'e ve 1386 tarihiyle Evrenos Beye verdiği beratlar bu durumun ispatıdır. Bunun yanında Enverî, Osman Bey ve oğullarının Oğuzlarda kullanılmayan bir takım kelimeleri kullandığını belirtmiştir. Mesela güney yerine Moğolca küregen, zengin anlamında kıpçakca bay kullanılmıştır. Bu dönemde dildeki farklılık kendini konuşma üzerinde göstermiştir. Edebi dil Selçuklunun kullandığı Oğuzca olmuştur.[124]

Anadolu'daki kültürel faaliyetlerde en büyük amil din olmuştur. Horasan'dan gelen Türk derviş ve şeyhlerinin Anadolu'da artması bu devirdedir. Anadolu'nun İslam ve Türkleşmesinde etkin rol oynayan Tasavvufun yayılmasında asıl amil Cengizlilerdir. Bu istila Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatların kurulmasına sebep olmuştur. Türk kültürü üzerine kurulan Bektaşilik, XIV. yüzyılda Osmanlı hassa ordusunun da resmi tarikatı olmuştur.[125] XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk Sûfizmi yeniden hareketlenmiştir. Cengiz istilasının başlardaki yıkıcı etkisinin ardından Türk sûfi hareketi

[122] Erdem, **a.g.t.**, s.439.
[123] Togan, **a.g.e.**, s.279.
[124] Togan, **a.g.e.**, s.341
[125] Ümit Hassan, **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, C.I, 2002 s.300, 340, 344.

Anadolu ve Altın-Orda sahasında yeni bir alan bulmuştur. Bu hareket Osmanlıyı rakip beylikler arasında öne çıkaran gaza-cihad anlayışını besleyen bir kaynak olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Altın-Orda sufizm şiirleri ile Anadolu'daki tasavvuf edebiyatın benzerliği dikkat çekmektedir. Yine aynı şekilde İdil-Ural Türkleri ile Anadolu Türklerinin tasavvuf eserleri muhteva ve şekil bakımından benzeşmektedir.[126] Hanların dini tarafı devlet politikasında belirleyici olmuştur. Hulagü ile Abaka Hanların putperest olmaları ve işlerini Cengiz yasasına göre düzenlemeleri Azerbaycan ve Anadolu'daki Müslüman Türk sofilerini etkilemiştir. İslama geçişin kesin surette sağlandığı Gazan Han'ın reformları sayesinde Cengizli etkisi her sahada hissedilir olmuştur.[127] İlhan Erdem'in Eflaki'den naklettiği bilgilere göre Olcaytu Han Anadolu'ya gönderdiği bir yarlıg ile imam ve vaizlerden cami minberlerinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın isimlerinin zikredilmemesini istemiştir. Ancak halkın tepkisi ve bir süre sonra İlhanlı hükümdarlarının yeniden sünni mezhebe geçmesiyle bu yasak kaldırılmıştır.[128] Cengizliler sadece fethettikleri bölgelerde değil zaferlerinin duyulduğu sahalarda da taklit edilmişlerdir. Mesela XIII. yüzyılda Memluk Emirleri İslama aykırı olmasına karşın zafer üniforması olarak Cengizli askeri elbiselerini ve tepesi sivri şapkalarını giymişlerdir. Böyle durumlar Anadolu'da kendini daha fazla göstermiştir. XI. ve XIV. yüzyıllar arasında Anadolu topraklarında bozkır menşeli Türk ve Cengiz hanedanlarının hâkimiyeti onlara atalarının geleneksel yaşam tarzlarını ve kültürlerine ait sembolleri anımsatmıştır.[129] Türkler yerleşik kültüre geçtikten sonra da bozkır geleneklerini güçlendirerek sürdürmüşlerdir. *Otağ-ı Hümayun, Yasağ-ı Sultanî, Bitikçi, İl yazıcısı* gibi Osmanlı klasik döneminin temel ıstılahları İlhanlı ile canlanan bozkır aidiyetinin

[126] Abdullah Gündoğdu, "Türk Dünyasında Dinî Hayat Üzerinde Cengizli Etkisi", **Orta Asya'da İslam**, C.II, Ankara 2012, s.1048.
[127] Togan, **a.g.e.**, s.253-260
[128] Erdem, **a.g.t.**, s.439
[129] Bernard Lewis, "İslam Devlet Müessese ve Telakkiler Üzerinde Bozkır Ahalisinin Tesiri", **İslam Tetkileri Enstitüsü Dergisi**, 1958, s.218-222.

ürünüdür. Anadolu'da bozkır hayatını yeniden yapılandıran İlhanlılarda bozkır devletleri gibi toplumu hayvancı ya da ziraatçı olmasına göre sınıflandırmıştır. Bu bağlamda Osmanlı kır hayatında karşımıza çıkan *Boz Ulus, Ulu yörük* gibi teşkilatlar İlhanlı mirasıdır.[130] Osmanlı sahasına giren Germiyan oğullarında da Türk milli geleneğinin güçlü bir şekilde yaşadığı görülmektedir. Yakup Bey'in 1414 yılında Kütahya'da inşa ettirdiği medresesindeki Türkçe bitik taşı Türk dili tarihi bakımından çok önemlidir. Beşinci satırda kitabeyi yazdıran Yakup Bey babası Süleymanşah'ı adıyla değil eski Türk şaman geleneğine göre "Güldü Babam" şeklinde zikretmiştir.[131]

Anadolu'nun pek çok yerinde bugün dahi görülen bir takım inanç ve ananelerin kökeni eski Türklerdir. Çünkü onlar eski inanç ve geleneklerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Mesela Kazak ve Kırgızların kötü ruhların demirden kaçtıklarına dair bir inançları oldukları malumdur. Lohusa kadınlara musallat olan kötü ruh Alkarası ya da Albastı'nın çelikten korktuğu inancı bir Oğuz mirası olarak Anadolu köylerinde devam etmektedir. Eski Doğu Göktürk ve Uygurlarda izleri görülen Ozan geleneğine XI. Yüzyıldan itibaren Anadolu'da rastlanmaktadır. Neşri tarihinin naklettiğine göre Osmanlının doğusunda hâkim börk kızıldır. Ancak Orhan Gazi'nin diğer gazilerden farklı görünmek istemesi nedeniyle Oğuz geleneği kızıl börk yerine Bey için farklı bir renk seçilmiştir. Farsçaya göre "han-ı yağma" olarak geçen "toy" Osmanlılara kadar İslâmî dönemde Tolunoğulları, Karahanlılar, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Atabeglikler, Anadolu beylikleri, Memlükler, Akkoyunlular, Karakoyunlular, ve Özbekler tarafından devam ettirilmiştir.[132] Oğuzlardaki toy ve yağmalı toy geleneğinin

[130] Gündoğdu, **a.g.m.**, s.1049.
[131] Togan, **a.g.e.**, s.379.
[132] Salim Koca, "Toy", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.41, 2012, s.270-272.

Osmanlılarda yeniçerilerin Toy'u devlet nizamını sürdürme tekniği olarak canlandırılması da önemli bir konudur.[133]

İlhanlı döneminde gerçekleşen siyasi hadiseler kültürel hayata etki etmiştir. Özellikle Osmanlı Beyliğinin kurulduğu Batı Anadolu'da hâkim ve yaygın kültürel zemini bilmek çalışmamız açısından büyük fayda sağlamıştır. Merkez ve Doğu Anadolu'da Selçuklu gücünü devralan İlhanlılar Türkmen Beyliklerini de itaat altına almıştır. Bu konular siyasi tarih bölümünde izah edilmiştir. Osmanlı toplum ve devlet yapısı üzerindeki İlhanlı tesirini konu alan çalışmamız açısından Osmanlının kuruluş yıllarındaki hadiseler oldukça önemlidir. Devletin kuruluşu esnasında Anadolu'ya hâkim İlhanlı devletinin gelişmiş bir idari teşkilatı vardır. Beldiceanu ve Steinherr'in bulduğu belgelerde Osman'ın Bey olmadan önce avcı başı olduğu hatta onları bulundukları bölgeye Selçuklunun değil Cengizlilerin yerleştirdiği iddia edilmektedir.[134] Yine Kadı Burhaneddin'in, Yıldırım Bayezıd hakkında "*ilim ve faziletten mahrum sade bir Moğol oğlu"* şeklindeki tasviri Osman Beyin Cengizli hizmetinde İslam kültüründen uzak birisi sanılmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu ifade Osman'ın Cengizlilerle etnik bir bağı olduğunu ıspat etmek için yetersizdir.[135] Bursa'nın fethine kadar İlhanlı devletinin bir uç beyi olan Orhan Gazi ise fetihten sonra şehirde yaptırdığı camiinin kitabesine "Emir-i kebir" ve "sultan el-guzat" unvanını bastırmıştır. Burada "Orhan bin Osman" kaydı geçmektedir. Bu dönemde Osmanlı hükümdarları kendilerine emir yahut bey demeye devam etmişlerdir. Mehmed dahi fermanlarının birine "*ben ki emir-i azam sultan Mehmet beğ'im"* diye yazmıştır. Bazen de "Sultan Mehmed Han sözümüz" şeklinde İlhanlı başlıklarını kullanmıştır. Aşıkpaşazade tarihinde XV. yüzyılın sonuna değin Osman Bey'den ll. Bayezıd'a kadar Osmanlı hükümdarları *Ḫan* olarak anılmışlardır.

[133] Ümit Hassan, **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, C.l, 2002 s.300, 340, 344.
[134] Sencer Divitçioğlu, **Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu**, İstanbul 2015, s..31- 32.
[135] Togan, **a.g.e.**, s.340

Bunların arasında Osman Tursun Bey Osmanlı sultanlarından bahsederken "Sultan Murad'ın beyliği zamanında" tâbiirini kullanmıştır. Bunların yanında kullanılan Han ve hakan unvanları edebi bir değere sahip olmuştur. [136] Osmanlı Devleti İstanbul'un fethine kadar kuruluşunu ancak tamamlamıştır. Bu dönemde özellikle askeri teşkilat, toprak idaresi, divanda inşa usulleri, arazi tahriri, idari taksimat, ikta ve mali sistemde İlhanlı etkileri görülmektedir.[137] XVI. yüzyılda en gelişmiş şeklini alan imparatorluk telakkisi bir Bizans mirası değildir. Osmanlı müesseseleri üzerindeki Bizans tesiri bugüne kadar tartışılan bir mesele olmuştur. Anadolu'ya yerleşen Türk ve Cengizlilerin canlanan milli duygularıyla eski geleneklerini unutması mümkün değildir. Bu nedenle kuruluş yıllarında Türk idari, mali ve ananevi yapının yaşatılıyor olması Bizans'a ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. Osmanlıda ve önceki Türklerde Hilal'in bir sembol olarak kullanılması Hilal'in Bizans taklidi sayılamayacağını kanıtlamaktadır. Hilal yani "*mahçe*" İran'da Sasaniler zamanında ve İslam hâkimiyet devrinde, Gazneliler, Karahanlılar, Büyük Selçuklular, Harezmşahlar, Anadolu Selçukluları ve İlhanlı'da vardır.[138] Osmanlı kuruluşunu tamamlarken diğer Tük devletlerinin teşkilat ve geleneklerini takip ve tatbik etmiştir.

Selçuklu Hükümdarının istiklal alameti olarak Osman Gazi'ye davul ve bayrak göndermesi geleneği diğer İslam devletlerinde ve İslamiyet'ten önce Göktürkler'de ve diğer bazı Türk devletlerinde geçerli bir usuldür. Fatih Sultan Mehmed zamanında getirilen padişahın divan toplantılarını kafes arkasından dinlemesi geleneği Harezmşahlarda da vardır. Eski Türk kültürünün sembolleri olan ok, yay ve at kuyruğu ile Han ve Bey unvanları İslamiyet kisvesi altında yaşamaya devam etmiştir.[139]

[136] Togan, **a.g.e.**, s.339
[137] Yuvalı, **a.g.m.**, s..250.
[138] Köprülü, **a.g.e.**, s.153- 162.
[139] Köprülü, **a.g.e.**, s.37

Padişahların tahta çıkışlarında düzenlenen "cülûs" ve "berat yenileme" de eski bir Türk töresidir. Bu, Anadolu Selçuklu ve İlhanlılarda da görülmüştür. Aşıkpaşazade'ye göre bu gelenek Osman, Orhan, I. Murad, I. Mehmed dönemlerinde devam etmiş ancak daha sonra kaldırılmıştır. Orhan Gazi kılıç hakkı ile fethedilen yerleri arkadaşlarına verme usulünü zamanla İlhanlılardaki şekline benzeterek kendi oğullarına vermiştir. Türk ve Cengiz ananesine göre hükümdarlık bir ailenin mülkü sayılmıştır. Karahanlı, Selçuklu ve Cengiz oğullarında olduğu gibi Anadolu beylikleri ve Osmanlılar da ilk devirlerinde şehzadeleri eyalet valiliklerine tayin etmişlerdir.[140] Hil'at vermek usulü Osmanlıda çok eski bir saray geleneğidir. Bizans'ta da görülen bu gelenek Emevilerde, Abbasilerde, Samanilerde, Gaznelilerde, Karahanlılarda, Anadolu Selçuklularında da hâkimiyet hukukundan sayılmıştır. Türklerde İslam'dan önce de mevcudiyeti bilinen hil'at geleneğine İlhanlı ve Altınordu hükümdarının da uymaları uzak doğu kültürünün etkisiyle olmuştur. Osmanlılar bu konuda hem İslami geleneklerin yani Memluk ve Selçukluların hem de İlhanlılar zamanında canlanan bozkır geleneklerinin tesirinde kalmışlardır.[141] Yani İdari alanda İslamın yanında örfi geleneklerin etkisi oldukça fazladır.

Eski Türk devletlerinde at meydanı gibi eğlenceler ve genel ziyafetler Osmanlı'da da devam etmiştir. İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde kabile reisinin veya Hakan'ın halkına ziyafetler vermesi zorunlu idi. Bu ziyafetleri vermemek, çağırılması icap edenleri çağırmamak veya belirli kaidelere uymamak isyanlara sebep olmuştur. Hükümdarın "pederane velayeti" telakkisinden doğan bu gelenek Orhun abidelerinde de dikkat çekmektedir. Osmanlı padişahlarının büyük zaferlerini fetihnamelerle komşu devletlere duyurma geleneğinin temelini İslam ve Türk

[140] Lewis, **a.g.m.**, s.228-229; Yuvalı, **a.g.m.**, s.250
[141] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.834-835; Köprülü, **a.g.e.**, s.188.

devletlerinde bulmak mümkündür. Büyük Selçuklu ve onlara halef olan çeşitli devletler, Harezmşahlar, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve onları takip eden diğer Türk devletleri bu usule uymuştur. Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinden önce özellikle Hristiyan dünyasına karşı kazandığı zaferleri İslam hükümdarlarına fetihnamelerle tebliğ etmiştir.[142]

Osmanlı eğitim sisteminde yer alan mu'id bir İlhanlı mirasıdır. Medreselerde müzakere ile müderrisin yardımcılığını vazifesini yürüten mu'id bugünkü doçentlik görevini karşılayan bir tâbiirdir. Sahn medreselerinde liyakat sahibi olanlar bu unvanı almışlardır**.**[143] Yine İlhanlılardaki İslami vakıfların evkaf hâkimliğinin sorumluluğunda olması da Osmanlılar tarafından alınarak adına "Evkaf Nazırlığı" denilmiştir.[144]

Osmanlıdaki "Nakübü'l eşraf" denilen müessese Gazan Han zamanında Hz. Ali soyundan olan kişilerin şecere ve diğer işlerinin yürütülmesi için tesis edilen "Darüsseyyade "adlı kurum taklit edilerek oluşturulmuştur.[145] Osmanlı Devleti'nde bu müessese II. Bayezid'in 1494 yılında bu göreve hocası Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Mahmud'u tayin etmesiyle başlamıştır. Bu tarihe kadar "nâzır" unvanıyla anılan görevliler yeni tayinle, Memlüklerdeki gibi nakîb'ül eşraf unvanı benimsenmiştir.[146]

IV) İlhanlı Hâkimiyetinde Anadolu'da Askeri Durum ve Etkileri

[142] Köprülü, **a.g.e.**, s.181-184.
[143] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.573.
[144] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.245 246
[145] Togan, **a.g.m.**, s.33-50.; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.247; Yuvalı, **a.g.m.**, s.253.
[146] Ş.Tufan Buzpınar, "Nakib'ül Eşraf", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.32, 2006, s.322-324. ; Pakalın, **a.g.e.**, C.II., 646-647.

Bozkır hayatının müşterek unsurları Türkleri ve Cengizlileri birbirine yakınlaştırmıştır. Cengiz Han'ın oluşturduğu yasa temelini Oğuz töresinden alarak Cengiz gelenekleriyle gelişmiştir. Hukuki, idari ve askeri işler töreye uygun olarak yürütülmüştür. Türk ve Cengizlilerin benzer yaşam tarzları askeri teşkilat üzerinde de kendini göstermiştir. Cengiz, Mete Han'dan miras kalan askeri sistemi örnek alarak ordusunu on esasına göre düzenlemiştir. Bu sistem merkezi otoriteyi sağlamasına ve kabilesi ile bağlarını muhafaza etmesine yarar sağlamıştır. Bu uygulama ile tüm unsurlar "Yeke Moğol ulus" olarak bir otorite etrafında toplanarak birer "*urug*" olmuşlardır. Uruglar askeri yapının oluşumunda oldukça etkin bir role sahiptir. Hiyerarşik sırayla On asker Arban, yüz asker Yagun ve bin asker Mingan'ın başına onbaşı, yüzbaşı, binbaşı ve başkumandan adlarıyla kişiler tayin edilmiştir. Tümen ve bin kelimeleri Türkçedir. Zamanla Moğolca ıstılahlar İlhanlılar döneminde Farsça karşılıkları tümen, hezare, sede ve dehe olarak değişmiştir. Bu birliklerin başındaki kişiler de emir-i tümen, emir-i hezare, emir-i sede ve emir-i dehe unvanını almışlardır.[147] On bin askere tümen denilmiş ve kumanda eden kişiler eski kabile reislerinin çocuklarından seçilmiştir. Cengiz Han'a kadar orduda on bin kişiye ulaşılmamıştır. Cengizlilerin kalabalıklaşıp sayılarının on binler ve yüzbinlerle ifade edilmesi bu topluluğa Türklerin girmesiyle olmuştur.[148] Uygurlarda nökür, Cengizlilerde nöker olarak geçen kumandanlar daha yüksek bir rütbeye sahip olmuştur. Bunların maiyetindeki asker ve

[147] Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri", **Ankara Üniversitesi. D.T.C.F. Dergisi**, C.49, S.1, Ankara 2009, s.35.
[148] Saadettin Gömeç, "Türk kültüründe Keşik Kelimesi", **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu**, 2002 Ankara, s.121.

kumandanlar ulus'u teşkil etmiştir.[149] En yüksek asil sınıfı hükümdar ailesinden olan prensler, eski kabile reisleri ile onların oğulları ve Noyanlar yani ordu asilleri oluşturmuştur. Cengiz Han zamanında en genç oğlu ve askeri yardımcısı Tuluy, Büyük Noyan idi. İlhanlılarda da ordudaki emirlerin tümü Noyan'a bağlı olmuştur. Noyanlar İlhanlı Devletinde mühim bir yetkiye sahip olmuşlardır.[150] Bu asil sınıfa dâhil olup sonra da özel bir güvene layık görülenlere inag/inak denilmiştir. İkinci asil sınıfı vergiden muaf tutulan Tarhanlar teşkil etmiştir. İlk defa Cengiz Han'a düzenlenen suikasti engelleyen üç Moğol'a verilen *tarhanlık* daha sonra asalet unvanı olarak çeşitli hizmetler karşılığında verilmiştir. Cengiz Han tarhanlığı yasasında üç türde belirtmiştir. Bunlardan ilki herhangi bir sebepten dolayı vergi konulmayan hür ve diğer yerlere nispeten pahalı olan topraklardır. İkincisi haraca tâbii olmalarına rağmen fermanla haraç alınmayan toprakların muafiyeti ve üçüncüsü de dirlik yani ma'işet ve arpalık olarak verilen meblağ ve toprakların muafiyetidir. Bütün bu haklar yasaya göre ırsidir. İlk zamanlarda daha geniş bir kesimi ifade eden tarhanlık zamanla baronluk şeklini almıştır. Askeri tarhanlarla birlikte tüccar tarhanlar da meydana çıkmıştır. Tarhanlar aldıkları ganimetleri kendileri için ayırma, hükümdarın çadırına haber vermeden girebilme ve hanedandan biriyle eşit biçimde evlenme hakkına sahip olmuşlardır.[151] Osmanlıda müslümanlara karşı kullanılan "muafiyet" gayrımüslümlere tarhan denilmesi Cengizli etkisidir.[152] Osmanlılarda muafiyet ve musellemiyet imtiyazıyla dikkat çeken tarhanlar tımarlı sipahiler gibi beraberlerinde on bin kişi ile savaşa katılmışlardır.[153] Bir diğer asil

[149] Johann de Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatnâme,** Çev. Ergin Ayan, s.76; Spuller, **a.g.e.**, s.435.
[150] Uyar, **a.g.m.**, s.37.
[151] Spuller, **a.g.e.**, s.301-302; Togan, **a.g.e.**, s.293-294.
[152] Togan, **a.g.e.**, s.340.
[153] Ülken **a.g.e.**, s.50.

sınıfı evlenme yoluyla Cengiz ailesine akraba olan ve gelinlerin çeyizinin bir kısmı olarak gelen "küregen/kürgen" unvanlı kumandanlar oluşturmuşlardır.[154]

Tuğ orduda kumandanlık alameti olarak kabul edilmiştir. Sefer alameti olarak da sancak haricinde şahin sembolünü taşıyan flamalar vardır. Bir sefer için hazırlanan Cengizli ordusu sağ kanat, sol kanat ve merkez kısımlarına ayrılmıştır.[155] Büyük bir kısmı sûvari olan orduda at önemli bir görev üstlenmiştir. Ermeni ve Gürcüler süvarilerde önemli bir role sahip olmuştur. Reşideddün'in kayıtlarında Cengizli ordusunun 129 bin sûvarisi, seferi ordunun ise 1 milyon 400 bin çerik olduğu belirtilmektedir. Esirler yabugan Çerik adıyla piyade olarak alınmıştır. Düşmanı yenmek için çok fazla taktiği olan Cengizlilerin rakiplerini sayıca fazla olduklarına inandırmak için İnsan şeklindeki kuklaları ata bindirmeleri veya esirleri sıralamaları en meşhur usulleridir. Savaşlarda Türklerde olduğu gibi yağmur yağdıran "yada taşı"[156] kullanılmıştır. Askerlere bir ücret vermek yerine elde edilen ganimetlerden Kağan'ın payı ödendikten sonra kalanıyla bir gelir sağlanmıştır.[157] Ok ve yay başlıca silahlardır. Silahlar askerler tarafından yapılmıştır. Ucu çengelli mızraklar ile tek ağızlı kılıçları vurmaktan ziyade batırmak için kullanmışlardır. Ağaçtan yapılmış oklar atılacakları mesafeye göre kısa ve uzun şekilde savaşın başında hazırlanmakta idi. Mızrak sapları da ağaçtan idi. Demir az bulunduğu için dört parçadan oluşan zırhların büyük kısmı deriden yapılmıştır. Kötü havalarda kullanmak üzere yağmurluklar vardı. Demirden imal edilen miğferlerin ense zırhı ve kayıştan bağları da vardır. Kalkanlar inek ya da başka bir hayvan derisinden veya hasırdan üretilmiştir. Bu silahların yanı sıra geldikleri yerlerde ve komşu memleketlerde kullanılan silahlardan da istifade etmişlerdir. Mesela muhasara makineleri Çin'den

[154] Uyar, **a.g.m.**, s.24.
[155] Spuller, **a.g.e.**, s.436
[156] Salim Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Ankara 2011, s.194.
[157] Spuller, **a.g.e.**, s.438- 439

alınmıştır. Muhasarada kullanılan toplar için Hülagü'nün yanında 1.000 Çin topçu ustası bulunduğu bilinmektedir. İlhanlılar zamanında frank makineleri hakkında bir malumat yoktur. Cengizlilerin kale savunma savaş tarzı Orta ve Batı Asya için yeni bir usul olarak ortaya çıkmıştır. Neft fıçılarından istifade ederek taş ve odun atılarak kullanılan mancınık yeni muhasara makineleri idi. Kazmacı neferi ve lağımcıların kullanılması ile esirlerin ileri sürülmesi de Batı Asya için bir yeniliktir. Bu silahlar ve yöntemler sayresinde üstünlük sağlanmıştır. [158]

Avcılık bozkır kültüründe özel bir anlam ifade etmektedir. Avcılık sayesinde gerekli yiyecekler tedarik edilirken atıcılık ve binicilik maharetleri de artırılmıştır. Özellikle kuş ve tavşanları yakalamak için doğan vasıtasıyla yapılan av en çok tercih edilen türdür. İlk defa ava çıkan erkekler parmaklarını kana ve yağa bulayarak o güne özel bir önem vermişlerdir. Avda hayvanları toplamakla sorumlu olan *Kuçcı* ve *Barsçı* isminde görevliler bulunmuştur. İlhanlılardaki *"barsçılar"* Osmanlılara *"segban"* şeklinde devam etmiştir.[159] Köpek muhafızı manasına gelen Sekbanlar Türklerin av geleneğinin bir neticesi olarak Osmanlılarda ilk I. Murad devrinde rastlanmaktadır. Sekbanlar zamanla yaya ve atlı statüsünde Yeniçeri Ocağı'na katılmışlardır.

Türk tarihinde en eski dönemlerden itibaren savaş sırasında davul kös, boru ve tabl gibi müzik aletlerinin kullanımının yaygın olduğunu ve bunun mehterin temeli olduğunu söylemek mümkündür. Türk devletlerinde olduğu gibi Cengizlilerde de savaşa davul ile başlanmıştır.[160] Hükümdar kafilesiyle bir yere giderken sırayla en önde hükümdar arkasında bayrakdar, davulcu, borazan ve arkalarında köleler bulunmakta ve saray mızıkası mola esnasında onar onar nöbetle çalgı çalmakta idi.[161] Rütbe sırasıyla

[158] Spuller, **a.g.e.**, s.447-448
[159] Togan, **a.g.e.**, s.339
[160] Ahmet Temir, **Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han**, Ankara 1989.
[161] Spuller, **a.g.e.**, s.466

ilerleyen emirlerin hareket esnasında atına binmesi ve kadınlarla hükümdarın onu takip etmesi uygundu. İlhanlılarda da günde 5 defa nevbet yani bando çalınması yaygındır. Bu gelenek Olcaytu Han'ın hükümdarlığına kadar devam etmiştir. O, Harzemşahlarda olduğu gibi günde 7 defa nevbet vurdurmuştur. İlhanlılarda derecelerine göre bütün emirlerin ve vezirin davul, zurna nefir denilen nevbetleri ve bayrakları vardır.[162] İbn Battuta seyahatnamesinde ordunun seyir halindeki düzenini şöyle anlatmaktadır: "*Kumandanlardan her biri askeri, davulu ve bayrağıyla gelip sağda veya solda kendine ayrılan yerde durur. Oradan bir adım dahi geçmez. Hepsi gelip sıralandıktan sonra davul çalınır. Her kumandan ilerleyerek hükümdarı selamladıktan sonra daha önce belirlenmiş yerlere dönerler. Sonra mabeynci ve nakipler sultanın huzuruna gelir. Bunların arkasında güzel elbiselere bürünerek sultanın atlarına binmiş yaklaşık 100 kişiden oluşan saz ve söz takımı ilerler. Çalgıcılar takımının başında boyunlarına davul asılı on süvari ile elinde zurna bulunan beş süvari yer alır. Bu zurnalara bizim orada " gayta" deniliyor. Süvariler bu davul ve zurnaları çalar bir müddet sonra dudaklarında saz takımından on kişi onların yerini alır ve şarkı söylerler. Bu şekilde on devir yapınca konaklama vakti gelir. Yolculuk esnasında sayıları 50'ye yakın Emir hükümdarın sağında ve solunda bulunur. Onların arkasında bayrak tutmak davul çalmak ve zurna üflemekle görevli takımlar yer alır. Onlardan sonra asker köleler dizilir. Daha sonra da kafileyi mertebelerine göre çeşitli subaylar takip eder. Her subayın kendine özgü bayrağı, davulu ve zurnası vardır. Konaklama vakti gelince hükümdar ve kapıkulu askerleri ayrı bir karargahta mola verir. Hatunların her birinin de kendine ait karargahı vardır. Hatta her biri imam, müezzin, hafız ve pazacı-başıya sahiptir. Vezirler, katipler ve çeşitli işlerle meşgul olanlar da ayrı yerlerde konaklar. Her kumandan kendine ait özel bir yerde yükünü çözer. İkindiden sonra beraberce hükümdarın huzuruna varır eğilerek selam*

[162] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.206

verirler. Yatsıdan sonra ellerinde meşaleler huzurdan çıkarlar. Konakladıkları yere dönerler. Molaya son verilip yeniden yolculuğa başlanacağı zaman yeniden büyük davullar art arda vurulur. Hükümdarın melikesi olan ilk birinci eşi ve diğer hatunların davulları da vurulur. Sonra büyük vezirlerin ve diğer vezirlerin davulları vurulur."[163]

Türk ve İslâm devletlerinde savaşta ve barışta görülen bando takımlarına "tablhâne, nakkārehâne, mehterhâne ve "nevbethâne" denilmiştir. Tablhâneler Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler, Hârizmşahlar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Timurlular, İlhanlılar, Memlükler ve Anadolu beyliklerinde mevcuttur. XIV. yüzyılda Osmanlılar'ın yanında teşkilât ve teşrifatta Selçuklular'ı örnek alan diğer beyliklerin de savaşa yön vermek için çalgı aletleri vardır. Bu müessesenin Osmanlıdaki gelişim Fatih Sultan Mehmed dönemine rastlamaktadır. [164]

Posta: Cengiz Han'ın stratejisini destekleyen en önemli unsur hareket gücü yüksek ordusu ve uzaklara yayılan bilgi sistemidir. İlkel yöntemle başlayan bilgi ağı zamanla gelişmiş bir sisteme dönüşmüştür. İmparatorluk muhafızı olarak bilinen bu sistemde işe başlayan seçkin 10 bin kişi daha sonra muharebe ve öncü birliklerine ayrılmıştır. Bu öncü birlikleri ordu hareket halindeyken 100 ve 200 mil uzaklıkta çizdiği daireler sayesinde hem orduyu ani bir saldırı karşısında korumuşlar hem de Han'a ilerideki çevre, hava ve su hakkında raporlar vermişlerdir. Bu yapı Osmanlıdaki yelmeye benzemektedir. 1224'ten sonra imparatorluğun sınırı Çin'den Karadeniz'e kadar genişlediğinde alınan yerlere Han'ın emir ve atamaları payza takan görevliler sayesinde ulaşmıştır. *Payza,* Cengiz Han tarafından Çin seferinde keşfedilmiş yaklaşık 7 cm uzunluğunda ucunda zincir için bir delik bulunan ve boynun çevresine dolanan bir

[163] Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, **İbn Battûta Seyahatnamesi I**, Çev. A.Sait Aykut, İstanbul 2004, s.225.
[164] Nuri Özcan, "Mehter" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, 2003, s.545-549.

plakadır. Taşıyan kimsenin derecesine göre kullanılan malzeme bronz, gümüş ve altın olarak değişmiştir. Üzerinde aslan, kılıç, atmaca ve doğan güneş resmi ile birlikte bir Moğol yazısının bulunduğu ve taşıyan kimseye Han'ın temsilcisi olarak geniş yetkiler vererek serbestçe dolaşmasını sağlayan özel bir belge niteliğindedir. Bu figürler Gazan, Olcaytu ve Ebu Said'in sikkelerinde olduğu gibi Selçuklu ve Altınordu'da da görülmektedir.[165] Cengiz Han bu sistem sayesinde sayım yaptırabilmiş halkın yer değişikliğinden komutan ve valilerin yaptıklarından haberdar olabilmiştir. 1235 yılında toplanan Kurultay'da Moğolistan'ın kuzeyinden diğer yerlere giden posta durakları yani "yam şebekesi" kurulması bu bilgi ağını resmileştirmiştir. Yamlar eyaletlerde naiblerin ve onun üzerindeki Sahib-i Divanların emrine verilmiştir. Ögedey ikinci kurultayda posta işlerini teşkilatlandırarak özel bir posta amiri tayin etmiştir. Narın Yam adıyla Kuzey Çin ile Karakurum arasında yalnız büyük Han için çalışan bir şebeke kurulmuştur. Hülagü posta istasyonu bulunan yerleri her türlü vergiden muaf tutarak halktan seyahat eden Cengizlilerin ihtiyaçlarını karşılamasını emretmiştir.[166] Posta hizmetlerini denetleyen yam idaresi devletteki idareyi iyi organize etmek, işlerin gecikmesini önlemek ve uzak ülkeler hakkında bilgi toplamak için kurulmuştur. Sonradan yapılan düzenlemelerle yamhaneler askeri tümen teşkilatından sayılarak hayvanların ve menzillerin masrafları tümenler tarafından tedarik edilmiştir. Her yamhanede yamçıdan başka vazifesi iki yamhane arasında gidip gelmek olan Peyk denilen yaya postacı vardır.[167] Yamlarda at, koyun, içecek, kırmızı et beslenmiştir. Menzillerden geçen görevlinin atına yiyecek kendine yatacak yer ve yeni atlar temin edilmiştir.[168] Bu

[165] Spuller, **a.g.e.**, s.318.
[166] Spuller, **a.g.e.**, s.460
[167] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.266
[168] Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Biligi Dergisi**, Yaz / 2007, S.42, s.229-242.

sistem uzun mesafe at süren Amerikan Pony Ekspres'in model öncüleri olmuştur.[169] Yamhane her sene teftiş edilir eksikleri tamamlanırdı. Cengizliler ele geçirdiği yerlerde de aynı yöntemleri tatbik ederek her iki tümende bir yam olmasını kabul etmiştir.[170]

İslamiyetten önce Türk devletlerinde ulak/ulag adı altında mevcut olan bu teşkilat Cengizlilerdeki yam yahut ula'a yani ulak ismiyle sonradan İslama giren bozkır devletlerinde de devam etmiştir. Selçuklu devrinden başlayarak muhtelif Türk devletlerinde kullanılan *ulak* terimi Osmanlı devletinde *"berid"* kelimesinin yerini almıştır. Latincede posta hayvanı manasında olan berid, İslamın ilk yıllarından başlayarak tüm ortaçağ İslam devletlerinde "posta hayvanı, süvari postacı, devlet postası, posta menzili ve iki posta menzili arasındaki mesafe" manalarında kullanılmıştır. Ancak devlet postasının sadece Türk ve İslam devletlerinde değil eski İran'da ve Roma'da rastlandığını belirtmek gerekir. Romalılar, İran İmparatorluğu resmi posta teşkilatını taklit ederek, aynı tarzda bir müessese kurmuşlardır. Vücuda getirilen devlet postası niteliğindeki bu yeni müesseseden sadece hükümdar ve devlet adamları yahut hükümetten özel izin almış kimseler istifade etmişlerdir. İran ve Roma imparatorluğundaki devlet postası teşkilatı benzer olduğu gibi diğer İslam devletlerinde de buna benzer teşkilattan söz edilebilir. Berid teşkilatı Emevilerde, Abbasilerde ve Endülüs Emevilerde de vardır. Bu teşkilatın başındaki büyük memura Sahibü'l-berid adı verilmiştir. Cengiz İmparatorluğu sahalarında kurulan Türk devletleri; Celayirler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Şıbaniler, Kırım ve Kazan Hanlıklarında yam veya ulak ismi altında resmi devlet postasının bulunduğunu bilmekteyiz. Bunlarda sa'i, kasıd ve peyk gibi koşucu habercilere ve casus şebekelerine de tesadüf edilmektedir. Büyük Selçuklu İmparatorluğunun kuruluş yıllarında Gazneliler

[169] Hollyn Conant, "Cengiz Han'ın Muharebe ağı", Çev. İrfan Paksoy, **Military Review**, Ağustos, 1994.
[170] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.264-66

ve Büveyhoğullarından kalan diğer idari müesseseler gibi bu da bozulmuştur. Zamanla istasyonda at bulmakta zorlanan elçilerin yiyecek ve at müsadere etmesi gasp yönteminin yaygınlaşmasına, yolların harap olmasına ve haberlerin menzillere geç ulaşmasına neden olmuştur.[171] Alp Arslan bu teşkilatı ortadan kaldırmıştır. Dönemin tarihçileri İsmaililerin uzun süre gizli faaliyetlerde bulunduktan sonra birdenbire güçlü ve geniş bir teşkilat halinde ortaya çıkmasını berid teşkilatının ortadan kaldırılmış olmasına bağlamışlardır. Eyyubilerde berid teşkilatı devam etmiş olsa da bir süre sonra Selçuklunun etkisiyle ortadan kalkmıştır. Anadolu Selçuklu Sultanı l. Keykavus devrine ait olan bir mescidin kitabesinden onun en yakın adamlarından olan ve l. Keykubad tarafından öldürülen Zeyneddin Başara'nın Emir-i berid-i sultani olduğunu bilmekteyiz. Ancak bundan sonra ne kitabelerde ne tarihi vesikalarda Konya'daki divanlar arasında ayrıca bir Divan-ı Berid'in bulunduğuna dair malumat yoktur. Büyük Selçuklu zamanından itibaren tarihi ve edebi eserlerde Arapça berid'in karşılığı olarak Türkçe ulak/ulag kelimesinin kullanılmaya başlanması Kaşgar ve Semerkant Karahanlıların da tesirini göstermektedir. Karahanlılar ulag terimine, eski Türk devlet posta teşkilatına ve haberleşme için kullanılan ateş kulelerine sahiptir. Resmi posta teşkilatı Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memluk İmparatorluğu'nda da büyük bir gelişme göstermiştir. Haçlılarla yapılan mücadeleler esnasında Suriye'de harap olan berid teşkilatını Memluk Sultanı Baybars yeniden düzenlemiştir. Bu sistem Baybars'ın askeri ve siyasi başarılarına büyük katkı sağlamıştır.[172] İlhanlılarda devletin teşkilatlanmasında büyük çaba gösteren Gazan Han'da bu konuda mühim çalışmalar yapmıştır. Bozulan posta teşkilatını düzeltmek için elçilerin muvasala yolundan ayrılmamalarını emretmiş, postacıların kalması için elçihaneler kurmuştur. Devletin tüm muvasala yollarında üçer

[171] Barthold, **a.g.e.**, s.355 357.
[172] Barthold, **a.g.e.**, s.344-347, 351-553, 355-357.

fersah mesafe dâhilinde 15 beygire kadar sağlayan istasyonlar kurulmuştur.[173] Gazan Han'ın ıslah ettiği teşkilat sayesinde posta işleri yoluna girmiştir. Devlet merkezinden çıkan elçilerin yollarda kimseyi rahatsız etmesinler diye masrafları için maaş ödenmiştir.[174] Safevi Devletinde Şah Abbas tarafından muntazam yollar ve çaparhane denilen posta menzilleri yapılmıştır. Muhaberat, sınırları genişleyen Osmanlı için de önemli bir unsur idi. Cengizlilerin posta teşkilatındaki elçiler Osmanlıdaki çavuş ve tatarlara benzemektedir.[175] Osmanlı menzil teşkilatının hangi modele göre tesis edildiği kesin olarak bilinmese de İslamdan önceki ve Cengiz Han'ın kurduğu posta istasyonlarına benzediğini belirtmek gerekir. [176] Farklı isimlerle tarih boyunca muhaberatı sağlayan önemli bir unsur olan ulaklar Osmanlılarda zamanla tatar adını almıştır. Bu usulün Cengizlilerden usulüyle geçtiğini söylemek mümkündür. [177]

XVI. yüzyıldan itibaren Hac yolunun güvenliği için önemli işler yapılmış, menzillerde yolcuların her türlü ihtiyacını karşılamak için hanlar inşa edilmiştir. Sadrazam Lütfi Paşa tarafından posta hakkında ıslahatlar yapılmıştır. Ancak Türk-İslam devletlerinde sadece devletin değil halkın ihtiyacını karşılayacak posta teşkilatı Osmanlıda XIX. yüzyılda oluşturulmuştur.[178]

İlhanlılar İran'da eski gelenekleriyle birlikte Türk-İslam kültürünü de sürdürmüşlerdir. Özellikle devlet teşkilatı Memluklerin etkisiyle şekillenmiştir.[179] İlhanlılar ulaştıkları her yere Uygur Türkleri vasıtasıyla getirdikleri bozkır geleneklerini

[173] Spuller, **a.g.e.**, s.461-463; Yusuf Halaçoğlu "Fersah", **D.İ.A.**, C.12, 1995, s.412.
[174] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.264- 266
[175] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.264-66
[176] Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorlugu'nda Menzil Teşkilat! Hakkında Bazı Mülahazalar", **Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies**, C.ll, İstanbul 1981.
[177] Pakalın, **a.g.e.**, C.III., s.542-544.
[178] Barthold, **a.g.e.**, s.357.
[179] Uyar, **a.g.e.**, s.

İslam kültürüne rağmen kaybetmemiştir.[180] İlhanlı ordusu ile diğer Cengiz devletleri arasındaki fark sadece tâbiirlerdir. İlhanlı ordu merkezine kol, Sağ tarafa bıragar, Sol tarafa cuvangar, Öncü birliklere pişdar, ordunun merkez cephesindeki öncü kuvvete Mankalay denilmiştir. Çağdaşı olan devletler ile aynı silahları kullanmışlardır. Mancınık, arrade, dönerçarh, neft, meskab, ok, yay, kılıç, balta, topuz, kale merdivenleri, zırh, kalkan, gargı gibi aletlerden faydalanmışlardır.[181] İlhanlı'nın ilk yıllarında yaylak ve kışlak tarzı terkedilmemiştir. Hükümdarın ikametgâhına "*orda*" yani ordu adı verilmiştir. Hükümdarın otağ veya bargâhının kurulduğu mevki ise "*yurt*" ismini almıştır.[182] Büyük Hanın ordusundaki memuriyetler İlhanlılar zamanında da geniş ölçüde devam etmiştir. Cengiz Han'dan sonra onun oluşturduğu hassa efradı iki defa düzenlenerek varlığını korumuştur. Buna göre; Dört kılıççıbaşı, dört yakın ve uzak ok, devlet habercileri ile toplantılara bakan iki nezaretçi vardır. Dört kemankeş ki bu vazife sonradan nöbetçi karakol yani *keşik/kezik* olarak gelişmiştir. Cengizlilere ait en eski bilgilerin bulunduğu Gizli Tarih'te Keşik XIII. yüzyılda Cengiz askerî teşkilatından bir terimdir.[183] Cengiz Han'ın oluşturduğu merkezde yer alan ve hassa ordusu olan keşik ya da kezig Divan-ı Lügati't Türk'te dönüşümlü olarak yapılan bir işte sıra anlamında kullanılmıştır. İlhanlı'da keziktan/keşiktan veya geziktan, Han'ın en yetkin adamı olarak büyük ümeradan sayılmıştır. Aynı zamanda Han'ın özel muhafızı olan Keziktan mensuplarının hükümdar değişimi hususunda mühim iradeleri vardır. Daha önceki bölümde anlattığımız Teküdar ve Argun'un tahta çıkış hadisesi bunun ispatıdır. 1203 senesinde muhafızlar 70 gündüz nöbetçisi (turgavut), 80 gece nöbetçisi (keptevur) olarak 150 kişidir. Bu seçilen kişiler arasında Kemankeş (Horçi, Kurçi), sofracılar,

[180] Morgan, **a.g.m.**, s.133; Gündoğdu, **a.g.m.**, s..1038.
[181] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.231
[182] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.185; Barthold, **a.g.e.**, s.160
[183] Saadettin Gömeç, "Keşik Kelimesi", **Prof.Dr. Mehmet Saray'a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul 2002.

mekkare hayvanları ve mevaşi üzerine nezaretçiler de vardır. Cengiz Han'ın hassa ordusunda 1000 seçme bagatur yani bahadır bulunmaktadır. Anadolu Türkçesi'nde "yiğit" mânasında kullanılan bahadır, Cengiz geleneklerini sürdüren Celâyirliler, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, Bâbürlüler ve Hindistan'da hüküm süren diğer Türk devletleri ile Hârizm, Mâverâünnehir, Doğu Türkistan'daki çeşitli Türk hânedanları ve Cengizli kültürünün etkisinde kalan Memlük emîrleri arasında kullanılmıştır.[184] Hanın çadırının önünde karcılar, sağında turgavutlar geri kalan birlikler ise solunda bulunmuştur. Hassa ordusu sadece Han'ın seferine iştirak etmekle yükümlüdür. *Yezek/karavul* Divan-ı Lügati't Türk'te ordunun öncü birliği veya ileri kolu olarak geçmektedir. Ancak İlhanlı'da öncü birlik anlamından ziyade keşif birliği anlamındadır. Osmanlı Türkçesine karagol şeklinde geçen Karavul Osmanlıdaki karakol yerine kullanılmıştır.[185] İlhanlılar herhangi bir bölge hakkında bilgi edinmek maksadıyla sadece karavul/yezek birliklerini değil casuslarını görevlendirmiştir. Casuslar için "münhiyan" ve "müstehbiran" tâbiiri kullanılmıştır. Haşer; hafif silahlarla keşif hizmetini yürüten toplama birliklere denilmiştir.[186] Bu, Osmanlıdaki akıncılara benzemektedir. *Akıncı*; keşif, yağma ve tahrip amacıyla gayrimüslim memleketlere akın yapanlara verilen isimdir.[187] Osman Gazi zamanında Köse Mihal tarafından temelleri atılan akıncılardan Orhan Bey zamanında kurulan yaya ve müsellemden teşkil orduya kadar istifade edilmiştir. Akıncılar silâhlarını kendileri temin edip savaşlardan elde edilen ganimetle geçinmişlerdir. Buna karşılık vergiden muaf tutulmuşlardır. Savaş sırasında ise ordudan birkaç günlük mesafe önden giderek keşif faaliyetinde bulunmuşlardır.[188] *Çete*; İlhanlılarda da görülen akıncı kumandanının iştirak etmediği

[184] Orhan Fuad Köprülü, "Bahadır", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.4, 1991, s.454.
[185] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.200.
[186] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s..231; Uyar, **a.g.m.**, s.40-42
[187] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.36.
[188] Abdülkadir Özcan, "Akıncı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.2, s.249-250.

ufak kuvvetler tarafından yabancı ulkelere yapılan akınlara verilen addır.[189] *Capolcu*, düşman memleketini çapula giden akıncı yerinde kullanılmıştır. *Ilgar* ise akın yerinde kullanılan başıboş olan atı sürmek manasında bir tâbiirdir.[190]

Bukavul/bugavul; orduda ümeradan sonra gelen askeri sınıfın Aka yani reisine denilmiştir. Bu memuriyet daha evvel çaşnigirlik iken İlhanlılar zamanında ordunun teftişi asker sayısının belirlenmesi görevlerini de almıştır. Birliklerin hareket hatlarının, lojistik stratejisinin belirlenmesini, savaş sonundaki ganimet ile sürek avı sonrasında avlanan hayvanların pay edilmesi yine bu emirin görevidir. *Yasavul*; orduda, kurultayda toylarda vazife sahibi olan asker sınıflarını tanzim ve mevkileri tayin eden görevlidir. Ellerinde çopı yasak denilen birer sopayla bulunan yasavul, bukavul ile beraber kurultay ve toylarda her bir boyun konumunu tayin etme ve hükümdar adına alınan kararları kurultaydaki huzuruna iletme görevlerini yürütmüştür.[191] *Bulargucı;* kaybolan sahipsiz eşyaları muhafaza etmekle yükümlü memurdur. Ortaya çıkan eşya sahibi ispat etmesinin ardından Bulargucı eşyayı sahibe iade etmekle mükelleftir. Orduda bulargucının yerini göstermesi için ikametgâhının üstünde bir bayrağı vardır. *Tavacı*; askeri kıtaları teftiş ve idam işlerine nezaret etmekle yükümlü görevlidir. İlhanlılar asker toplama işi için "yasamişi" tâbiirini kullanmıştır.[192] *Ahtacı*; Koyun sürülerine nezaret eden memurdur. 1206 yılında bu memuriyetlerin sayıları oldukça yüksektir. 1000 gündüz nöbetçi *(Tur'ga'ud)* ve 1000 gece nöbetçisi *(kebtevud)* vardır. Hassa efradı 6 bin askerle takviye edilmiştir. İlhanlılar da askere "çerik" denmiştir. Çeri Osmanlılarda da asker, takım manalarına gelmektedir.[193] Türklerin savaş güçlerine "sû" ya da "çerig/çeri" dediğini ve Osmanlıların kuruluş yıllarında askere leşker yerine "çeri"

[189] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.356.
[190] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.3.
[191] Uyar, **a.g.m.**, s.40-42
[192] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.230
[193] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.353.

denildiğini düşündüğümüzde "ordu" kelimesinin çağdaş anlamında XV. yüzyıldan önce kullanılmamış olduğunu söylemek mümkündür.[194] Bunların dışında İlhanlılar'da "Saray haznedarı, saray hâkimi, Kılıççıbaşı, sofracı, esvabcı-başı, sukurcu, evci, doğancı, avcı-başı, aşçı, içkici-başı, çeşnici, harçi, imrahor-horçi ve kundurucıbaşı" Cengiz mirası olarak sürdürülen memuriyetlerdendir. [195]

İlhanlı'da maaşlı ve iktalı olmak üzere iki çeşit asker vardır. Ordudaki en büyük kumandan vasfıyla memleketin askeri idaresi ellerine verilmiş 4 büyük ulus emirinin birincisine ve vezirden önde olan "*beylerbeyi*" veya "*Emirü'l-ümera, mir-i miran*" diğer üçüne de "*Kolbeyi*" denilmiştir. Beylerbeyi, Osmanlı kaynaklarında da aynı ıstılahlarla zikredilmiştir. Memlükler ve Safevîler'de de mevcut olan beylerbeyliğinin görev ve sorumlulukları faklıdır. Bu müessesenin kaynağının Bizans veya Türk-İslâm devletleri olduğu konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Ancak F. Köprülü ve İ. H. Uzunçarşılı'nın kaynaklara dayanarak ortaya attığı fikirler Osmanlı ve İlhanlılardaki beylerbeyliğinin yapısal benzerliği menşei konusuna açıklık getirmiştir. [196] Ayrıca askeri ve mülki idareyi elinde bulunduran beylerbeyi Osmanlı da vali anlamındadır. İlk beylerbeyi olarak 1360 yılında Lala Şahin Paşa tayin edilmiştir.[197]

İktalı askere *sipahi* denilmiştir. Coçı ulusuna "sipahi" kelimesi "ıspayı", askerin maaşı manasındaki "ulûfe" "alafa" şeklinde geçmiştir.[198] Osmanlı askeri teşkilatında da yer alan sipahi en kalabalık sınıfı oluşturmuşlardır. Kendilerine tımar olarak verilen toprakların vergileriyle asker yetiştirerek seferlere iştirak etmişlerdir. [199] Ulûfe, Osmanlı

[194] Ümit Hassan, **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, C.l, 2002 s.300, 340, 344.
[195] Spuller, **a.g.e.**, s.298; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.228-230
[196] Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c.6, 1992, s.69-74.
[197] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.216.
[198] Togan, **a.g.e.**, s.291.
[199] Erhan Afyoncu, "Sipahi", **TDV İslam Ansiklopedisi,** C.37, 2009, s.256-258.

devletinin ilk yıllarından itibaren hânedan mensuplarına ve paralı askerlere düzenli ödenen ücretlere denilmiştir.[200]

En fazla Büyük Selçuklularda görülen *Şahnelik* İlhanlılarda fethedilen yerlerde Sultan adına idareyi ele alan yeterli sayıdaki askeri birliğe denilmiştir. Cengizlilerde bu terimin karşılığı "*başkak*" veya "*daruga*" dır.[201] Gordlevski Gürcü vekayinamelerinden Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Cengizlilere boyun eğerek Anadolu üzerinde bir şahnelik oluşturduğunu nakletmiştir. Şahnelik Selçuklulardan çok önce vardır.[202] Abbasilerde, Samanilerde, Gaznelilerde, Eyyubilerde şıhnelik müessesi kaynaklarda geçmektedir. Cengiz Han ve halefleri gittikleri şehirlere şahne tayin etmişlerdir. İlhanlılar, Delhi Sultanlığı, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Timurlular'da da şahne tâbiirine rastlanmaktadır. Gazan Han'ın kurduğu garnizon kumandanları şahnelerdir.[203] Karahitay ve Harezmşahlar da başkak olarak geçen görevliye Anadolu'da Cengizli devrinde İslami bir terim olan "*amil*" denilmiştir. Bu kişiler İlhanlı memleketleri içinden farklı yerlerden gelmişlerdir. Mesela Diyarbakır bölgesinde dört tane olan amiller İsfahanlı, Hemedanlı ve Doğu Türkistanlıdır.[204] Anadolu toprakları mali ve idari olmak üzere iki bölüme ayrıldıktan sonra bir bölümü İlhana tâbii Şahnelerin emrine bırakılmıştır.[205] Şahne, Osmanlıda şehrin düzeninden sorumlu olarak *şehremini* ve *kethüda* isimlerini de almıştır. [206]

Gazneli Mahmud tarafından İran'a getirildiği tahmin edilen *Kütvaller* yani kale muhafızları İlhanlı askeri teşkilatı içerisinde yer almıştır. Kütual/mustahfız-ı Kal'a, Hintceden Farsçaya geçen bir terimdir. Hintçe kota (kale) ve pala (muhafız) İlhanlı'da

[200] Mehmet Mert Sunar, "Ulufe", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.42, 2012, s..124-126.
[201] Uyar, **a.g.m.**, s.39.
[202] Gordlevski, **a.g.e.**, s.70
[203] Spuller, **a.g.e.**, s.441
[204] Togan, **a.g.e.**, s.238
[205] Özcan, **a.g.m.**, s.201-226.
[206] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.305

kütualler şeklini almıştır. *Yurtçi* herhangi bir sefer esnasında yaylakta, kışlakta ve av mekânlarında İlhanın, şehzadelerin, emirlerin, inakların ve diğer devlet erkânının konaklayacakları yeri tayin eden görevlidir. İlhanlı devletinde hatunların da muhafaza birliği hatta ilk hatunun ordusu vardır. Bu orduyu koruyan askerleri emirler kumanda etmiştir.[207] Ordunun yürüyüşünde geride kalan askeri toplayıp orduya getiren müfrezeye *Sürgavul* denilmiştir. Bu memurun Osmanlılardaki karşılığı "*süzavul*"dur.[208] Anadolu'da etkin hâkimiyet kuran İlhanlıların bölgedeki jandarma teşkilatına "*tutkavul*", bunların komutanına da Emir-i tutkavul denilmiştir.[209] Yollarda emniyeti sağlamak için muayyen yerlerde bulunan ve bu vazifesinin karşılığında belli bir ücret alan muhafızlar için "*bacdar*" tâbiiri kullanılmıştır.[210] Bacdar İlhanlılarda ve Celayerlilerdeki şekliyle Osmanlılarda da vardır. Bac alınan şehirlerin etrafındaki yerlere de "bacdarhane" denilmiştir.[211]

Devlet hizmetindeki yüksek rütbeli askerlere başarıları karşılığı emlak ve arazi temliki İlhanlı ve diğer Cengiz uluslarında Uygurca "*suyurgamak*" tâbiiriyle ifade edilmiştir. *Suyurgal*, hükümdarın bir kimseye verdiği armağan anlamındadır. Emirlere, her sene kurultaya toplanan ordu mensuplarına ve zengin fakirler ayrımı yapmadan halka verilmiştir. Bu tür arpalıkların sahibi kendi mülki gibi; hibe etme, satma yahut vakfetme hakkına sahip olmuştur. Arpalıklar Han'ın sadaka ve ihsanları arasında sayılmıştır.[212] Hükümdar tarafından bir kişiye muaf olduğu vergilerin de yazıldığı "ehkam-ı suyurgal", "neşan-ı suyurgal" adlı suyurgal hüküm belgesi verilmiştir. Suyurgal sistemi, toprak sahipliğinin gelişmesinden sonra ortaya çıkmış, komşu

[207] Uyar, **a.g.m.**, s.
[208] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.231
[209] Togan, **a.g.e.**, s.238
[210] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.258
[211] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.144.
[212] Togan, **a.g.e.**, s.292.

ülkelerin feodalleşme sürecinde önemli rol oynamıştır. Hükümdar tarafından verilen bağış ya da bahşetmek deyimi İlhanlıların erken dönemlerinde görülmektedir. Bu uygulama Cengizlilerin İran'ı ele geçirmesiyle daha da yaygınlaşmıştır. Suyurgal uygulaması ikta müessesinden çıkmıştır. İktanın pek çok devlette var olduğu bilinmektedir. Hükümdarın memleket arazisini hizmet karşılığı komutanına vermesi çok yaygındır. Ancak suyurgal bir hizmet karşılığı olarak değil bağış olarak verilmiştir. Celayirlilerde ise suyurgal iktanın daha gelişmiş şeklidir. XIV. yüzyıl ortasında suyurgal terimi iktanın yerini almıştır. Bu tarz arazilere kapı denilmiştir. Türk kapı sistemi tamamen askeri mahiyettedir. Bu usul, Göktürklerde olduğu gibi İslâm devrinde Gazneli, Selçuklu, Karahanlı ve Harezmşah'da da mevcuttur. İlhanlılarda divan ya da incüye tâbii olan araziler dışında kalan şahsa ait yerlere "mülk-i merdom" denilmiştir. Buralar kapılardır. Bu nevi kapıların sahibine Moğolca "albatu, alpagut" denilmiştir.[213] İlhanlılarda ümera ve askere verilen iktalar bölgeler halinde tümenlere ayrılmış ve "Defatir-i Divanı ikta" denilen büyük divanda bulunan defterlerde tutulmuştur. Cengizlilerde bazı askeri iktalar ocaklık yani emir veya tımarlı sipahinin erkek evladına intikal etmiştir. Anadolu valisi Timurtaş'ın maiyetindeki tımarlı sipahinin arazisinin çocuklarına intikal ettiğini Mısır kaynakları bildirmektedir. Cengizlilerin sahip oldukları yerlerde askeri iktaları sahiplerine bırakmaları onların hızlıca yayılmasına sebep olmuştur. Bu yöntemi Osmanlılar da tatbik etmişlerdir. İlhanlılarda ikta işleri Gazan Han'dan evvel ve onun devri olmak üzere iki kısımdır. Gazan Han zamanından önce askerin "mersum", "aylık" veya "camegi" ve "tagar" gibi hakları yoktu.[214] Gazan Han zamanında toprak sisteminde bir takım uygulamalar getirilmiştir. Önce; Keptavul askerinden başlayarak Anadolu da dâhil tüm memleketteki askere tagar yani ulufe

[213] Togan, **a.g.e.**, s.287- 288; Kazım Paydaş, "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", **Bilig Dergisi,** C.39, S.39, s.195-218.
[214] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.236

vermeye başlanmış ancak toplamak zor olduğu için vazgeçilmiştir. 1303'te bir yarlıg ile toplanan on tagardan sadece ikisinin askere ulaşması üzerine askerlerin yaylak ve kışlak olarak kullandıkları vilayetlerin ikta edildiğini ilan etmiştir. Böylece her askerin ihtiyacı bağlı olduğu vilayetin geliri ile karşılanmıştır. ikta veya mukata olarak verilen şehrin gelirinin 1000 askeri besleyecek büyüklükten fazla olmamasına karar verilmiştir. Böylece yönetime karşı yeni bir gücün ortaya çıkması önlenmek istenmiştir. Bu sınıra rağmen iktalar Osmanlı dönemindeki tımardan çok daha büyüktür.[215] Emir-i hezarelerin iktaların işleyişinden sorumlu olmasına tasarrufunda bulunmamasına karar verilmiştir.[216] Bu yarlıgdan sonra Anadolu da dâhil tüm İlhanlı yurdunda askerlere ikta dağıtılarak halktan turgu, tagar gibi angaryalar istenmesi yasaklanmıştır. Aksi durumlarda "Arızi"nin suç işleyen askere müdahale etmesine karar verilmiştir. "Arızi" Selçuklularda askeri ikta ve maaş işlerine bakan bugünün Milli Savunma Bakanlığı görevindedir.[217] Anadolu'da İlhanlılar devrinde bulunan 30 adet ikta pek çok şehrin onların iktasına verildiğini göstermektedir. Gazan Han uç bölgelerdeki asker ihtiyacı için bir yarlıg çıkarmıştır. Buna göre her evden veya her iki kardeşten birinin zorunlu olarak askere alınacağını ve bunların ikta ile istihdam edileceğini bildirmiştir. Böylece Anadolu'daki Cengizli askerinin sayısı artmıştır.[218]

İlhanlılardan Osmanlıya intikal eden ikta usulü ordunun iaşesine göre uygulanmıştır. Bu tür iktalara çerig yurdu denilmiştir.[219] Çerig yurdları İlhanlılarda uruğlara göre düzenlenen tümenlerin ve ming'lerin yurdlarına yakın yerlere verilmiştir. Çerig yurdu esasına göre nahiye ve sancakların geliri bölük, ming ve tümenlerin ihtiyaçlarına ayrılmıştır. At, cephane, silah, erzak, çadır gibi ihtiyaçlar buradan tedarik

[215] Spuller, **a.g.e.**, s.444; Erdem, **a.g.t.**, s.123
[216] Erdem, **a.g.t.**, s.386.
[217] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.238-239
[218] Erdem, **a.g.t.**, s.387-388.
[219] Yuvalı, **a.g.m.**, s.253.

edilmiştir. Yurd sahasından sadece devletin bütçe defterlerine kaydedilen vergiler sadece askeri kıtaların sorumluluğunda olmuştur. Yurd'daki köylülerin askeri iktaya tâbii olmayan ve hasılatı kendisine ait toprağı vardır. Buna "ucavur/hucavur" denilmiştir. Ucavurlar için fermanlarda geçen *"askerler, bu köylülere siz bizim köylümüz, bizim esirimizsiniz diyemezler onları başka bir toprağa göçüremezler. Askerler onları kendi özel topraklarına gelip çalışmaya mecbur edemezler*" ifadesi askerin müdahalesini önlemiştir. Her çeriğin yurdunda yüzbaşı, minğbaşı ve tümen beği gibi ümeranın iktaları ayrı haldedir. Satışı, akrabalara devri ve hediyesi yasak olan iktanın idaresi ırsî olarak devredilmiştir. Çerig Yurdları bitikçilerin sorumluluğunda idare edilmiştir. İlhanlılardaki iktaların ve orada çalışan köylülerin defterdarlık müessesi tarafından idaresi Osmanlılara da intikal etmiştir.[220]

Osmanlı devlet teşkilatında önemli bir yere sahip olan toprak sisteminin nereden ve nasıl geldiği tartışma konusudur. Osmanlıda en gelişmiş halini gördüğümüz tımarı Bizans'a dayandırmak hatalı bir yaklaşımdır. Önceki devletlerde tımarın varlığını göz adı etmemek gerekir. Diğer Anadolu Beylikleri gibi Osmanlı da Selçuklu müesseselerini devam ettirmiştir. Tımar da onlardan biridir. Osmanlı timar sisteminde kullanılan "cebe, gecim" gibi Moğolca'dan geçen terimler İlhanlı tesirini ortaya çıkarmıştır.[221] Halka şeklinde puldan yapılmış Zırh anlamına gelen cebe Osmanlıca sözlüklerde cevşen, tek parça olmayan zırh anlamındadır. Cebeci ise piyade askeri olan yeniçerilerin ok, yay, kılıç, kalkan, cirit, cebe, cevş, tüfek, tabanca, barnt, kurşun gibi araçlarını yapmakla vazifelidir. Cephane kelimesi buradan gelmektedir. Savaş sonunda silahları tamir etme ve savaş yerine götürmek de cebecilerin vazifesi idi.[222]

[220] Togan, **a.g.e.**, s.289; Spuller, **a.g.e.**, s.445
[221] Halil İnalcık, "Tımar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.41, 2012, s. 168-173.
[222] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.262.

Abbasiler zamanında uygulanan ikta sistemini Büyük Selçuklu Veziri Nizam'ül-Mülk ıslah etmiştir. İkta usulü, tüm İslam devletlerinde vardır. Samaniler ve Gazneliler devrinde ordu efradına değil hükümdar hanedanına mensup olanlara, büyük rical ve ümeraya ikta verilmiştir. Nizam'ül Mülk, Selçuklularda hükümdarın hassa askeri anlamına gelen gulamlara arazi verilmeyip maaş verildiğini bildirmiştir. Selçuklulardaki gulam askerleri Osmanlı'da kapıkulu askerlerinin karşılığıdır. Selçuklu idarecileri gelen Türkmen kitleleri yabancı sahalara yerleştirerek onlara hem toprak vermiş hem de gerektiğinde askeri bir kuvvet olarak yararlanmayı hedeflemiştir. Bu sayede Anadolu Türkleşirken toprağa bağlanan göçebeler de bir tehlike olmaktan çıkmıştır. Yalnız Selçuklular devrinde değil Osmanlılarda da göçebelerin yerleştirilmesi devam etmiştir. Selçuklu geleneklerini iyi bilen Yazıcıoğlu, Osmanlılardaki tımar usulünün Selçuklulardan geldiği fikrinin XV. yüzyıl başında yaygın olduğunu belirtmiştir. Anadolu tımar sistemine Osmanlıdan başka diğer Anadolu beyliklerinde de rastlanması bu sistemin Selçuklular devrinden kaldığı konusunda önemli bir delildir. Osmanlı da Cengiz usulü gibi Anadolu'da yeni yerler aldıkça eski tımar sahiplerini yerlerinde bırakmıştır. Tımar sistemi ilk olarak Osman Gazi'nin ilk fütuhatıyla birlikte başlamıştır. Osman Gazi ele geçirdiği yerleri tımar olarak silah arkadaşlarına vermiştir. Fatih kanunnamesinde tımar meselesi hakkındaki eski esaslar korunmuştur. Osmanlı tımar sisteminin Bizans'tan geldiğine dair delil gösterilen "donanma hizmetine mahsus tımarların mevcudiyeti ve tımarların kıymetçe belirli olması Anadolu Selçuklularında vardır. "Tımar, zeamet, has, iktâ, sipahi" gibi bu sisteme ait ıstılahlardan büyük bir kısmının Osmanlılardan evvel Türk-İslam devletlerindeki varlığı da Bizans iddiasını reddetmek için yeterlidir.[223]

[223] Köprülü, **a.g.e.**,.s.96- s.128..; Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.499.

İlhanlı askeri teşkilatı ve kültürünün Osmanlı'daki yansımaları önemli boyutta olmuştur. Osmanlı ordu teşkilatının kökenini araştırmak için öncelikle Anadolu'daki askeri sistemi incelemek gerekir. Köprülü, CI. Huart'ın devşirme usulünün ilk defa Osmanlılar tarafından uygulandığı iddiasını reddetmektedir. Osmanlı araştırmacıları için XIII. yüzyılın ikinci yarısındaki hadiseler yani Cengizli istilası dönemi faydalı bilgiler vermektedir.[224] İlk Osmanlı ordu teşkilatı hakkında bilgiler kısıtlıdır. Osmanlılar da diğer beylikler gibi Selçuklu ve İlhanlı müesseselerini örnek almışlardır. Orhan Bey "yaya" ve "müsellem" adlarıyla muvazzaf bir ordu kurmuş, tımarlı süvari teşkilatında da bazı düzenlemeler yaparak memleketi oymak beylerinin keyfine tâbii olmaktan kurtarmıştır. Başlarda "yaya" adıyla bulunan piyade teşkilatının yerini sonraları yeniçeriler almıştır. Gazan Han'ın kölelerden teşkil ettiği has tümeni Osmanlılardaki yeniçeri teşkilatına benzemektedir.[225] Yeniçeri teşkilatındaki "ocak" tâbiiri Memluklerde de vardır. "*Orta"* tâbiiri Cengizlilerdeki *"orda"*dan gelmektedir.[226] Han karargâhı, han sarayı, merkez ve ocak anlamlarına gelen orda Dîvânü lugāti't-Türk'te "hakanın oturduğu şehir" anlamındadır. [227] Kısım, parça, sınıf anlamlarına gelen *Bölük*, Osmanlı ordu teşkilatında kapıkulu ocakları ile eyalet ve maiyet askerlerinde bir terim olarak kullanılmıştır. 1000 kişiden teşkil ilk Yeniçeri Ocağı 10 bölüğe ayrılmıştır. Bölük kumandanına yaya başı denilmiştir. Bölük tâbiirine Yeniçeri teşkilatı içinde "orta" da denilmiştir.[228]

Üsera müessesesi ordu ve devlet memur kadrosu için bir kaynak olmuştur. I.Murad kardeşleri Halil ve İbrahim'in muhalefeti üzerine devleti hanedana değil kendi oğullarının saymıştır. Üsera'dan "acemi oğlan" teşkilatını kurmuştur.[229]

---

[224] Köprülü, **a.g.e.**, s.131
[225] Togan, **a.g.e.**, s.300.
[226] Köprülü, **a.g.e.**, s.144, 169.
[227] Orhan Doğan, "Orda", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.33, 2007, s. 357.
[228] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.242.
[229] Gordlevski, **a.g.e.**, s.49; Togan, **a.g.e.**, s.342

Osmanlılardaki alay beylerinin karşılığı Anadolu Selçuklu ordusunun esasını teşkil eden dirlikli atlı askeri birlikler olan elli başılardır.[230] Osmanlılar, Anadolu Selçuklu askeri teşkilatından sultanın şahsına bağlı merkezde bulunan kuvvet "müfred, gulam, mülazıman-ı yatak" unvanlarını almıştır. Serhengler, candarlar, perdedarlar gibi sarayın muhtelif hizmetlerinde bulunan bu kimseler daha sonra Osmanlıda "*müteferrika*" teşkilatına örnek olmuştur. Hükümdar, vezir ve diğer görevlilerin maiyetinde hizmette bulunanlara müteferrika denilmiştir. Ne zaman kurulduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur.[231] "*Gulam-ı has, gulaman-ı dergah*" gibi tâbiirlerle ifade edilen gulamlar, Samanilerde, Gaznelilerde, Büyük Selçuklularda da vardır. Memluklerde de "memluk" veya "*uşaki/vuşaki*" unvanını almışlardır. Osmanlı teşkilatındaki "kul" ıstılahı da bundan doğmuştur. Divânü Lugati't-Türk'te *kul* kelimesine Osmanlı kullanışına uygun olarak "tâbi, hizmetkâr, sadık" anlamları verilmiştir. Devlet hizmetlerinde Türk asıllı olmayan grupların istihdamı Osman Bey döneminde başlamıştır. Esirlerden askerî amaçlı olarak faydalanılmaya başlanması hakkındaki ilk bilgiler Orhan Bey dönemindedir. I.Murad Yeniçeri Ocağı'nın temelini pençik kanunu gereği savaş esirlerine dayandırmıştır. Osmanlı tebaası Hıristiyan çocukları devşirme usulüyle toplanarak askerî ve idari hizmetlerde faydalanılmıştır. [232] İbn Bîbî'de geçen "mülazıman-ı yatak" tâbiiriyle ifade edilen zümre bu gulamlardan bir kısım olmalıdır. Bu ıstılahtaki "yatak" kelimesi eskiden beri hükümdarın çadırı manasında kullanılan "*otak/otağ*" kelimesini karşılamaktadır. Memluklere ait Arapça tarihlerde "vutak" şeklinde rastlanılan kelime de yine otak

[230] Sümer, **a.g.m.**, s.5.
[231] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.63; Afyoncu, "Müteferrika", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.32. 2006, s.183-185.
[232] Abdulkadir Özcan, "Kul", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.26, 2002, s. 348-350.

anlamındadır.[233] Otağ, padişah ve vezirlerin çadırlarına verilen addır. Bu isim çadırların içinde ateş yakıldığı için verilmiştir. [234]

Osmanlı idari ve askeri teşkilatı Cengizli etkisiyle inşa edilmiştir. Çalışmamızda yer yer Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki teşkilatlarının Bizans tesiriyle teşkil edildiği iddiası reddedilmiştir. İlhanlıların bir sancak ya da bölük beyi konumunda olan Orhan Bey, Bizans'tan alay, monopol, martolos, efendi gibi çok az Rumca tâbiir dışında bir şey almamıştır. İstanbul'un fethine kadar geçen sürede ise Osmanlı devlet teşkilatı tamamlanmıştır. Askeri teşkilat, toprağın idaresi, divanda inşa usulü, arazi tahrir şekilleri, idari taksimat, ikta ve mali sistem Cengizli tesiriyle gelişmiştir.[235]

Devlet merkezine getirilen devşirmelerin yetenekli olanlarının saray hizmetine seçilmesi ve muhtelif makamlar için yetiştirilmesi ile oluşturulan *İçoğlanlar* ilk Yıldırım Bayezıd zamanında istihdam edilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed döneminde bu uygulama bir disipline bağlanmıştır.[236] Genç erkek manasındaki oğlan Almanların bir sınıf suvari askerine verdikleri "ohlan" unvanı ile aynı olmalıdır. Nitekim Cengizlilerde de oğlan prens anlamındadır.[237]

Moğolca "büyük erkek kardeş" mânasındaki aka kelimesinden gelen Ağa Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren aka halinden ağa şeklinde yazılmaya başlamıştır. Aka, asil soydan olmayan, fakat hizmetleri sayesinde önemli mevkilere gelen itibarlı ve saygı duyulan devlet adamlarına verilen bir unvandır. Bu unvan, İlhanlılar'dan sonra da noyanlar ve beyler zümresine mensup olmayan devlet adamları tarafından kullanılmıştır. İtibar ve saygı belirten bu tâbiir Sultan Veled'in "Samağar Ağa" dediği İlhanlı valisi için yazdığı

[233] Köprülü, **a.g.e.**, s.133, 134, 136.
[234] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.741;
[235] Togan, **a.g.e.**, s.339
[236] Ahmet Şimşirgil, "İçoğlan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.21, 2000 s.449-450.
[237] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.28-28

manzumede yer almaktadır. Ağa, XIV. yüzyılın birinci yarısında Cengizli beyler arasında unvan olarak kullanılmıştır. Anadolu'da da bu unvanı yine en çok Cengizliler taşımıştır. XIV. ve XV. yüzyıllara ait mezar kitâbelerinde ağa unvanına sahip kişiler Moğol asıllı emirlerdir. Osmanlı Devleti teşkilâtının gelişmesi üzerine ağa, askerî teşkilâtta en çok kullanılan unvan olmuştur.[238]

Posta ve telgrafın icadından önce memleketin kollara ayrılarak idare edilmesi bir güzergâh üzerindeki şehirler hakkında kullanılan *kol* tâbiiri ile alakalıdır**.**[239] Bir yere vazifeli olarak gönderilen memurun yol ve diğer masraflarının karşılanması için ödenen para olarak günümüzde dahi kullanılan *harcırah*[240]**,** Rütbe vermek manasında olan *tevcihat*, heybe ve sandık olarak uzun yolculuklarda kullanılan *hurç*[241] Cengizli tesiriyle Anadolu'ya gelen kavramlar arasındadır.

İlhanlıların Anadolu'daki varlığı Osmanlı başta olmak üzere Türkmen beyliklerini etkilemiştir. Bu dönemde canlanan bozkır geleneklerine değindik önemli gördüklerimizi izah ettik. Eski Türk dili ve kültüründen izlerin fazlaca görüldüğü Anadolu'da tâbiirler günümüze kadar ulaşabilmiştir. Çalışmamızın dâhilinde ayrıntısıyla verdiğimiz ıstılahların yanı sıra; dışoğlan, kol, uğruk, zaparçı, hurç, çadır, tünkül, , haşiv, bariz, baki, izafet, ziyade, def'a, itlakiye, nefer, kıt'a, zira, adet, habbe, efrd, zevçkiyilçe, mersumat, ihtisabiyat, mesalih, imarat, mera'i, menkul, , avarece, tevcihat, tahvilat, ve ılımga gibi İlhanlı idare teşkilatındaki tâbiirler Anadolu'ya kalıcı olarak taşınmıştır. [242]

[238] Faruk Sümer, "Ağa" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.1, 1988, s.451-452.; Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.22.
[239] Pakalın, **a.g.e.**, C.II., s.287.
[240] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.739.
[241] Pakalın, **a.g.e.**, C.I., s.856.
[242] Togan, **a.g.e.**, s.340; Yuvalı, **a.g.m.**, s.252.

SONUÇ

Cengiz İmparatorluğunun bir nüvesi olarak geldikleri İran coğrafyasında siyasi teşekkül olarak ortaya çıkan İlhanlılar'ın faaliyet sahası İran'ı aşmıştır. Mahsûsan 1243'te elde ettiği zaferin ardından alakasını Anadolu'ya çeviren İlhanlar ve onların tayin ettiği askeri-idari memurlar bölgede kalıcı izler bırakmıştır. Çalışmamızın gayelerinden biri şimdiye değin yaygın olan Cengizlilerin Anadolu'da tahribata yol açan faaliyetlerinin doğurduğu menfi etkiler fikrinin aksini ispat etmektir. Büyük imparatorluğun bir parçası olan İlhanlıların ulaştıkları sahalarda idari, mali ve askeri uygulamaları onların muvaffak olmalarını sağlamıştır. Böylece başta Anadolu olmak üzere Mısır, Suriye ve İran gibi muhtelif yerlerde İlhanlı sistemlerinin tatbik edildiği görülmektedir. 1277 yılı itibariyle İlhanlıların nüfuzu mali yapıdan hemen her alanda hissedilmiştir. İlhanların Selçuklu yönetimine doğrudan müdahale etmesi Selçuklu Sultanlarını atanmış memur konumuna itmiştir. Selçuklu idaresinin verdiği kararlar İlhanların emir ve yetkisi dahilinde olmuştur. Bu durumu basılan paralarda ve kaynak eserlerde açıkça görmek mümkündür. Selçuklu gücünün söndüğü yıllarda İlhanlı tâbiiiyetinden rahatsızlık duyan Türkmenlerin bağımsızlık mücadelesi başlamıştır. İlhanlılara karşı en fazla direniş gösteren Karamanoğulları aynı zamanda İlhanlı müesseselerinin en fazla tesirinde kalan beylik olmuştur. İlhanlıların hâkimiyet alanından uzakta kalan beylikler Batı Anadolu'da daha rahat faaliyet göstermişlerdir. Aralarında Osmanlıların da olduğu Batı Anadolu Türkmen beylikleri Cengizliler vasıtasıyla canlandırılan bozkır geleneklerinin birer hamisi olmuşlardır. Türkistan'dan Anadolu'ya taşınan eski anane, dil ve yaşam Türk kültürünü canlandırmıştır. Türk ve

Moğolların müşterek unsurları kültür transferini kolay kılmıştır. Bu transferde İlhanlıların bünyesinde önemli mevkiler edinen Türk kavimleri etkin rol oynamıştır. Mesela İlhanlılardan sonra Anadolu'da müstakil devletini kuran Eretna Uygur asıllıdır. Ayrıca Cengizli istilası Anadolu'da Türk nüfusunu artıran ve önemli amillerdendir. Böylece Türkistan'dan bölgeye gelen Türkmenler yerleştikleri yerlerin adını Tükleştirmişler, geleneklerini buraya taşımışlardır. Bu dönemde görülen farklı Türk lehçeleri Anadolu Türkçesinin zenginleşmesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Özetle bu dönemde Cengizlilerin varlığı Anadolu'nun etnik, siyasi, kültürel ve askeri yapısı kalıcı olarak değişmiştir. Beylikler ve sonraki yıllar bir cihan imparatoru olan Osmanlılar kuruluş yıllarında İlhanlıların sistemini örnek almışlardır. Çalışmamızın bir diğer gayesi de Osmanlı teşkilatındaki Cengizli izlerini ortaya çıkarmaktır. Devlet idare tarzı, mali sistem, hukuk yapısı ve askeri teşkilat İlhanlılar tarafından Anadolu'ya taşınmıştır. Osmanlı kuruluş dönemi padişahlarınının güçlenen bozkır aidiyet hisleri bu usulleri benimseyip tatbik etmelerini kolaylaştırmışıtr. Osmanlı müesseselerinin kökeninin nereye dayandığı bir tartışma konusu olmuştur. Çalışmamız esnasında karşımıza çıkan bilgiler Osmanlı devlet yapılanmasının Bizans tesirinde gelişmesinin mümkün olmayacağını göstermiştir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar devletin eski Türk töresini muhafaza ettiği görülmektedir. Hatta ondan sonra da İslamiyetin etkisine rağmen örfi konularda bu gelenekler devam etmiştir.

Çalışmamız esnasında karşımıza çıkan terimler Cengizli tesirinin en iyi örneğidir. İdari alanda; Naib-i Saltanat, Nazır-ı Memalik, Vezir Naibi, İldevçi, Şahne (başkak/daruga), Tuvaçı Divanı, Yargucı denilen askeri hâkimler, Tagarçı, Pervane, Emir ve Na'ib, Bitikçi, Uluğ bitikçi, mali alanda; Müstevfî, Müstevfi-i Memalik, dalay, incü, Buyut, Nalbana,

Mal-i Yam, Mal-i Bozork, öşür, haraç, bac/tamga, kopçur adlı vergiler ve defter-i kanun adlı arazi tahrir defterleri, İstifa memurları, Müsrif-i Memalik, Munşi-i Memalik, sim-i rayiç, vücuh-i dirhem, dinar, bacdar, albatu/alpagut ve askeri alanda; yam, Ulus Beyi, Tümen beyi, Binbaşı, Yüzbaşı, Onbaşı, Daruga, Başgag, Bahşi, Yasavul, Yutrçı beyi, Bularguçı, Tutgavul, Reis, kutval, inag/inak, tarhanlık, küregen/kürgen, barsçılar, Payza, Peyk , keşik ya da kezig , Yezek/karavul, Capolcu, Ilgar, Bukavul/bugavul, Kütual/mustahfız-ı Kal'a, Sürgavul, tutkavul, Suyurgal tâbiirleri Cengizli etkisinin sonucudur. Bunların yanı sıra; dışoğlan, kol, uğruk, zaparçı, hurç, çadır, tünkül, haşiv, bariz, baki, izafet, ziyade, def'a, itlakiye, nefer, kıt'a, zira, adet, habbe, efrd, zevçkiyilçe, mersumat, ihtisabiyat, mesalih, imarat, mera'i, menkul, , avarece, tevcihat, tahvilat, ve ılımga terimleri de bu dönemde Anadolu'ya taşınmıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz kurum ve organlar Osmanlı tarihi boyunca koşullara göre güncellemelerden geçirilerek farklı ıstılahlar almış olsa da yapısal özelliğini korumuştur.

ÖZET

Cengiz Han devletini cihanşümul hedeflerle tesis ettikten sonra oğulları arasında taksim etmiştir. Cengizoğulları imparatorluğun sınırını Çin'den Avrupa içlerine kadar genişletmiştir. Batı seferleri için vazifelendirilen Hülagü Han İran'da devletini kurmuş bir süre sonra da imparatorluktan bağımsız hareket etmeye başlamıştır. İlhanlıların batıya gelişi çağdaşı pek çok devleti derinden etkilemiştir. Çalışmamızın hedefi Cengizlilerin ulaştıkları yerlerde tahribata yol açtığı fikrinin aksini ortaya koymak olmuştur. XIII. yüzyıldan itibaren başlayan Cengizli tesiri Selçuklu ve Türkmen beylikleri üzerinde XV. yüzyıla kadar kuvvetli bir şekilde devam etmiştir. Selçuklular ve beylikler İdari, mali ve askeri teşkilatlarını örnek alarak kurumlarını şekillendirmişlerdir. Bu dönemde canlanan milli duygular Anadolu'ya Cengizliler ile birlikte taşınan eski bozkır geleneklerinin eseridir. Batı Anadolu Türkmen beylikleri içinde yer alan ve daha sonra büyük bir imparatorluk olan Osmanlılar da bu yıllarda kuruluşunu gerçekleştirmiştir. İlhanlıların varlığı toplum yapısından devletin işleyişine kadar pek çok alanda etkisi bugüne değin sürecek köklü değişimlere yol açmıştır.

SUMMARY

After establishing his state with global goals, Genghis Khan divided the empire among his sons. Sons of Genghis widened the empire from China through inner Europe. Hulagu Khan who had charged with west campaign built a new state in Iran. After a while, he began to act independently from the Mongol Empire. The arrival of the Ilkhanids in the West has profoundly influenced many coeval state. The primary aim of our study was to reveal the opposite idea that the Mongols caused destruction in the places they reached. The Mongols influence, which began in the 13th century, continued strongly on the Seljuk and Turkmen principalities until the 15th century. Seljuks and beyliks have shaped their administrative, financial and military institutions by taking the İlkhanids as a model. The national emotions that have been revived in this period are the work of the old steppe traditions which were carried together with the Mongols to Anatolia. The Ottomans, which were part of the Western Anatolian Turkmen principalities and later a large empire, were established in these years. The existence of the Ilkhanians has led to radical changes that will continue until today in many areas, from the social structure to the functioning of the state.

KAYNAKÇA

Abdülkadir Özcan, "Neşri", **DİA**, C.33, İstanbul 1991.

Aka, İsmail, **Makaleler**, Ankara 2005.

Aknerli Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, Çev. Hrand D. Anreasyan, İstanbul 2007.

Alâeddin Atamelik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşâ**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2013.

Ali Sevim-Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür**, Ankara 2014

Anonim, **Moğolların Gizli Tarihçesi**, Çev. Mehmet Levent Kaya, İstanbul 2011.

Arsal, Sadri Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk,** Ankara 2014

Âşıkpaşaoğlu, **Aşıkpaşaoğulları Tarihi**, Çev. Nihal Atsız, Ankara 1985.

Atsız, Nihal, **Üç Osmanlı Tarihi Oruç Beğ Tarihi, Ahmedi, Şükrullah**, İstanbul 2011.

Aydın, M. Akif, **"**Türk Hukuk Tarihçiliği" **Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, 2005, s.9-25.

Aykut, A. Sair, "İbni Battuta", **DİA**, c.19, İstanbul 1999.

Baron, M.- D'ohsson, C., **Moğol Tarihi**, Çev. Ekrem Kalan, Qiyas Şükülov, İstanbul 2006.

Barthold, V.V, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1999.

Barthold, V.V., **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, Haz. Hüseyin Dağ, Ankara 2004.

Barthold, V.V. "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, C.I, İstanbul 1931.

Baykara, Tuncer, **Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara 1988.

Baykara, Tuncer, **Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İstanbul 2004.

Bilgin, Orhan "Cüveyni, Atâ Melik", **DİA,** C.8, İstanbul 1993.

Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul 2002.

Danuu, Ankhbayar, **İlhanlı Devletinde Vezaret**, Doktora Tezi, Ankara 2016.

Dayı, Özkan, İran Moğollarında İdari Bürokrasi, **Doktora Tezi**, Erzurum 2017.

Deniz, Arda-Yalçın, F. Ayşe, **Moğolların Anadolu Politikası İlhanlılar Zamanında Anadolu**, İstanbul 2014.

Divitcioğlu, Sencer, **Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu**, İstanbul 2008.

Divitçioğlu, Sencer, **Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu**, İstanbul 2015

Divitçioğlu, Sencer, **Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu**, İstanbul 2008.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta, "**İbni Battûta Seyahatnamesi**", Çev. A.Sait Aykut, İstanbul 1997.

Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Türkün Soy Ağacı Şecere-i Türk**, Çev. Rıza Nur, Akt. Yunus Yiğit, İstanbul 2009.

Ebül-Ferec İbnü'l-İbrî, **Tarihu muhtasari'd-düvel**, Çev. Şerafettin Yaltkaya, Ankara 2011.

Enverî, **Düsturname-i Enveri**, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2012.

Erdem, İlhan, "İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.35, Ankara 2004.

Erdem, İlhan, “Olcaytu Han Devrinde Horasanda İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı : 3, Denizli.

Erdem, İlhan, “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.31, İstanbul 2001.

Erdem, İlhan, “Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah’a Ak-koyunlular (1435-1456)” **A.Ü-DTFC Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.20, S.32, Ankara 2002.

Erdem, İlhan, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:33, Ankara 2003.

Erdem, İlhan, “XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.30, Ankara 1997.

Erdem, İlhan, **Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri (1258-1308)**, Doktora Tezi, Ankara 1995.

Erdem, İlhan, XII Asrın İkinci Yarısı ile XIV asrın İlk Yarısı Arasında Göller Bölgesinin Siyasî, İktisadî ve Kültürel Vaziyetine Genel Bir Bakış, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı.28, Cilt:17, Ankara 1995.

G.Browne, Edward G., **A history of Persian Literatüre Under Tartar Dominion (1265-1502)**, 1920.

Gordlevski, V., **Anadolu Selçuklu Devleti**, Çev. Azer Yaran, Ankara 1988.

Göde, Kemal, “Eretnaoğulları”, **İA**, C.11, İstanbul 2007

Göde, Kemal, **Eretnalılar (1327-1381)**, Ankara 1994.

Gök, H.B.-Coşguner, F., **Tarîh-i Âli Selçuk Anonim Selçuknâme**, Ankara 2014.

Gül, Bülent, “Orta Asyadan Anadoluya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları”, **Türkbilig,** Ankara, 2015.

Gömeç, Saadettin Yağmur, “Keşik Kelimesi”, **Prof.Dr. Mehmet Saray’a Armağan, Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul, 2002

Gündoğdu, Abdullah, “Türk Dünyasında Dini Hayat Üzerinde Cengizli Etkisi”, ***Orta Asya’da İslâm***, II. Cilt, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara- Türkistan, 2012,

Hassan, Ümit, **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, 2002

İbn Bibi El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’feri Er-Rugadi, **el Evamirü’l-Ala’iye fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuk Name)**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

İbn Bibi El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’feri Er-Rugadi, **el Evamirü’l-Ala’iye fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuk Name)**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2004.

İsmail Aka, “AKSARÂYÎ, Kerîmüddin” **İA** ,C.02, İstanbul 1989.

Kafalı, Mustafa, “Cengiz Han”, **DİA**, C.7, İstanbul 1993.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ankara 2007.

Kafesoğlu, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul 1972.

Kaya, Abdullah, “İlhanlıların Anadolu Türkmenlerine Karşı Politikası”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:2, Erzincan 2013.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeratü’l Ahbâr**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

Koca, Salim, Selçuklu Devri Türk Tarihinintemel meseleleri ankara 2011

Koca, Salim, **Selçuklular da Ordu ve Askeri Kültürü**, Ankara 2015.

Koca, Salim, **Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alparslan'dan Uluğ Keykubad'a 1071-1220)**, Ankara 2016

Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları ve Evrimi", **Bilig Dergisi**, S.36, 2006, s.201-226

Köprülü, F, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ankara 2003.

Köprülü, F., **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul 2012

Köprülü, F., **Osmanlının Etnik Kökeni**, İstanbul 1999.

Köprülü, F., **Türkiye Tarihi**, Haz. M. Hanefi Palabıyık, Ankara 2005.

Köprülü, F.-Barthold, W., **İslam Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 2014.

Kut, Günay, "Ahmedi", **DİA**, C.3, İstanbul 1989.

Lane, George, **Early Mongol Rule in thirteenth century İran**, London 2003.

Lewis, Bernard, "İslam Devlet Müessese ve Telakkileri üzerinde bozkır ahalisinin tesiri", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.2, Vol.2-3, İstanbul 1958.

Lindner, Rudi Paul, **Ortaçağ Anadolusunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev. Müfit Günay, 1. Baskı, Ankara 2000.

Marco Polo, **Seyahatname**, Çev. Filiz Dokuman, İstanbul 1990.

Minhac-ı Sirac El Cüzcani, **Tabakât-ı Nâsırî**, Çev. Mustafa Uyar, Ankara 2016,

Neşrî, **Kitâb-ı Cihân-Nüma**, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, C.l, Ankara 1987.

Ötemiş Hacı, **Çengiz-Name**, Hazırlayan: İlyas Kamalov, Ankara 2009.

Özcan, Abdülkadir, "Âşıkpaşazâde", **DİA**, C.4, İstanbul 1991.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Moğollar” **DİA,** C.35.

Özyetgin, Melek, “Eski Türklerde Ödeme Araçları Kağıt Para Çavın Kullanımı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,** C.1, S.1 Ankara 2004.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri Sözlüğü**, C.III, İstanbul 1993.

Paydaş, Kazım “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, **Bilig Dergisi,** C.39, S.39

Reşidüddin Fazlullah, **Cami’ut Tevarih(İlhanlılar Kısmı)**, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara 2013

Roux, Jean- Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Çev. Aykut kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2001.

Roux, Jean- Paul, **Moğol İmparatorluğu**, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2001.

Runcıman, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi Akka Krallığı ve Daha Sonraki Haçlı Seferleri**, Çev. Fikret Işıltan, C.III, Ankara 2009.

Sevim, Ali, **Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Ankara 2014

Sevim, Ali, **Makalaleler 1**, Yayına hazırlayanlar: E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, C. I, Ankara 2005.

Sevim, Ali, **Makalaleler** 3, Yayına hazırlayanlar: E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek, C. I, Ankara 2005.

Sevim, Ali-Yücel, Yaşar, **Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi**, Ankara 1989.

Solak, Kürşat, Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadoluda Türkmenlerin Tutumu, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)**, Yıl: 5, Sayı: 50.

Spuler, Bertold, **İran Moğolları**, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 1987.

Sümer, Faruk, "Anadoluda Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1969.

Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları**, 3. Baskı, İstanbul 1980.

Faruk Sümer, "Ağa" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.1, 1988

Şihabeddin b. Fazlullah El- Ömerî, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlik'ul Ebsâr)**, İstanbul 2014.

Şikâri, **Karamannâme,** Çev. Necdet Sakaoğlu, İstanbul,2005.

Şimşirgil, Ahmet, "İçoğlan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.21, 2000.

Temir, Ahmet, **Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han**, Ankara 1989.

Temir, Ahmet, **Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han**, Ankara 1989.

Togan, Z.V., "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, S.1, 1931.

Togan, Z.V., **Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Dair Kayıtlar**, Ankara.

Togan, Z.V., **Tarihte Usûl**, İstanbul 1985.

Togan, Z.V., **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981.

Tuna, Osman Nedim, **Osmanlıcada Moğolca Kelimeler,** İstanbul 1972.

Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul 2005.

Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih-Alparslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)**, Ankara 1998.

Turan, Refik(Ed.), **Selçuklu Tarihi El Kitabı**, Ankara 2012.

Turan, Refik, **Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması(Vezir ve Divan)**, İstanbul 1995.

Özcan, Abdulkadir, "Kul", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.26, 2002.

Uslu, Dilber**, İlhanlılar Döneminde Uygurlar**, Doktora tezi, Konya 2016.

Uyar, Mustafa, "Moğol İstilası Döneminde Selçuklular", **Selçuklu El Kitabı**, Ankara 2012.

Uyar, Mustafa, İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askeri Yetkililer ve Nitelikleri, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Sayı:49, Ankara 2013.

Uyar, Mustafa, **İlhanlı Devletinin Askeri Teşkilatı**, Doktora Tezi, Ankara 2007.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, Ankara 1988.

Viladimitsov, B.Y., **Moğolların İçtimai Teşkilatı**, Ankara 1987.

Yavuz, Hulusi, "Abdülazîz el-Alevî" **DİA**, C.19, İstanbul 1988.

Yıldız, Sara Nur, "Şikari", **DİA**, C.39, İstanbul 2010.

Yuvalı, A. "Osmanlı Müesseseleri Üzerinde İlhanlı Tesirleri", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.2, 1995.

Hassan, Ümit, **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, C.I, 2002.

Yuvalı, A., **İlhanlı Kuruluş Devri**, Kayseri 1997.

Yuvalı, A., **İlhanlılar Tarihi**, İstanbul 1994.